

Keel ja Kirjandus

11
2025

Vaateid regilaulu varieerumisele

MARI VÄINA

Regilaul kui varieeruv süsteem

LIINA SAARLO

Kirjalikud jäljed regilaulukorpuses

TAIVE SÄRG ja JANIKA ORAS

Regilaul tänapäeva Eestis

ANDREAS KALKUN

Seto laulud – tõlgitud või omastatud?

VALVE-LIIVI KINGISEPP

Kirjakeele ajaloo uurimise loost

KOLLEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Öim

TOIMETUS

Peatoimetaja **Johanna Ross**, johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus **Johanna Kiik**, johanna.kiik@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus **Brita Melts**, brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika **Ott Heinapuu**, ott@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja **Tiina Hallik**, tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja **Astrid Värvi**, astrid@keeljakirjandus.ee

Toimetuse

aadress: **Harju 1, 10146 Tallinn**
e-post: **kk@keeljakirjandus.ee**

www.keeljakirjandus.ee

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida
Express Posti kaudu telefonil 6177 717
või võrguaadressil **<https://tellimine.ee>**
Värsket üksiknumbrit saab posti teel osta
Lehepunkti kaudu võrguaadressil **<https://sirvi.eu>**

Ajakiri kuulub avatud juurdepääsuga teadusajakirjade registrisse
Directory of Open Access Journals (DOAJ), Euroopa Teadusfondi ja
Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse
EBSCO, Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest),
MLA International Bibliography (Modern Language Association),
Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse
CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti
Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee
valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography“.

Ajakiri ilmub Eesti riigi toetusel.
Trükk: Trükikoda Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.
Kujundanud Kalle Toompere
Resümeeid tõlkinud Helen Pruul

© Keel ja Kirjandus®, SA Kultuurileht

ISSN 0131-1441
e-ISSN 2346-6014
DOI 10.54013/kk1958

Keel ja Kirjandus

EESTI TEADUSTE
AKADEEMIA JA
EESTI KIRJANIKE LIIDU
AJAKIRI

LXVIII AASTAKÄIK

11
2025

SISUKORD

ARTIKLID

MARI VÄINA. Regilaul kui varieeruv süsteem. Suulise kultuuri toimemehhanismide modelleerimise võimalused	963
LIINA SAARLO. Kirjalikud jäljed eesti regilaulukorpuses	987
TAIVE SÄRG, JANIKA ORAS. Regilaulu variatsioonid tänapäeva Eestis. Koodi jätkamine	1011
ANDREAS KALKUN. Omastamine või lihtsalt tõlge? Seto laulud eesti keeles	1035

INTERVJUU

Vana kirjakeel seob meeli ja hingi. Valve-Liivi Kingisepp 90	1053
--	------

RAAMATUID

ANNE LANGE. Teadmisest teaduseks	1063
AVE TAAVET. Kratt nimega Kivivalgel	1067

RINGVAADE

Lühikroonika	1071
--------------------	------

CONTENTS

ARTICLES

- MARI VÄINA. **Runosong as a system of variability: Exploring possibilities for modelling the functional mechanisms of oral culture** 963
- LIINA SAARLO. **Written traces in the Estonian runosong corpus** 987
- TAIVE SÄRG, JANIKA ORAS. **Variations of runosong in contemporary Estonia: Continuing a code of singing** 1011
- ANDREAS KALKUN. **Appropriation or mere translation? Seto songs in Estonian** .. 1035

INTERVIEW

- The old literary language connects hearts and minds. Valve-Liivi Kingisepp 90** .. 1053

BOOKS

- ANNE LANGE. **From knowledge to science** (Peeter Torop. Totaaltõlge. Translation from Russian by Tanel Pern. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024) 1063
- AVE TAAVET. **A *kratt* called Kivivalgel** (Kivivalgel. 2013–2024. Kaarnakivi seltsi kirjastus, 2024) 1067

REVIEW

- Short chronicles** 1071

TEKSTIS KASUTATUD LÜHENDEID:

EKI = Eesti Keele Instituut; **ERM** = Eesti Rahva Muuseum; **f** = fond; **m** = mapp; **TLÜ** = Tallinna Ülikool; **TÜ** = Tartu Ülikool; **UTKK** = Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; **ÕES** = Õpetatud Eesti Selts.

KEELED:

ingl = inglise; **sks** = saksa; **ung** = ungari.

Regilaul kui varieeruv süsteem

Suulise kultuuri toimemehhanismide modelleerimise võimalused

MARI VÄINA

Varieeruvus on folkloorse suhtluse ja loome põhitunnus: iga kord, kui omandatud teadmisi, kombeid või väljendusi edasi antakse, uuesti kasutatakse, jääb midagi samaks ja midagi muutub. Juri Lotman (2006 [1970]) käsitleb varieeruvust – piiramatu loovuse asemel – folkloorile iseloomuliku esteetilise eelistusena. Ta nimetab seda samasuse esteetikaks, kus loovus on rangelt raamistatud traditsiooni ette antud struktuuride, mudelite, reeglitega: ilusaks peetakse seda, mis kordab või reinterpreteerib varem öeldut, loomingulisus peitub nüanssides ja detailides. Walter J. Ong (1982) näeb varieeruvust pigem praktilise eelistusena – vahendina, mis aitab suulise mäletamise tingimustes säilitada olulist teavet. Tegemist pole pelgalt esteetilise valikuga: suulise kultuuri aegadel täitis folkloor olulist rolli teadmiste talletaja ja edasiandjana. Iseäranis laulud, kus teadmised ja kogemused on põimitud poeetilisse vormi, viiside ja esituse tervikusse, toetavad nende pikaajalist säilimist. Mõlemad lähenemised käsitlevad varieeruvust kui folkloori sisemist korraldusprintsipi, olgu selle funktsioon siis esteetiline või mnemooniline. Sellises käsituses ei ole folkloor pelgalt üksikute tekstide kogum, vaid isereguleeruv ja pidevalt kohanev püsivate ja varieeruvate elementide süsteem. Varieeruvus annab folkloorile unikaalse võime mõtestada ja tõlgendada uusi kogemusi traditsiooniliste teadmiste pinnalt ning kohandada muutustega taustsüsteemides (vt Sarv 2008).

Lauri Honko (2000) rõhutab, et varieeruvus on nimelt suulisele kultuurile iseloomulik tunnus, kuivõrd kirjalikus kultuuris on autorsus ja individuaalsus omandanud suurema tähtsuse. Kirjakultuuris, ja ka tänapäevases meediakultuuris, on toimumisprintsipiid teistsugused: tekste ja esitusi kopeeritakse ja paljundatakse, need saavad levida täpselt samal kujul korduvalt ja laialdaselt. Autor on teose esitusest lahutatud, on muutunud oluliseks kujuteldava isikuna, ilma et lugejad teda isiklikult peaks tundma või temaga kokku puutuma. Modernses kirjakultuuris esineb küll ka samasus, kuid see määratleb palju laiemat raamistust, väljendudes näiteks ajastuomases stiilis, teemavalikus, žanrides. Uutes teostes on varasemate teoste sõnasõnalised kordused üldiselt välistatud ja oleksid kirjakultuuri kontekstis käsitletavad plagiaadina.

Kui vennad Grimmid töid folkloori teadusliku uurimise keskmesse muinasjutud (Holbek 1998: 221), siis Eestis ja Soomes pöördus teaduslik huvi juba varakult regivärsiliste laulude poole (Porthan 1983 [1766–1778]; Neus 1850). Lisaks integreeriti XIX sajandil nii Eestis kui ka Soomes rahvaluule, aga eriti regilaulud, rahvusliku enesekuvandi loomesse, mis tõi kaasa nende suuremahulise kogumise. Soomes XIX sajandi lõpul kujunenud geograafilis-ajaloolise meetodi uurimiseesmärgid nõudsid,

et võimalikult täpselt dokumenteeritaks kõik tekstivariandid, sealhulgas vaid väikeste erinevustega variandid koos andmetega teksti päritolu, esitaja ja kogumisaja kohta (nt Krohn 1926). Geograafilis-ajaloolise koolkonna põhiküsimused – milline on süžee, motiivi või vormeli algkuju ja -kodu – ei ole tänapäeva folkloristikas enam nii olulised, kuid teadusparadigmas juurdunud kogumispõhimõtete ja regilaulule modernses kultuuris omistatud tähenduse koosmõjul kujunes erakordselt mahukas teaduslik ainekogu ühe folkloorinähtuse kohta. See on suurepärane aines folkloorse varieeruvuse ja folkloorse loomemeetodi olemuse uurimiseks.

Ühtsete põhimõtete alusel kogutud ja süstematiseeritud regilaulutekstidest suur osa on praeguseks digiteeritud ja andmebaasina korrastatud (Harvilahti 2013; Sarv, Oras 2020). 2020. aastal ühendati ja ühtlustati Soome Akadeemia rahastatud projekti FILTER raames Eestis ja Soomes sõltumatult loodud andmebaasid (Kallio jt 2023; Janicki jt 2024a). Kiirelt arenenud arvutitehnoloogia on pakkunud järjest uusi meetodeid ja suuremat võimekust mahukate teksti- ja andmemassiivide analüüsiks. Koondandmebaasi loomine avas mitmekesised võimalused läänemeresoome regilaulupärandi tervikkogu arvutuslikuks analüüsimiseks. Selline korpus võimaldab kirjeldada varieeruvust ja pakub ainulaadse empiirilise aluse suulise kultuuri kui varieeruva süsteemi sisemiste toimemehhanismide uurimiseks ja modelleerimiseks.

Artikli eesmärk on anda lühike ülevaade sellest, mis suundades on liikunud regilaulutekstide varieeruvuse arvutuslikud uuringud viimase viie aasta jooksul, mil selle teemaga on tegelenud mitu uurimisprojekti,¹ ning näidata, kuidas need aitavad paremini mõista suulise kultuuri olemust.

Varieeruvuse käsitlused folkloristikas

Varieeruvus on looduses universaalne nähtus, mis hõlmab ka inimkäitumist ja eneseväljendust ning avaldub kõigis folkloori aspektides. Michel de Certeau (2005 [1980]) väidab, et kultuurilise edasiandmise peamine omadus on selle muutuv olemus: kõik, mida edasi antakse, on pidevas teisenemises. Folkloristikas on varieeruvust peetud teadusvaldkonna kujunemisest alates folkloori olemuslikuks tunnuseks, Isidor Levin on nimetanud folkloristikat isegi „varieeruvuse teaduseks” (Beyer, Chesnutt 1997). Vaatamata sellele – või just selle olemuslikkuse tõttu – pole rahvalauleteadus varieeruvust kui nähtust otseselt ülemäära palju käsitlenud (Pöysä 2000). Folkloristikas defineeritakse varieeruvust tavaliselt kui omandatud teadmiste, väljenduste, kommete või tavade pidevat loovat muutmist traditsiooni piiride raames; varieeruvuse

¹ Nende küsimuste uurimisele on keskendunud eesti ja läänemeresoome regilaulude uurimisega tegelevad rühmaprojektid PRG1288 (Eesti Teadusagentuur), FILTER (Soome Akadeemia), IKAKE (KONE sihtasutus); uurimistöö tulemusi esitletakse KUM-TA30 projekti (Kultuuri-ministeerium) toel koostatavas eesti ja seto regilaulu akadeemilises ülevaateteoses; regilaulude varieeruvust käsitletakse ühe komponendina Olha Petrovychi eesti ja ukraina rahvalaule võrdlevas projektis MOB3JD1218 (Eesti Teadusagentuur), eesti kultuuri ja emotsioonide arengumustreid eri tekstikorpuste põhjal analüüsivates projektides EKKD-III2 ja EKKD-III5 (Haridus- ja Teadusministeerium) ning rahvastiku ja kultuuri kujunemise transdistsiplinaarsete uuringute tipppeskuse „Eesti juured” uurimistöös (TK215, Haridus- ja Teadusministeerium).

mõiste kattub osaliselt improvisatsiooni ja suulise loome mõistetega (Reichl 2007; Harvilahti 1992; Sykäri 2014). Varieeruvus toimib folkloori põhikategooriate, stabiilsuse ja uuenduslikkuse, kogukondlikkuse ja individuaalsuse, teadmiste omandamise ja nende rakendamise või esitamise, teadmise ja loovuse ühiseväljal ning seda kujundavad tihti ka välised tegurid, nagu keskkond, elatusalad või keel.

Geograafilis-ajalooline folkloristika koolkond, mille rajasid XIX sajandi lõpus soome folkloristid Julius ja Kaarle Krohn, nägi uurimise peamise eesmärgina folklooris käibivate süžeede ja motiivide algkujude ja rännuteede rekonstrueerimist (Krohn 1926). Selleks töötasid Krohnid välja meetodi, mis põhines variantide koostisosade võrdlemisel (Dorson 1963; Wolf-Knuts 2000; Frog 2013). Meetod, mis sarnanes põhimõtteliselt võrdlev-ajaloolise keeleteadusega (ja teiste evolutsiooni-teooriatega, vt Hafstein 2001; Bennett 2005), pälvis akadeemilistes ringkondades tunnustuse ning toetas folkloristika kujunemist iseseisvaks teadusdistsipliiniks (Briggs 2008). Geograafilis-ajalooline meetod on olnud rahvusvaheliselt kõige laialdasemas kasutuses rahvajuttude uurimisel (nt Aarne 1910; Anderson 1923), kuid seda rakendati ka läänemeresoome regilaulu uurimises (Krohn 1927; Tampere 1932; Päss 1933; Normann 1932; Kuusi 1949).

Meetodi põhialustena võeti kasutusele tüübi ja variandi mõisted, esialgu folklooriteadmise ajaloolise arengu ja geograafilise leviku jälgimiseks. Variante käsitleti eelkõige kui algteksti mutatsioone, mis tekkisid puuduliku mälu ja edasiandmise tulemusel. Hiljem on tüübi ja variandi mõiste rakendamine osutunud kasulikuks ka suurte ainekogude korrastamisel ja ülevaate loomisel nii arhiivides (Pöysä 2000) kui ka uurimistöös (nt Uther 2004).

Üks tõsisemaid katseid teoreetiliselt mõtestada folkloorse varieeruvuse kui nähtuse olemust ja toimimist on Walter Andersoni sõnastatud folkloori enesekontrolli seadus eesmärgiga selgitada, miks rahvajutusüžeed ei kujune kuidas tahes, vaid levivad üle pikkade vahemaade üksnes väikeste muutustega. Ta selgitas rahvajuttude ebatavalist stabiilsust sellega, et lugu tavaliselt kuuldakse mitu korda ja eri isikutelt (Anderson 1923). Oma seisukohti arendas ta hiljem edasi eksperimentaalsete rahvajutu leviku katsete toel (Anderson 1951, 1956; põhjalikumalt Seljamaa 2005; Hafstein 2001).

Geograafilis-ajaloolise koolkonna kõrval kerkis folkloristikas esile strukturalistlik lähenemine (vt Bogatyrev, Jakobson 1972 [1929]), mille peamine eesmärk oli saada ülevaade folkloori või selle nähtuste ülesehituse tunnustest, käsitledes varieeruvust eelkõige selles kontekstis (vt nt Propp 1928, 1998 [1928]; regivärsi uurimisel Steinitz 1934; Anderson 1935; Sadeniemi 1951; Leino 1974; Metslang 1978; Sarv 2000).

Nii geograafilis-ajalooline meetod kui ka hilisem strukturalistlik lähenemine on tuginenud paljuski suurte andmekogude analüüsile ja statistilistele meetoditele. Pikaajalise kogumistöö tulemusel loodud folklooriarhiivid pakuvad rikkalikku ainet varieeruvuse kui nähtuse uurimiseks. Arvo Krikmann (1997) on näidanud eesti vanasõnade ja teiste folkloori lühivormide arhiiviainese põhjal, et samuti kui keele sõnakasutuses (ja hulgas loodusnähtustes) avaldub Zipfi seadus ka folkloorikogude koostise struktuuris ning tõenäoliselt ka folkloori elavas kasutuses: on väga vähe väga palju kordi esinevaid vanasõnu ja on väga palju vanasõnu, mida on

kirjutatud üles vaid üks kord. Krikmann tõlgendab seda avastust folkloorile iseloomuliku sagedusjaotusena, mille üks äärmus esindab püsitemaduste edasiandmist, korduvat ülekinnitamist, žanri tuuma ning teine esindab vaba loomingulisust ja kohanevust žanri äärealadel vastavalt muutuvatele oludele ja osalejatele. Tüpoloogiliste sagedusjaotuste vaatlused annavad niisiis olulist infot stabiilsuse ja loomingulisuse vahekorra kohta folklooris ning aitavad selgitada, kuidas ja miks kujunevad folkloorses suhtluses tüübid ning mis on nende funktsioon elavas kasutuses. Suurte arhiivikogude koostise ja jaotuse analüüs toob esile nähtuste populaarsuse dünaamika ja heidab ühtlasi valgust ka varieerumise protsessile endale (Hiimäe, Krikmann 1992).

Milman Parry (1930) ja Albert Lordi (1960) vormeliteooria, mis oli esialgu välja töötatud serbia eepiliste laulude põhjal, käsitles varieeruvust suulise loomemeetodi loomuliku tulemina (vt ka Foley 1985; Ong 1982). Vormeliteooria seisukohtade järgi ei õpita laule pähe, vaid igal esitusel luuakse vormelikest ehituskividest uus tervik (nii nagu kõnelemisel genereeritakse uusi lauseid, mitte ei kasutata päheõpitud sõnajärjendeid). Sarnane lähenemine kerkis 1960. aastatel esile ka eesti regilaulu uurimises: vormelikke (stereotüüpeid) elemente käsitleti kui kompositsiooni üksusi, uuriti nende rolli laulutüüpide ja -motiivide varieerimisel ning nende kasutust lauludes sõltuvalt laululiigist, funktsioonist ja laulutüübist (Kolk 1962; Tedre 1964). Lauri Harvilahti (1992) ja Liina Saarlo (2005) on uurinud regilaulude vormelikkust, kombineerides arvutuslikke meetodeid kvalitatiivse analüüsiga.

Eesti Rahvaluule Arhiivi juures kujunes juba 1930. aastatel etnoloogiline koolkond, mis deklareeris, et lisaks tekstidele (ja muusikalise folkloori meloodiatele) on esitustavad ja -kontekst samavõrd olulised folkloori tunnused, millele tuleb kogumis- ja uurimistöös tingimata tähelepanu pöörata (Loorits 1932; Hiimäe 2003; Jaago 2019: 704–706, 2025). Herbert Tampere tõi need põhimõtted ka regilaulu uurimisse, analüüsides laulmise konteksti ja funktsioonide mõju teksti, viisi, esituse tunnuste varieeruvusele (Tampere 1935, 1956–1965; samasuunaliste arengute kohta etnomusikoloogias vt Särg 2022). Huvi laulikute individuaalse loovuse vastu hoo- gustus Eestis pärast Teist maailmasõda nõukogude folkloristide, nt Juri Sokolovi ja Anna Astahhova uurimuste eeskujul (Kolk 1959, 1962, 1980).

1970. aastateks nihkuski rahvusvahelise folkloristika uurimiskeskmesse esituskontekst, suhtlus, loominguline eneseväljendus ning varieeruvust käsitleti eelkõige kui vahendit, mis võimaldas folkloorse suhtluse käigus omandatud teadmisi erinevatele olukordadele sobivaks kohandada ning samal ajal võimaldas esitajal väljendada oma loomingulisust (Bauman 1984; Hymes 1981; Tedlock 1983; Foley 1992, 1995; Kaivola-Bregenhøj 2000). Huvi arhiivikogude vastu vähenes, kuna need ei sisaldanud enamasti piisavalt ainet sedalaadi uurimuste jaoks. Esituse ja konteksti aspektidele ei pööratud suurte folkloorikogude loomise ajal eriti tähelepanu ega peetud oluliseks neid jäädvustada (Heide 2018).

Oma teaduslikus lähenemises suuresti vormeliteooriale tuginev ameerika folklorist John Miles Foley (1992, 1995) tõi folkloristikasse registri mõiste, mis seob konkreetsele traditsioonile iseloomulikud sisuelemendid nende kasutuskontekstidega ja rõhutab nende tähenduslikkust kasutajate jaoks. Tuginedes registri, inter-

tekstuaalsuse ja vormellikkuse mõistetele, on regilaulu-uurijad käsitlenud regilaulu situatiivset ja kontekstuaalset varieeruvust ning lauljate loomingulisi individuaalseid valikuid (Timonen 2004; Tarkka 2005; Kalkun 2008; Oras 2017), samuti poeetiliste tekstide, meloodiate, laulmistavade ja esitusolukordade vahelisi seoseid (Kallio 2013, 2015, 2017a). Mitmekesiselt on käsitletud suulise väljenduse olemuslikult varieeruva väljendusviisi ja modernse, autorikontseptsioonist lähtuva loomingulisuse omavahelisi suhteid ning nende dünaamikat eri aegadel tänapäevani (Hämäläinen 2017; Kallio 2017b; Sykäri 2014; Haapoja 2017; Kuutma 1998; Kuutma, Kästik 2014; Kõmmus 2019). Regilaulule omase poeetilise ja muusikalise väljendusviisi varieeruvuse eri aspekte on viimastel aastakümnetel käsitletud laialdaselt nii Eestis kui ka Soomes (Frog 2011, 2014; Saarinen 2018; Saarlo 2000; Sarv 2015; Oras 2010, 2019; Laitinen 2004; Pärtlas 2013; Särge 1996, 2004).

Digiajastul on ainese kättesaadavuse paranemise ja arvutuslike meetodite laiemal kasutuselevõtuga avanenud uusi võimalusi varieeruvuse käsitlemiseks ja tõlgendamiseks. Regilaulu-uurimise arvutianalüüsi varasematest suundadest ja saavutustest on oluline mainida Ingrid Rüütli ja Koit Haugase loodud klasteranalüüsil põhinevat eesti regiviisi klassifitseerimise meetodit (Rüütel 1981, 1987; Rüütel, Haugas 1990). Lauri Harvilahti (1992) rakendas arvutianalüüsi isuri ja Liina Saarlo (2005) eesti regilaulude vormelstruktuuri uurimiseks. Arvo Krikmanni (2015) algriimiuurimus avastas vokaalide läheduspüüdluse selle toimimise süstemaatikas. Olen ise oma varasemates uurimustes rakendanud arvutuslikku analüüsi kõige põhjalikumalt regilaulu värsimöödu ja teiste poeetikatumnuste varieeruvuse uurimisel (Sarv 2000, 2008, 2015, 2019). Kristiina Rossi (2015) regilaulude ja kirikulaulude käsitus võrdleb korpuspõhiselt eri laulužanride keelekasutust. Arvutuslike meetodite ja rakenduste arenguga, eriti loomuliku keele töötuse, tekstikaave ja geoinfoanalüüsi valdkondades, ning folklooriaine digitaalse kättesaadavuse suurenemisega on digitaalne folkloristika viimasel kümnendil jõudsalt arenenud (nt Abello jt 2012).

Arvutuslikud meetodid ja uued võimalused

Arvutuslik uurimistöö võimaldab algoritmide abil läbi töötada suuri andmekogusid, analüüsida eri tunnuste varieeruvust ning selgitada folkloori toimimist juhtivaid seaduspärasid. Selle eelduseks on andmekogude olemasolu ja kasutatavus. Eestis ja Soomes möödunud sajandi lõpus paralleelselt algatatud regilaulude andmebaasid (SKVR, ERAB) loodi sarnaseid põhimõtteid järgides (Sarv, Oras 2020). 2020. aastal käivitunud projekti FILTER (2020–2024) käigus toodi need andmebaasid kokku, ühtlustati, korraldati metaandmed ning laulude tekstid, värsid ja sõnad ühisesse SQL-andmebaasi (FILTER andmebaas). Lisaks on võimalik tekste uurida nii päringurakenduse Octavo UI, sirvimisrakenduse Runoregi kui ka nendega seotud visualisatsioonide veebilehe Filter visualizations kaudu. Need on avanud senisest paindlikumad ja mitmekesisemad võimalused andmete analüüsiks ja sirvimiseks nii teadlastele kui ka avalikkusele.

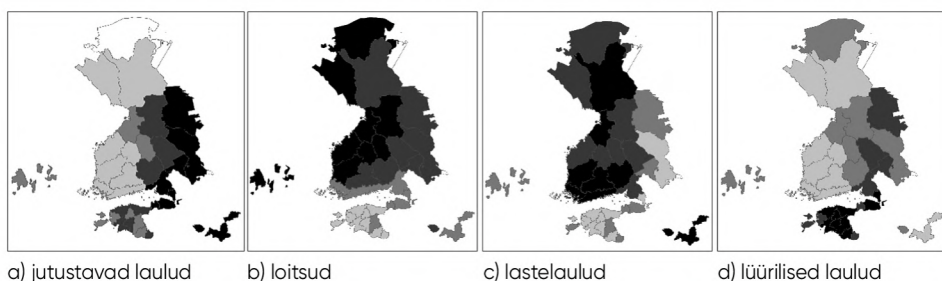
Regilaulutekstide arvutusliku analüüsi teeb keerukaks arhailine ja varieeruv keel. Näiteks on karjala laulude olulisima tegelaskuju Väinämöise nimest üle kolmesaja versiooni (sh eri käändelised vormid, Kallio jt 2022). Standardkeelte tööriistad ei suuda regilaulu murdelisi ja arhailisi sõnavorme õigesti tõlgendada. Varieeruv keel ja folkloorile iseloomulik varieerimisvabadus teevad keerukaks eri piirkondade, ka eri laulikute lauludes sarnaste, kuid mitte täielikult kattuvate sõnade, vormelite, motiivide ja laulude kokkuviimise. Üsna projekti FILTER alguses jõuti selle küsimuse lahendamisel olulise läbimurdeni. Koostöös projekti teiste liikmetega töötas arvutiteadlane Maciej Janicki välja sarnasusarvutuste meetodi, mis võimaldas klassterdada sarnased värsid nii, et klastrid vastasid enam-vähem folkloristlikule värsitüübi kujutlusele (Janicki jt 2023). Värsiklastritele tuginedes oli võimalik eri viisidel mõõta ka laulude sarnasust: Janicki (2022, 2023) töötas välja ka meetodi laulude sarnaste värsijärgnevuste tuvastamiseks. Need sarnasusarvutused on juurutatud nii SQL-andmebaasis kui ka Runoree keskkonnas, kus nad võimaldavad kasutajal hõlpsasti uurida värside ja laulude variante, neid omavahel kõrvutada, kaardil või tüübikoostise graafikutel kuvada. Hästi korrastatud andmebaas, sarnasusarvutuste metodoloogia, veebikeskkonnad ja uurimist toetavad rahastusprojektid ning teksti-analüüsi meetodite üldine areng on märgatavalt elavdanud läänemeresoome regilaulude arvutuslikke uuringuid ning täiendanud teadmisi regilaulude ainekogu koostisest ja selle kujunemist mõjutanud asjaoludest, piirkondlikest eripäradest ja neid tinginud ajaloolistest suhtlusmuutritest, regilaulu varieeruvuse seaduspäradest ja suulise loomemeetodi olemusest.

Materjali kallutatus ja uurija vastutus

Regilaulud on suuresti kogutud elava suulise traditsiooni taandumisfaasis. Traditsiooni elujõud on piirkonniti erinenud ning see ebaühtlus kajastub ka arhiivianeeses. Kirjapanekud ja salvestused on omakorda valik tegelikust folkloorikäibest, olles mõjutatud kogujate eelistustest, kogumis- ja arhiiviloomede poliitikatest, käibivatest teadusparadigmadest, ajastuomastest ideoloogiatest ja moraalsest hoiakutest. Mis tahes folkloorikogud esindavad tegelikku traditsiooni paratamatult fragmentaarselt ja valikuliselt (nt Bauman, Briggs 2003; Anttonen 2005; Titon 2003; Kalkun 2015). Samavõrd kriitiline (ja ka enesekriitiline) tuleb olla regilaulukogude põhjal varem avaldatud ainetutvustuste, allikapublikatsioonide ja teaduslike analüüsides suhtes. Oma doktoritöös (Sarv 2008) eesti regilaulu värsimõõdu varieeruvust analüüsides nägin, kuivõrd erinevad on andmeanalüüsi tulemused nii teadus- kui ka koolikirjanduses üldiselt käibivast väitest, et eesti regilaulus kehtivad kalevalamõõdu kvantiteedireeglid. Kindlasti on läbi aegade valikuline olnud regilaulude mitmekesine taaskasutus kultuuriprotsessides (nt Haapoja 2017; Väina 2024). Materjali kallutatuse teadvustamine suurendab analüüsi tõlgenduslikku läbipaistvust.

Suuremahulise ainese arvutuslik kaardistamine on vajalik selleks, et oleks võimalik teadustöös, analüüsimeetodite valikul ja interpreteerimisel adekvaatse(ma)lt arvesse võtta ainese ajalise ja geograafilise jaotumise ebaühtlust. Nii aitab lihtne

visuaalne ülevaade eri laulužanride jaotusest läänemeresoome laulualal (joonis 1) tõlgendada muu hulgas analüüsil ilmnevaid erisusi, näiteks seda, miks on Lääne-Soome lauludes märkimisväärselt palju juttu koduloomadest. Lisaks puhtstatistilisele ülevaatele on ülioluline tunda ebahütlase andmestiku tagamaid: traditsiooni, kogumistöö, arhiivikorralduse konteksti. Karjalast on pulmalaul kogutud vähe see pärast, et kogujatele tundusid pikad eepilised laulud väärtuslikumad ja huvitavamad ning pulmalaulud jäid nende tähelepanu alt kõrvale; samuti ei suurene hällilaulude osakaal eesti arhiiviaineses läbi aja sellepärast, et nende populaarsus oleks hüppeliselt suurenenud, vaid sellepärast, et neid oli võimalik salvestada siis, kui muud laulud olid juba käibelt kadunud, kuid vajadus hällilaulude järele säilis. Metaandmepõhine kaardistamine on andnud ülevaate laulikute soo ja vanuse kohta käivast andmestikust ning nende tunnuste varieeruvusest eesti regilaulukogudes (Saarlo jt 2025).

Joonis 1. Eri laululiikidesse kuuluvate tekstide osakaalu varieeruvus piirkonniti (Kallio jt 2024: 206–207). Tumedam toon tähistab liiki kuuluvate tekstide suuremat osakaalu.

Sarnasusarvutustel põhinev laulutekstide võrdlemise metoodika on osutunud ootamatult tõhusaks vahendiks kirjakultuuri mõjude tuvastamisel. Folkloorile iseloomuliku varieeruvuse vähesus võib viidata sellele, et laul on maha kirjutatud mõnest trükiallikast või teisest käsikirjast. Sarnasusarvutused aitavad paremini eristada suulise ja kirjaliku traditsiooni rolli arhiivikogude formeerumisel (vt siinses numbris Saarlo 2025).

Folkloorse varieeruvuse uurimine hõlmab tihti ainekogumite võrdlemist, ent see on keeruline, kui materjali olemuslikud tunnused – nt maht, kogumisaeg, žanriline koostis või kirjakultuuri mõju – erinevad kardinaalselt. Arvutuslike meetodite rakendamisel regilaulude suure tekstikogumi analüüsimiseks ongi kõige keerukam küsimus, kuidas võtta arvesse mitmemõõtmelist ebahütlust ainekogus (tulenevalt piirkondade erinevast kogumistihedusest, kogujate eelistustest, žanride ja laulutüüpide erinevast populaarsusest ja ka laulikute repertuaaride erinevusest) ja samal ajal mitmemõõtmelist varieeruvust (keel, poeetika, sisu jne). Sisuelementide või keelenähtuste (nt sõnade või laulutüüpide) esinemuse võrdlemisel on tihti abiks tulemuste normaliseerimine kogumistiheduse järgi, kuid samas peab meeles pidama, et see jätab tähelepanuta muud parameetrid, näiteks tüpoloogilise jaotuse anomaaliad (kui suure osa valimist moodustavad mardilaulu algusvärsid, siis osutuvad *küüned* ja *varbad* kõige tähtsamateks kehaosadeks). Kuigi arvutuslike meetoditega on võimalik läbi töötada suuri ainehulki, nõuab protsessi ja tulemuste testimine ning

valideerimine hoolikat tähelepanu. Ka arvutuslikud meetodid võivad anda kallutatud tulemusi ja kriitiline hindamine on siinjuures seda olulisem, et analüüsi protsess võib väljastpoolt vaatlejale hämaraks või arusaamatuks jääda. Näiteks osutus eelkirjeldatud värsisarnasuste meetodi esialgse versiooni hindamisel, et sarnase algriimi malliga värsid (nt *kuku, kuku, käukene* ja *kostõt kulla kurgukõnõ*) klasterduvad mõnikord kokku, isegi kui nad ei kuulu samasse värsitüüpi. Pärast seda avastust testisime ka algoritmiversioone, kus häälikukorduste tähtsus oli väiksem. Needki on nüüd andmebaasis ja veebikeskkondades kasutatavad.²

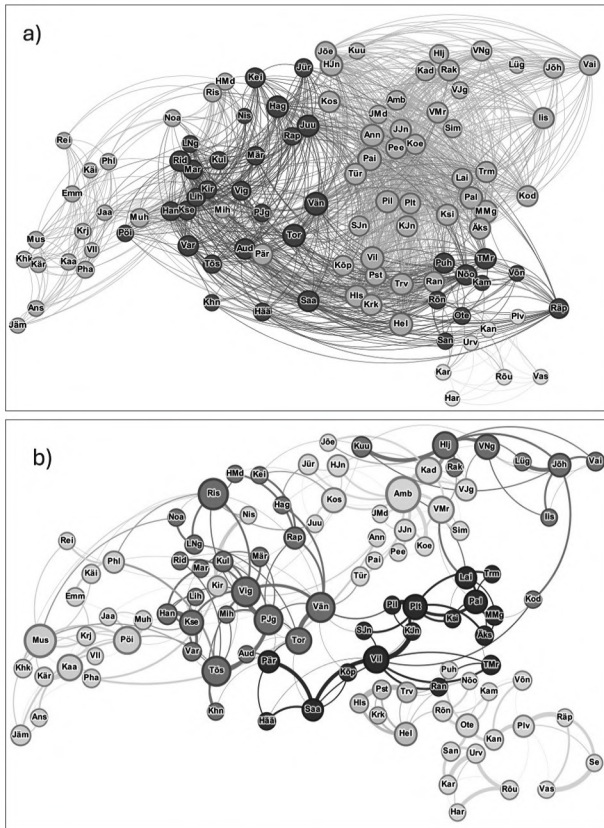
Regilaulukogude ebaühtlust ja kallutatust ei ole põhjust käsitleda ainese puudusena. Folkloorikogud on formeerunud traditsiooni ja kogumisloos sümbioosis ning kogude koostis peegeldab selle protsessi eripärasid. Kogumis-, arhiivikorraldus- ja tõlgenduslugu on kui kultuuriline filter, mis on kujundanud meie arusaama regilaulust ja tänapäevane regilaulude kasutamine loomeprotsessides omakorda põhineb nende valikute tulemusel (vt siinses numbris Särg, Oras 2025). Arvutuslike meetodite abiga saab selle protsessi komponente paremini nähtavale tuua ja teadvustada ning uurimismetoodika kujundamisel ja tulemuste tõlgendamisel arvesse võtta.

Varieeruvuse kihiline olemus

Regilaulu tunnuste varieeruvuse geograafiline kaardistamine (Sarv, Järv 2023) on nähtavale toonud folkloorse varieeruvuse kihilise olemuse. Värsimõõdu tunnustel, sõnakasutusel ja tüpoloogilisel jaotusel on igal oma varieeruvusmustrid: analüüsides põhjal ilmnesid geograafiliselt sidusad piirkonnad kõigis kolmes vaatluses, ehkki iga kord erineval kujul. Eri tunnuste piirkonnajaotused ei kattu täielikult ei omavahel ega ka murdejaotusega või varem välja pakutud kultuuripiirkondadega (vt ülevaadet Krikmann 1997). Kui lõuna- ja põhjaeesti regilaulutraditsioon eristuvad omavahel nii keeleliselt kui ka tüübikasutuselt võrdlemisi selgesti, siis värsimõõdu analüüsil torkas silma Mulgi ala laulude kokkukuuluvus idapoolse Põhja-Eestiga (joonis 2a) ning märkimisväärne meetriline konservatiivsus, mille põhjuseid tuleks tõenäoliselt otsida keele prosoodilise süsteemi kujunemisloost (Lehiste 2000: 38; Lotman 1998: 1853, 1858–1859; Sarv 2008: 63–90). Kihelkondlike lauluvaramute sagedaste sõnavormide jaotuste võrdlustulemuste kaardistamine (stilomeetriline analüüs, joonis 2b) loob omaette poeetilise geograafia, mille kujunemisel mängivad oma rolli laulude keeleline kuju, laulutüüpid ja žanride populaarsus ning refräänide kasutus. Näiteks on Järvamaa laulude sagedasemate sõnade hulgas *kiike*, mis viitab kiigelaulude olulisusele piirkonnatraditsioonis, Lääne-Eesti lauludes on sagedasemate sõnade hulgas *langud*, mis viitab pulmalaulude rohkusele, ning saarte piirkonna lauludes *tere* ja *aitimal*, mis viitab laulude kasutusele suhtlusolukordades (Sarv 2019).

Selline kihistunud pilt osutab, et traditsiooni eri tasandid – vorm, keel, sisu, esitus – võivad areneda ja varieeruda erineva loogika järgi, luues omaette piirkondliku

² Runoree keskkonnas sarnaseid värsse ja laule uurides on võimalik valida lisaks tavalisele (ingl *default*) ka juuritud (*sqr*t) või binaarne (*binary*) sarnasusarvutusviis, kus värsisarnasuste määramisel on häälikukorduste olulisust vähendatud.

Joonis 2. a) Regilaulualad värsimõõdu tunnuste järgi (Sarv 2019: 108); b) Regilaulualad kihelkondlike lauluvaramute sagedasemate sõnavormide jaotuste sarnasuse järgi (Sarv, Järv 2023: 246).

mustri, mille kattuvused ja lahknevused keeleliste ning poeetiliste tunnustega moodustavad traditsiooni mitmekihilise terviku. Traditsiooni varieeruvus võib olla motiveeritud sisemisest arengust, seotud kombestikust ja ajaloolistest suhtlustritist, aga traditsiooni arenguteid mõjutavad ka välised tunnused, nagu keel, loodusolud, elatusalad ja poliitilised sündmused.

Üksikute tegurite mõju tuvastamine analüüsitulemustes ei ole lihtne ülesanne, eriti olukorras, kus keeleline varieeruvus on suur. Rahvaluule tekstianalüüsil tuleb alati arvestada tekstiloome taustal olevat keelelist varieeruvust, mis mõjutab tekstide sõnalist koostist, mõnikord ka luule struktuursete elementide kujunemist. Koos Risto Järvega tehtud uurimuses (Sarv, Järv 2023) püüdsime ühtlasema keelekasutusega seto ala piires muinasjuttude stilomeetrilise analüüsi tulemusi kontekstualiseerida, et selgitada, millised tegurid sõnakasutuse mustreid mõjutavad. Võrdlus näitas, et ootuspäraselt on igal esitajal oma isikupärane stiil ja keelekasutus, aga teinekord võivad kaasa mõjuda hoopis koguja-kirjapanija isikupärane stiil, vormellikud elemendid konkreetsetes jututüüpides, täpsemad murdelised eripärad, tekstide

pikkus ja nende kirjapanemise või salvestamise aeg. Need tulemused toovad esile mõningaid varieeruvuse põhjusi, mis on relevantssed ka regilaulu analüüsil.

Folkloorikorpused kätkevad korraga paljusid mõjutasandeid, mille eristamine eeldab nii tähelepanu arvutuslike meetoditega saadud tulemuste tõlgendusel kui ka kontekstitundlikkust. Arvutuslik analüüs võib tuua nähtavale varjatud mustrid, kuid tulemuste tõlgendamine peab arvestama traditsiooni eripärasid, ainest kujundanud esituskonteksti, kogumislugu, arhiivi struktuuri ja kasutatava meetodi üksikasju.

Ajaloolised suhtlusmustrid, žanrilised ja piirkondlikud eripärad

Regilaulu varieeruvuse analüüs kirjeldab muutlikkust, kuid avab ühtlasi võimaluse rekonstrueerida ajaloolisi suhtlusmustreid ja traditsiooni kujunemise teid, kui neid tõlgendada koos teiste teadusvaldkondade andmetega. Kuigi puuduvad järjepidevad andmed vaimse kultuuri varasematest perioodidest, on ajaloolised kontekstid, etnilised kontaktid, keelelised ning ühiskonna muutused jms kindlasti jätnud oma jälje regilaulude stiili, keeleliste vormide, viiside ja muude tunnuste kujunemisse.

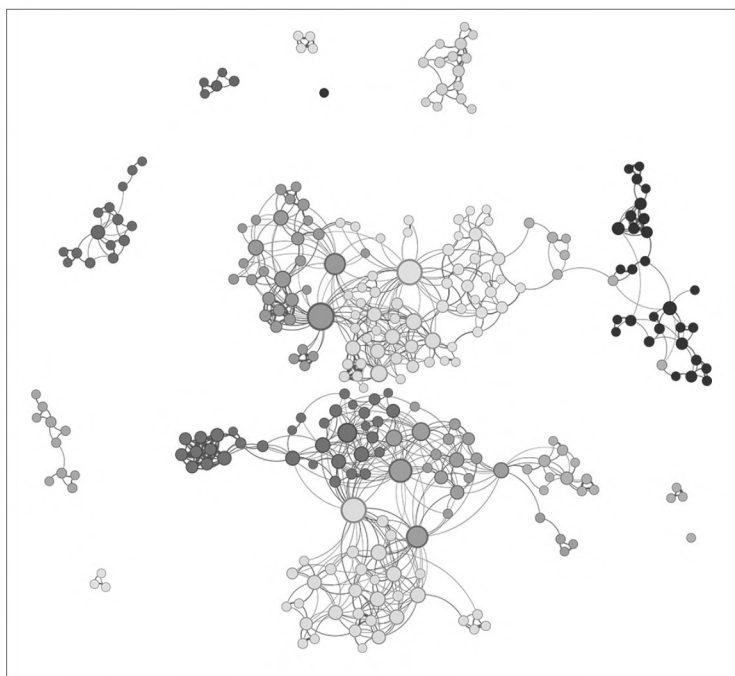
Teadlased on üldiselt üksmeelel, et regilaulu poeetiline süsteem kujunes välja hilisläänemeresoome keelefaasis, omandades igale kultuurile omased erijooned rahvaste eristumise protsessi käigus ja järel (Frog 2019). Ainsad tõsisemad katsed regilaulutraditsiooni ajaloolisi kihistusi avada on teinud Matti Kuusi (1963), tuginedes regilaulude sisule, stiililistele tunnustele ja levikule, ning Ingrid Rüütel (1998), toetudes viisistruktuuride variatiivsusele, levikule ja žanriseostele. Tänapäeva keeleteaduslikud, arheoloogilised ja arheogeneetilised uuringud (nt Saag jt 2019; Kallio 2014; Lang 2018) on oluliselt muutnud arusaama läänemeresoomlaste kujunemisest ja kontaktidest, mistõttu ka varasemaid poeetika- ja stiilikihistuse käsitlusi tuleb uute teadmiste valgusel üle vaadata. Arvutuslik varieeruvusanalüüs aitab kontakte ja mõjusid nähtavale tuua. Näiteks võiks värsimõõdu kaardi põhjal (joonis 2a) oletada, et saarte ja rannarootsi kihelkondade sarnasus peegeldab kokkupuuteid rannarootsi keelega ja selle prosoodilise süsteemi mõju kohalikele murretele, mis on mõjutanud regilaulu värsimõõdu tunnuseid. Sõnavormide kasutuse sarnasuse põhjal loodud kaardil (joonis 2b) tuleb märkimisväärsena esile Kodavere kokkukuulumine kirderanniku kihelkondadega, mis võiks viidata ühisosale vadja keele või kultuuriga.

Suurem osa regilauluteavet on kogutud nii lühikese aja vältel, et selle diakrooniline analüüs ei too esile olulisi muutusi traditsioonis, aga kui projitseerida nähtuste esinemus levikukaardile, saab piirkondliku varieeruvuse tagamaid eri teadusvaldkondadest ja allikatest pärineva kontekstiteabega kiht-kihilt lahti harutada. Transdistsiplinaarsed uuringud võimaldavad tõlgendada regilaulutraditsiooni piirkondlikke erisusi ja varieerumismustreid teiste teadusalade teadmiste valgusel, mis siinse piirkonna looduskeskkonna, rahvastiku ja keelte kujunemislugu käsitlevad.³

³ Sedalaadi uuringuteks on ellu kutsutud tippkeskus „Eesti juured” (2024–2030), mis ühendab arheolooge, arheogeneetikuid, arheokeemikuid, arheobotaanikuid, folkloriste, kultuurigeograafe ja keeleteadlasi Tartu Ülikoolist, Tallinna Tehnikaülikoolist ning Eesti Kirjandusmuuseumist.

Traditsiooni (nagu ka keele) sarnasused ja erisused peegeldavad mineviku suhtlusvälju, kontakte rahvaste või hõimurühmade vahel, aga ka mikrotasanditel: üks suhtlusringkond omandab sarnased keele- ja kultuuritunnused, rühmade kontaktid ja segunemised jätavad oma jälje. Varieeruvusanalüüs toob esile ajaloolised suhtlustrid, seosed ja sarnasused piirkondade vahel nii koguainese kui ka üksikute nähtuste või elementide lõikes. Nii võimaldab laulikute värsirepertuaaride võrdlus (kasutades eelkirjeldatud värsiklastreid) visuaalselt näidata (joonis 3), et kihelkond toimus regilaulude käibimise ajal olulise, jagatud traditsiooniga suhtlusüksusena ja kihelkonnapiirid on laulikute võrdlusvõrgustikus enamasti selgelt nähtavad.

Terve läänemeresoome korpuse stilomeetriline analüüs ja võtmesõnade vaatlus (Väina (ilmumas)) on aidanud paremini mõista keelekasutuses ilmnevaid piire ja üleminekuid ning žanrilisi iseärasusi: kui näiteks karjala ja soome regilaulud (jutustavad ja lüürilised laulud) on süstemaatiliselt erinevad, siis regivärsiline loitsupärimus ilmutab silmatorkavat sarnasust.

Joonis 3. Läänemaa laulikute võrgustik nende värsirepertuaari sarnasuse alusel. Laulikute esindav sõõr on seda suurem, mida rohkemate teiste laulikutega tema repertuaaris sarnaseid värsse on. Laulikute paigutus graafikul lähtub nende värsirepertuaari sarnasusest. Samasse kihelkonda kuuluvad laulikud on kuvatud sama varjundiga ning nad moodustavad võrdlemisi selgelt eristuvaid grappe. Mõned mitmes kihelkonnas elanud laulikud on omandanud kahe kihelkonna värsirepertuaari. Graafiku äärealadel on väiksema lauluvaraga Hiiumaa kihelkondade laulikud ning mõni väiksema või eripärase repertuaariga laulik.

Regilaulude vanapärane keel on mitmete tunnuste poolest (nt sõnade prosoodiline struktuur, morfoloogilised vormid, parallelismipõhine mõisteloome, lauseehitus) kõnekeelest süstemaatiliselt erinev (Peegel 2006 [1954]). Kuigi regilaulukeel moodustab omaladse poeetilise registri ja seda ei saa käsitleda vana kõnekeelega ekvivalendina, on see siiski poeetilise struktuuri toel konserveerinud kihistusi, mis peegeldavad varasemat keelekasutust ja sõnaseoseid, mida tänapäeva keelest enam ei leia, ning on põnev uurimisallikas. FILTER andmebaas koos juurde kuuluvate analüüsikeskkondadega on hõlbustanud ja hoogustanud regilaulu keele korpuspõhist analüüsi. Helina Harend (2024) võrdleb tuumpere liikmeid tähistavate sugulusnimetuste kasutust ja esinemust murdekeeles ja regilauludes. Samale uurimusele tugines pereliikmete nimetuste kasutuse võrdlus regilauludes ja muinasjuttudes, mis tõi nimelt esile regilaulude vanapärasema keelekasutuse tunnusjooned (Harend jt 2025). Regilaulu väljenduslaadis rohkelt esinevat deminutiivikasutust on oma artiklis korpuspõhiselt analüüsinud Kaarel Veskis (2025), tuues esile ka deminutiivide olulised funktsioonid pöördumisevärssides. Korpus on ärgitanud kõrvutama regilaulutekste kirjakeele valentsisõnastikuga ning hindama eri laulu liikide tekstide positiivsust ja negatiivsust. Samuti oleme algust teinud regilaulude emotsioonisõnavara kaardistamisega, mille mustrid osutavad sellele, kuidas poeetilises regilaulukeeles on olnud struktureeritud tunded ja väärtushinnangud.

Värsside sarnasusarvutus on olnud küll tõhusaks abiks, kuid probleemiks on jäänud siiski sõnatasandi päringud: sama sõna kõikide variantide ja esinemiskujude leidmiseks tuleb võimalikke variante vähemalt aimata, veelgi keerulisem on grammatilisi vorme või muud sellist päringu abil leida. Seda võimaldaks kogu suure tekstikorpuse läbiv keeleline analüüs, mis pole seni tundunud tehniliselt teostatav. Pärast suurte keelemodelite areenile ilmumist tekkis mõte katsetada nende kasutust ukraina ja eesti laulude temaatilise struktuuri võrdlemisel (Petrovych jt 2025). Kuivõrd suured keelemudelid on treenitud eelkõige standardkeelsetel tekstidel, ei olnud meie ootused väga suured, kuid Veskise keelemudeli abil loodud tõlked osutasid siiski hämmastavalt adekvaatseks ning see on suunanud süsteemselt katsetama eri mudelite ja viipade tõhusust eesmärgiga analüüsida ning tõlkida kogu regilaulukorpus. Suurte keelemodelite põhised tõlke- ja tekstianalüüsisüsteemid loovad võimaluse paremini võrrelda regilaulutekstide sisuaspekte, vaatamata ainese mitmekesusele ja murdelisusele, aga avavad ka uusi perspektiive paralleelide uurimiseks näiteks naaberrahvaste poeetiliste traditsioonidega ning ülepea regilaulutraditsiooni tutvustamiseks inimestele, kes regilaulu keerukat keelt ei mõista.

Suulise loomemeetodi ja teadmiste edasikandmise viisid

Vormeliteooria tundub pakkuvat sobiva raamistiku paljude eri poeetiliste kultuuride olemuse kirjeldamiseks ning on aidanud mõista suulise poeetika toimimist, korduvate ja muutuvate üksuste koostoimet. Kuigi teooria on intuitiivselt veenev, on selle arvutuslik tõestamine keeruline, kuna puudub selge kriteerium eristamiseks konstsruksioonide sagedat esinemist ja vormellikkust.

Projektist FILTER välja kasvanud töörühma üks eesmärk on olnud modelleerida arvutuslikult regilaulu varieeruvussüsteemi: on püütud arvutuslikult tuvastada eri mahuga korduvaid üksusi ja selgitada, millisel tasandil kordus ja varieerumine toimivad. Oluline samm korduvusmustrite uurimisel oli Janicki ja teiste uurimus (2024b) vormellike/stereotüüpsete ja tüübikindlate värsside arvutuslikuks tuvastamiseks, tuginedes sarnasusarvutuste värssi- ja lauluklastritele ning suhtelise entroopia mõõdikule. Kuna vormellikkuse määratluse hulka kuulub esinemine eri kontekstides, siis käsitlesime stereotüüpsete värsside arvutusliku vastena suure suhtelise entroopiaga ehk võimalikult paljudes eri lauluklastrites esinevaid värsiklastreid (nt *umma majja marakene* või *ütlen uuest ümber jälle*) ja tüübikindlate värsside ekvivalendina minimaalse suhtelise entroopiaga värsiklastreid (nt *rindasõlesta sõmera*). Lisaks üksikvärssidele leiti ka sageli koos esinevad suure entroopiaga värsipaarid ehk kaherealised vormelid (nt *peremees*, *peremeheke* / *perenaine*, *naisukene* või *tulli üles hummogul* / *varra inne valgõt*). Tulemused kinnitavad, et vormellikkus on kvantitatiivselt jälgitav nähtus ning suurtest andmehulkadest esile kerkivate mustrite tuvastamine aitab paremini mõista suulisele poeesiale tunnuslikuks peetava vormelliku loomemeetodi toimimist.

Teine probleemistik, mida töörühm on mitmel moel püüdnud lahendada, on laulude andmepõhine klassifitseerimine ehk arvutusliku tüpoloogia loomine ja tekstide jagamine sisulisteks koostisosadeks ehk motiivideks. Laulude sarnasusarvutusega saame küll kokku tuua sarnased terviktekstid, kuid laulust väiksemate korduvate üksuste (motiivide) arvutuslik tuvastamine on olnud väljakutse, kuna ka nende värsikoostis on olemuselt varieeruv. Andmepõhise tüpoloogia ja motiivide tuvastamiseks töötasime välja meetodikomplekti, kus paigutasime värsiklastreid nende külgnemissageduse põhjal võrgustikku, milles ilmnesid püsivalt üksteise naabruses paiknevate värsside jadad ja võrgustiku modulaarsed alaosad ehk motiivid. Seda lähenemist rakendades oli võimalik tuvastada olulisemad motiivid suures eesti-isuri-vadja-karjala laulutüübis „Harja otsimine”/„Suka mereen” ning vaadelda nende varieeruvust (Sarv jt 2024). Sama meetodi rakendamine on andnud ilmekaid tulemusi andmebaasist veega seotud motiivide eritlemisel (Kallio 2024) ning ühe ukraina laulutüübi analüüsil (Petrovych jt 2024). Seda lähenemist rakendades koostatud žanrigraafikud on võimaldanud ka visuaalselt demonstreerida piirkonnatraditsioonide ja žanride erinevust. Külgnevusarvutus võimaldab jälgida lisaks üksikutele vormelitele ka sisuliste motiivide seoseid ja levikut, sõnakasutuse mustreid ning žanrikoostise varieeruvusmustreid.

Kirjeldatud uurimused ja meetodid aitavad modelleerida suulise loomemeetodi toimemehhanisme ning selgitada, kuidas korduvuse ja varieeruvuse koosmõju tagab poeetilistesse struktuuridesse kätketud info edasikandumise ja paindliku kohanemise. Jõuame sedakaudu lähemale suulise kultuuri koodi mõistmisele, toimimise mudelile.

Kokkuvõte

Varieeruvus on traditsiooni toimimise alusmehhanism: suulise kultuuri info edasiantmise võime rajaneb muutuse ja püsivuse koostoimel selleks sobivalt raamistatud kontekstis. Folkloori varieerumine on ühtaegu individuaalne, kogukondlik ja kultuuriline, seda mõjutavad mitmeti ka folkloorivälised tegurid, nagu keel, keskkond, elatusalad ja elukorraldus.

Varieeruvust võib uurida kui elavat folkloori loome- ja esitusprotsessi või siis mahukate ainekogumite tunnuseid analüüsides. Varieeruvuse uurimine kätkeb nähtuste eri aspektide varieeruvusmuustrite kirjeldamist, põhjuste väljaselgitamist ning infoedastuse mehhanismide modelleerimist. See on mitmekihiline võrdlusülesanne, milles tuleb arvesse võtta folkloorse loome ja suhtluse eri tahke: sisu, poeetilisi vorme, värtsimõõtu, keelekasutust, meloodiaid, esitusviise, funktsioone ning suhtluse eesmäärke ja vorme.

Regilaulud on mitmes mõttes unikaalne aines varieeruvuse uurimiseks. Regilaulu võib pidada üheks kõige põhjalikumalt dokumenteeritud suulise poeesia traditsiooniks maailmas: kogumistööd tehti selle kõrgajal teaduslikest põhimõtetest lähtuvalt ning aine maht on võimendunud rahvuslust loovate emotsioonide toel. Jäädvustused katavad võrdlemisi tihedalt läänemeresoome tuumala mitmes keeles ja eri etnilise, religioosse, elukorraldusliku taustaga kogukondi. Regilaulutraditsioon on unikaalne ka oma multifunktsionaalsuse poolest, kuna sarnast poeetilist vormi kasutatakse eri žanrides. Kõrgeks kultuuriväärtuseks hinnatud regilaulukogud on olnud uurijate tähelepanu all kogu folkloristika ajaloo vältel ning arhiividesse kogutud regilauludega on töötatud süsteemselt, et need oleks teadlastele kättesaadavad ja kasutatavad – tänapäeval digitaalselt.

Eestis ja Soomes eraldi loodud andmebaaside ühendamine 2020. aastal, arvutuslike tekstianalüüsi meetodite areng ning uurimist motiveerivad ja võimaldavad rahastusprojektid on viimasel viiel aastal kaasa toonud märkimisväärse edasimineku regilaulude varieeruvuse uurimisel mitmes suunas. Viimaste aastate uurimistöö tulemusel on meil praeguseks paremad teadmised selle mahuka ainekogu koostisest ning arvulisest, tüpoloogilisest, žanrilisest ja piirkondlikust ebaühtlusest ning seda tinginud mõjuritest. Projekti FILTER sarnasusarvutuste metodikomplekti loomine on toonud läbimurde, võimaldades mitmes plaanis neutraliseerida tekstide keelelisest varieeruvusest tuleneva keerukuse nende võrdlemisel. Uurimistöö on esile toonud varieeruvuse kihilise olemuse: iga element või poeetiline tunnus võib järgida eri varieerumismustreid, iga tekst kannab endas nii kollektiivseid kui ka individuaalseid jälgi ning on seotud konkreetse kommunikatiivse ja kultuurilise olukorraga. Regilauludest võib saada täiendavaid teadmisi läänemeresoome keelte ja kultuuride kujunemis- ja arenguloo kohta. Varieerumismuustrite kontekstualiseerimine ja kõrvutamine teiste siinse piirkonna ja rahvastiku ajaloolist kujunemist käsitlevate teadusalade uurimistulemustega aitab selgitada analüüsil ilmnunud eripärade põhjusti ja tagamaid. Tõsisem töö selles vallas seisab veel ees.

Vaatamata varasemale teaduslikule huvile on regilaulu kui nähtuse kujunemislugu jäänud hämaraks: puuduvad kirjalikud dokumendid, mis seda valgustaks. On

esitatud küll teooriaid regilaulu kujunemisloo kohta, kuid otsustavat selgust selles osas pole ning varasemad teooriad vajavad kriitilist hindamist uute läänemeresoome rahvaste kujunemist käsitlevate teadustulemuste valguses. Regilaulu varieeruvuse kihtide ja muustrite seoste mõtestatud analüüs toetab tänapäevase, teadus- ja andme- põhise regilaulu kujunemisloo käsitluse loomist.

Regilaulu varieeruvuse arvutuslik analüüs on aidanud välja tuua üldisemaid suhtlusemustreid ning etniliste ja hõimukontaktide vastasmõjusid. Hoogu on kogumas korpuspõhine regilaulu arhailise keele uurimine, mis võimaldab saada täiendavaid teadmisi varasemast keelekasutusest, sõnatähtenduste ja grammatiliste vormide arengust jms. Keelemudelite rakendamine regilaulutekstide analüüsil on avanud potentsiaali eri keeltes ja murretes regilaulutekstide sisu võrdlemiseks, aga ka regilaulukorpuse rahvusvaheliselt mõistetavaks tegemiseks ning regilaulu võrdlemiseks teiste poeetiliste kultuuridega.

Regilaulu varieeruvate ja püsivate üksuste tuvastamine ja analüüs on aluseks suulise kultuuri koodi modelleerimisele. Uurimistöö kaugem eesmärk on mõista suulise kultuuri toimemehhanisme: kuidas poeetilised struktuurid, aga ka hääld, esitusviis, rituaalsed või argised esituskontekstid toetavad teabe ja selle relevantuse säilimist läbi aegade. Varieeruvuse uurimine aitab mõista inimliku loovuse, mälu ja traditsiooni dünaamikat mitte ainult regilaulude, vaid kogu kultuurilise suhtluse tasandil.

VEEBIVARAD JA ELEKTROONILISED TÖÖRIISTAD

ERAB = Eesti regilaulude andmebaas. Koost Janika Oras, Liina Saarlo, Mari Sarv, Kanni Labi, Merli Uus, Reda Šmitaite. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv.
<https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>

FILTER andmebaas. Koost Maciej Janicki, Eetu Mäkelä ja projekti FILTER töörühm. Helsingi Ülikool, Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum.

FILTER visualizations. Loonud Maciej Janicki, Kati Kallio, Eetu Mäkelä, Jukka Saarinen, Mari Sarv. Helsingi Ülikool, Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum.
<https://filter-visualizations.rahtiapp.fi>

Octavo UI. Loonud Eetu Mäkelä. Helsingi Ülikool. <https://jiemakel.github.io/octavo-nui>

Runoregi. Loonud Maciej Janicki, Kati Kallio, Mari Sarv, Eetu Mäkelä. Helsingi Ülikool (HELDIG), Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum. <https://runoregi.fi>

SKVR = SKVR-tietokanta – kalevalaisten runojen verkkopalvelu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://skvr.fi>

KIRJANDUS

Aarne, Antti 1910. Verzeichnis der Märchentypen. (Folklore Fellows' Communications 3.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Abello, James; Broadwell, Peter; Tangherlini, Timothy R. 2012. Computational Folkloristics. – Communications of the ACM, kd 55, nr 7, lk 60–70.
<https://doi.org/10.1145/2209249.2209267>

- Anderson, Walter 1923.** Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks. (FF Communications 42.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Anderson, Walter 1935.** Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 2.) Tartu.
- Anderson, Walter 1951.** Ein volkskundliches Experiment. (FF Communications 141.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Anderson, Walter 1956.** Eine neue Arbeit zur experimentellen Volkskunde. (FF Communications 168.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Anttonen, Pertti J. 2005.** Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. (Studia Fennica Folkloristica 15.) Helsinki: Finnish Literature Society. <https://doi.org/10.21435/sff.15>
- Bauman, Richard 1984.** Verbal Art as Performance. Prospect Heights: Waveland Press.
- Bauman, Richard; Briggs, Charles L. 2003.** Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality. (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 21.) Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486647>
- Bennett, Gillian 2005.** Geologists and folklorists: Cultural evolution and “the science of folklore”. – Folklore. IV kd. Folkloristics: Theories and Methods. (Critical Concepts in Literary and Cultural Studies.) Toim Alan Dundes. London–New York: Routledge, lk 370–393. <https://doi.org/10.1080/0015587X.1994.9715871>
- Beyer, Jürgen; Chesnutt, Michael 1997.** Extracts from a conversation with Isidor Levin, November 7, 1997. – Copenhagen Folklore Notes, nr 1–2, lk 2–4.
- Bogatyrev, Peter; Jakobson, Roman 1972 [1929].** Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens. – Strukturalismus in der Literaturwissenschaft. (Neue wissenschaftliche Bibliothek 43.) Toim Heinz Blumensath. Köln: Kiepenheuer und Witsch, lk 13–24.
- Briggs, Charles L. 2008.** Disciplining folkloristics. – Journal of Folklore Research, kd 45, nr 1, lk 91–105. <https://doi.org/10.2979/jfr.2008.45.1.91>
- Certeau, Michel de 2005 [1980].** Igapäevased praktikad. I kd. Tegemiskunstim. (Culture 2000.) Toim Mirjam Lepikult. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Dorson, Richard M. 1963.** Current folklore theories. – Current Anthropology, kd 4, nr 1, lk 93–112. <https://www.jstor.org/stable/2739820>
- Foley, John Miles 1985.** Oral-Formulaic Theory and Research: An Introduction and Annotated Bibliography. (Garland Folklore Bibliographies 6.) New York–London: Garland Publishing.
- Foley, John Miles 1992.** Word-power, performance, and tradition. – Journal of American Folklore, kd 105, nr 417, lk 275–301. <https://doi.org/10.2307/541757>
- Foley, John Miles 1995.** The Singer of Tales in Performance. (Voices in Performance and Text.) Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Frog 2011.** Multiforms and meaning: Playing with referentiality in Kalevalaic epic. – Laulu kulttuurisena kommunikaationa. Song as Cultural Communication. Песня как средство культурной коммуникации. Proceedings from the Runosong Academy Jubilee Seminar, 8–10 October 2010. Toim Pekka Huttu-Hiltunen, Janne Seppänen, Eila Stepanova, Frog, Riikka Nevalainen. (Juminkeon julkaisu 87. Runolaulu-Akatemian julkaisu 16.) Kuhmo: Juminkeko, lk 49–63.
- Frog 2013.** Revisiting the historical-geographic method(s). – RMN Newsletter, nr 7, lk 18–34.

- Frog 2014.** Parallelism, mode, medium and orders of representation. – Parallelism in Verbal Art and Performance: Pre-Print Papers of the Seminar-Workshop 26th–27th May 2014, Helsinki, Finland. (Folkloristiikan toimitte 21.) Toim Frog. Helsinki: Folklore Studies, University of Helsinki, lk 185–207.
- Frog 2019.** The Finnic tetrameter – a creolization of poetic form? – *Studia Metrica et Poetica*, kd 6, nr 1, lk 20–78. <https://doi.org/10.12697/smp.2019.6.1.02>
- Haapoja, Heidi 2017.** Ennen saatuja sanoja. Menneisyys, nykyisyys ja kalevalamittainen runolaulu nykyaikansanmusiikin kentällä. (Suomen Etnomusikologisen Seuran julkaisuja 22.) Helsinki: Helsingin yliopisto, Suomen Etnomusikologinen Seura.
- Hafstein, Valdimar R. 2001.** Biological metaphors in folklore theory: An essay in the history of ideas. – *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, kd 57, lk 7–32.
- Harend, Helina 2024.** Ema-, isa-, õe- ja vennanimetused eesti regilauludes. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Harend, Helina; Väina, Mari; Järv, Risto 2025.** Family terms in Estonian runosongs and fairy tales. – Congressus XIV Internationalis Fenno-Ugristarum, Tartu, August 18–23 2025: Book of Abstracts. Toim Gerson Klumpp, Marili Tomingas. Tartu: [Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut], lk 211.
- Harvilahti, Lauri 1992.** Kertovan runon keinot. Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 522.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Harvilahti, Lauri 2013.** The SKVR database of ancient poems of the Finnish people in Kalevala meter and the semantic Kalevala. – *Oral Tradition*, kd 28, nr 2, lk 223–232. <https://doi.org/10.1353/ort.2013.0019>
- Heide, Eldar 2018.** New perspectives on archival shortcomings: A note on self-perception, history and methodology within folkloristics, ethnology and cultural studies. – *Visions and Traditions: Knowledge Production and Tradition Archives*. (FF Communications 315.) Toim Lauri Harvilahti, Audun Kjøs, Cliona O'Carroll, Susanne Österlund-Pötzsch, Fredrik Skott, Rita Treija. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, lk 240–256.
- Hiimäe, Mall 2003.** Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Koost Tiit Jaago, toim T. Jaago, Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 50–60.
- Hiimäe, Mall; Krikmann, Arvo 1992.** On stability and variation on type and genre level. – *Folklore Processed: In Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th March 1992*. (Studia Fennica Folkloristica 1.) Toim Reimund Kvideland, Gun Herranen, Pekka Laaksonen, Anna-Leena Siikala, Nils Storå. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 127–140.
- Holbek, Bengt 1998.** Interpretation of Fairy Tales: Danish Folklore in a European Perspective. (FF Communications 239.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Honko, Lauri 2000.** Thick corpus and organic variation: An introduction. – *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*. (Studia Fennica Folkloristica 7.) Toim L. Honko. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 3–28.
- Hämäläinen, Niina 2017.** Emotional transpositions: Interpreting oral lyric poetry. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 67, lk 172–198. <https://doi.org/10.7592/FEJF2017.67.hamalainen>

- Hymes, Dell 1981.** „In Vain I Tried to Tell You”: Essays in Native American Ethnopoetics. (Conduct and Communication.) Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jaago, Tiiu 2019.** Laulik tekstikesksetes regilaulu-uurimustes. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 704–721. <https://doi.org/10.54013/kk742a11>
- Jaago, Tiiu 2025.** Ideoloogiad ja tõlgendused: vaateid 20. sajandi folkloristikale. – Uusi vaateid distsipliinialoole. Folkloristika etnoloogia kõrval. (Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 66, 2.) Toim Indrek Jääts, Marleen Metslaid. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 377–403. <https://doi.org/10.33302/eramar-2025-011>
- Janicki, Maciej 2022.** Optimizing the weighted sequence alignment algorithm for large-scale text similarity computation. – Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities. Toim Mika Härmäläinen, Khalid Alnajjar, Niko Partanen, Jack Rueter. Taipei: Association for Computational Linguistics, lk 96–100. <https://doi.org/10.18653/v1/2022.nlp4dh-1.13>
- Janicki, Maciej 2023.** Large-scale weighted sequence alignment for the study of intertextuality in Finnic oral folk poetry. – Journal of Data Mining and Digital Humanities, 13. VIII, NLP4DH. <https://doi.org/10.46298/jdmdh.11390>
- Janicki, Maciej; Kallio, Kati; Sarv, Mari 2023.** Exploring Finnic written oral folk poetry through string similarity. – Digital Scholarship in the Humanities, kd 38, nr 1, lk 180–194. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac034>
- Janicki, Maciej; Mäkelä, Eetu; Väina, Mari; Kallio, Kati 2024a.** Developing a digital research environment for Finnic oral poetry. – Baltic Journal of Modern Computing, kd 12, nr 4, lk 535–547. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2024.12.4.15>
- Janicki, Maciej; Kallio, Kati; Sarv, Mari; Mäkelä, Eetu 2024b.** Distributional criteria for identifying formulas in Finnic oral poetry. – Formulaic Language in Historical Research and Data Extraction. International Institute for Social History, Amsterdam, 7.–9.02.2024. Toim Marijn Koolen. Amsterdam: Huygens Institute for History and Culture of the Netherlands, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, lk 1–17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10478325>
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2000.** Varying folklore. – Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. (Studia Fennica Folkloristica 7). Toim Lauri Honko. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 93–130.
- Kalkun, Andreas 2008.** A woman's voice in an epic: Tracing gendered motifs in Anne Vabarna's *Peko*. – Journal of Ethnology and Folkloristics, kd 2, nr 2, lk 25–45.
- Kalkun, Andreas 2015.** Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 33.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Kallio, Kati 2013.** Laulamisen tapoja. Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeri-läisessä kalevalamittaisessa runossa. Helsinki: Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/42072/vaitoskirja_Kallio_2013.pdf
- Kallio, Kati 2015.** Multimodal register and performance arena in Ingrian oral poetry. – Registers of Communication. (Studia Fennica Linguistica.) Toim Asif Agha, Frog. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 322–335. <https://doi.org/10.2307/j.ctvggx2qk.20>
- Kallio, Kati 2017a.** Parallelism and musical structures in Ingrian and Karelian oral poetry. – Oral Tradition, kd 31, nr 2, lk 331–354. <https://doi.org/10.1353/ort.2017.0013>

- Kallio, Kati 2017b.** Literary Kalevala-metre and hybrid poetics in the sixteenth and seventeenth century Finland. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 67, lk 13–48.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2017.67.kallio>
- Kallio, Kati 2024.** Vesi vanhin voitehista. Historiallisten merkityskenttien ja käyttöyhteyksien jäljillä. – *Elore*, kd 31, nr 2, lk 66–94. <https://doi.org/10.30666/elore.147897>
- Kallio, Kati; Janicki, Maciej; Mäkelä, Eetu; Sarv, Mari 2022.** Recognising intertextuality in the digital corpus of Finnic oral poetry: Experiment with the Sampo cycle. – *Proceedings of the 6th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference (DHNB 2022)*. (CEUR Workshop Proceedings 3232.) Toim Karl Berglund, Matti La Mela, Inge Zwart. Aachen: CEUR-WS Team, lk 279–287.
<http://ceur-ws.org/Vol-3232/paper26.pdf>
- Kallio, Kati; Janicki, Maciej; Mäkelä, Eetu; Saarinen, Jukka; Sarv, Mari; Saarlo, Liina 2023.** Eteneminen omalla vastuulla. Lähdekriittinen laskennallinen näkökulma sähköisiin kansanrunoaineistoihin. – *Elore*, kd 30, nr 1, lk 59–90.
<https://doi.org/10.30666/elore.126008>
- Kallio, Kati; Väina, Mari; Janicki, Maciej; Mäkelä, Eetu 2024.** Bridging northern and southern traditions in the Finnic corpus of oral poetry. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 94, lk 191–232. https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.finnic_corpus
- Kallio, Petri 2014.** The diversification of Proto-Finnic. – *Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland*. (Studia Fennica Historica 18.) Toim Joonas Ahola, Frog, Clive Tolley. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 155–168. <https://doi.org/10.21435/sfh.18>
- Kolk, Udo 1959.** Rahvalauluvariandi mõistest. – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 65–73.
- Kolk, Udo 1962.** Värsisisesed vormelid eesti regivärsilises rahvalaulus. – *Töid filoloogialt I*. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 117.) Toim Liis Raud. Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], lk 71–155.
- Kolk, Udo 1980.** Regivärsi stereotüüpiast. – *Eesti rahvaluule žanriprobleemid*. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 528. Töid eesti filoloogialt VII.) Toim Eduard Laugaste, Karl Muru, U. Kolk. Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], lk 25–48.
- Krikmann, Arvo 1997.** Sisveateid folkloori lühivormidesse. I. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://haldjas.folklore.ee/~kriku/LEX/KATUS.HTM>
- Krikmann, Arvo 2015.** On the vowel euphony in Finnic alliterative folksongs. – *Folklore Fellows' Network*, nr 46, lk 12–17.
- Krohn, Kaarle 1926.** Die folkloristische Arbeitsmethode. Begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern, erläutert von Kaarle Krohn. (Institutet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 5.) Oslo: H. Aschehoug.
- Krohn, Kaarle 1927.** Laula, suukene! – *Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, lk 19–28.
- Kuusi, Matti 1949.** Sampo-eepos. Typologinen analyysi. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 96.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Kuusi, Matti (toim) 1963.** Suomen kirjallisuus. I kd. Kirjoittamaton kirjallisuus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Otava.
- Kuutma, Kristin 1998.** Festival as communicative performance and celebration of ethnicity. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 7, lk 12–26.
<https://doi.org/10.7592/FEJF1998.07.festiva>

- Kuutma, Kristin; Kästik, Helen 2014.** Creativity and „right singing”: Aural experience and embodiment of heritage. – *Journal of Folklore Research*, kd 51, nr 3, lk 277–310.
<https://doi.org/10.2979/jfolkrese.51.3.277>
- Kõmmus, Helen 2019.** How the concepts of folk music emerge: The terminology of folk music festivals. – *Etnomusikoloogian vuosikirja*, kd 31, lk 112–142.
<https://doi.org/10.23985/evk.82716>
- Laitinen, Heikki 2004.** Anni Tenisovan Marian virsi. – Kalevala ja laulettu runo. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 958.) Toim Anna-Leena Siikala, Lauri Harvilahti, Senni Timonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 157–193.
- Lang, Valter 2018.** Läänemeresoome tulemised. Finnic Be-Comings. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lehiste, Ilse 2000.** Keel kirjanduses. (Eesti mõttelugu 36.) Koost Jaan Ross. Tartu: Ilmamaa.
- Leino, Pentti 1974.** The language of laments: The role of phonological and semantic features in word choice. – *Finnish Folkloristics 1.* (Studia Fennica 17.) Toim P. Leino, Annikki Kaivola-Bregenhøj, Urpo Vento. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 92–131.
- Loorits, Oskar 1932.** Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Olevase ülevaade ja tulevase töökava. Vanavara vallast. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 1.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 7–34.
- Lord, Albert B. 1960.** The Singer of Tales. (Harvard Studies in Comparative Literature 24.) Cambridge (Mass.)–London: Harvard University Press.
- Lotman, Juri 2006 [1970].** Kunstilise teksti struktuur. (Avatud Eesti Raamat.) Tlk Pärt Lias. Tallinn: Tänapäev.
- Lotman, Mihhail 1998.** Värsisüsteemidest. Peamiselt eesti ja vene värsi näitel. Tlk Kajar Pruul. – *Akadeemia*, nr 9, lk 1846–1874; nr 10, lk 2058–2078.
- Metslang, Helle 1978.** Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis. Kandidaadi väite-
kiri. Käsikiri Eesti Rahvaluule Arhiivis.
- Neus, Alexander Heinrich 1850.** Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. I kd. Reval: Kluge und Ströhm.
- Normann, Erna 1932.** Kurg kündmas. – *Kaleviste mailt.* (Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad 3.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 34–73.
- Ong, Walter J. 1982.** Orality and Literacy: The Technologizing of the Word. London–New York: Methuen.
- Oras, Janika 2010.** Musical manifestations of textual patterning in Estonian *regilaul*. – *Journal of Ethnology and Folkloristics*, kd 4, nr 2, lk 55–68.
- Oras, Janika 2017.** Mari and Marie: Performativity and creativity of two Estonian singers in the late nineteenth century. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 67, lk 143–171.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2017.67.oras>
- Oras, Janika 2019.** Individual rhythmic variation in oral poetry: The runosong performances of Seto singers. – *Open Linguistics*, nr 5, lk 570–582.
<https://doi.org/10.1515/opli-2019-0031>
- Parry, Milman 1930.** Studies in the epic technique of oral verse-making I: Homer and Homeric style. – *Harvard Studies in Classical Philology*, kd 41, lk 73–148.
<https://doi.org/10.2307/310626>
- Peegel, Juhan 2006 [1954].** Eesti vanade rahvalaulude keel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Petrovych, Olha; Sarv, Mari; Janicki, Maciej Michał; Kallio, Kati 2024.** How to analyse variation in folklore: Finnic runosongs and Ukrainian dumas. – 8th Conference on Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries (DHNB 2024): From Experimentation to Experience: Lessons Learned from The Intersections Between Digital Humanities and Cultural Heritage, Reykjavík, Iceland, 27–31 May 2024. Reykjavík: University of Iceland, lk 62–63.
- Petrovych, Olha; Saarlo, Liina; Väina, Mari; Veskis, Kaarel 2025.** From oral tradition to digital insights: A comparative topic analysis of Ukrainian and Estonian folk songs. – Digital Dreams and Practices: Digital Humanities in The Nordic and Baltic Countries. 9th Conference. Programme. Book of Abstracts. Toim M. Väina, O. Petrovych, Liisi Laineste. Tartu: [s. n.], lk 167–168.
- Porthan, Henrik Gabriel 1983 [1766–1778].** Suomalaisesta runoudesta. [De poësi Fennica.] (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 389.) Tlk Iiro Kajanto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Propp, Vladimir 1928** = Владимир Пропп, Морфология сказки. (Вопросы поэтики 12.) Ленинград: Academia.
- Propp, Vladimir 1998 [1928]** = Владимир Пропп, Трансформации волшебных сказок. – В. Пропп, Поэтика <фольклора>. (Собрание трудов В. Я. Проппа.) Сост. А. Н. Мартынова. Москва: Лабиринт, с. 229–250.
- Pärtlas, Žanna 2013.** On musical creativity in „text-oriented” song traditions: The processes of melodic variation in Seto multipart songs. – Local and Global Understandings of Creativities: Multipart Music Making and the Construction of Ideas, Contexts and Contents. Toim Ardian Ahmedaja. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, lk 60–76.
- Päss, Elmar 1933.** Eesti liulaul. Runovõrdluse katse. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B 31:1.) Tartu: [s. n.].
- Pöysä, Jyrki 2000.** Variation in archived anecdotes – Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. (Studia Fennica Folkloristica 7.) Toim Lauri Honko. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 577–593.
- Reichl, Karl (toim, tlk) 2007.** Edige: A Karakalpak Oral Epic as Performed by Jumabay Bazarov. (FF Communications 293.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ross, Kristiina 2015.** Regivärsist kirikulauluni. Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 457–470. <https://doi.org/10.54013/kk692a1>
- Rüütel, Ingrid 1981.** Typology of Estonian Runo-Tunes: Experiment and Some Results. (Preprint KKI-18.) Tallinn: Academy of Sciences of the Estonian S.S.R.
- Rüütel, Ingrid 1987.** Regiviiside tüpoloogia eksperimentaalmeetod ja selle rakendamise mõningaid tulemusi. – Rahvaluulest. (Emakeele Seltsi toimetised 21.) Koost Ingrid Sarv, toim Tiia Valdre. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 174–200.
- Rüütel, Ingrid 1998.** Estonian folk music layers in the context of ethnic relations. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 6, lk 32–69. <https://doi.org/10.7592/FEJF1998.06.ruutel>
- Rüütel, Ingrid; Haugas, Koit 1990.** A method for distinguishing melody types and establishing typological groups (on the material of Estonian runo songs). – Musikometrika 2. (Quantitative Linguistics 43.) Toim Mojsej G. Boroda. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, lk 169–186.

- Saag, Lehti; Laneman, Margot; Varul, Liivi; Malve, Martin; Valk, Heiki; Razzak, Maria A.; Shirobokov, Ivan G.; Khartanovich, Valeri I.; Mikhaylova, Elena R.; Kushniarevich, Alena; Scheib, Christiana Lyn; Solnik, Anu; Reisberg, Tuuli; Parik, Jüri; Saag, Lauri; Metspalu, Ene; Rootsi, Siiri; Montinaro, Francesco; Remm, Maido; Mägi, Reedik; D'Atanasio, Eugenia; Crema, Enrico Ryunosuke; Díez-del-Molino, David; Thomas, Mark G.; Kriiska, Aivar; Kivisild, Toomas; Villems, Richard; Lang, Valter; Metspalu, Mait; Tambets, Kristiina 2019. The arrival of Siberian ancestry connecting the Eastern Baltic to Uralic speakers further east. – *Current Biology*, kd 29, nr 10, p1701-1711.e16.
<https://doi.org/10.1016/j.cub.2019.04.026>
- Saarinen, Jukka 2018. Runolaulun poeetiikka. Sää, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarlo, Liina 2000. Kodavere regilaulude vormelid. – Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Toim Tiiu Jaago, Ülo Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 123–160.
- Saarlo, Liina 2005. Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetod ja tähendus. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuenss 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Saarlo, Liina 2025. Kirjalikud jäljed eesti regilaulukorpuses. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 987–1010.
- Saarlo, Liina; Oras, Janika; Torn, Tanel; Ruus, Mia Marta 2025. Revisiting gender and age dynamics in the Estonian runosong corpus. – SIEF2025, Aberdeen, 3–6 June 2025. Aberdeen: SIEF, Elphinstone Institute for Ethnology, Folklore, and Ethnomusicology.
<https://www.siefhome.org/congresses/sief2025/programme#16220.89379>
- Sadeniemi, Matti 1951. Die Metrik des Kalevala-Verses. (FF Communications 139.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Sarv, Mari 2000. Regilaul kui poeetiline süsteem. – Paar sammukest XVII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Sarv, Mari 2008. Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 26.) Toim Mall Hiimäe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Sarv, Mari 2015. Regional variation in folkloric meter: The case of Estonian runosong. – RMN Newsletter, nr 9, lk 6–17.
- Sarv, Mari 2019. Eesti regilaulude variatiivsus. Vaba Akadeemia loeng.
<https://www.youtube.com/watch?v=gSgeFuVeDzs&t=9s>
- Sarv, Mari; Järv, Risto 2023. Layers of folkloric variation: Computational explorations of poetic and narrative text corpora. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 90, lk 233–266. https://doi.org/10.7592/FEJF2023.90.sarv_jarv
- Sarv, Mari; Oras, Janika 2020. From tradition to data: The case of Estonian runosong. – Arv. Nordic Yearbook of Folklore, kd 76, lk 105–117.
- Sarv, Mari; Kallio, Kati; Janicki, Maciej 2024. Arvutuslikke vaateid läänemeresoome regilaulude varieeruvusele. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 238–259.
<https://doi.org/10.54013/kk795a2>
- Seljamaa, Elo-Hanna 2005. Walter Anderson: A scientist beyond historic and geographic borders. – Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History. Toim Kristin Kuutma, Tiiu Jaago. Tartu: Tartu University Press, lk 153–168.

- Steinitz, Wolfgang 1934.** Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung untersucht an den Liedern des karelischen Sängers Arhippa Perttunen. (FF Communications 115.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Särg, Taive 1996.** Traditional melody variations in Karksi parish (South-Estonia). – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 1, lk 84–93. <https://doi.org/10.7592/FEJF1996.01.taivem>
- Särg, Taive 2004.** Värsiehitusega seotud viisivariatsioonid Karksi laulikutel. – Regilaul – loodud või saadud? Toim Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 123–170.
- Särg, Taive 2022.** Elava rahvalaulu juurde jõudmine: Herbert Tampere isiksuse ja vaadete kujunemine. – Mäetagused, nr 82, lk 81–130. <https://doi.org/10.7592/MT2022.82.sarg>
- Särg, Taive; Oras, Janika 2025.** Regilaulu variatsioonid tänapäeva Eestis. Koodi jätkamine. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 1011–1034. <https://doi.org/10.54013/kk815a3>
- Sykäri, Venla 2014.** Improvisation as a singer's concept in oral poetry. – Song and Emergent Poetics. Laulu ja runo. Песня и видоизменяющаяся поэтика. (Runolaulu-Akatemian julkaisuja 18. Juminkeon julkaisuja 119.) Toim Pekka Huttu-Hiltunen, Frog, Karina Lukin, Eila Stepanova. Kuhmo: Juminkeko, lk 91–98.
- Tampere, Herbert 1932.** Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. – Vanavara vallast. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 1.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 59–116.
- Tampere, Herbert 1935.** Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel. – Kaleviste mailt. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 3.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 95–107.
- Tampere, Herbert 1956–1965.** Eesti rahvalaule viisidega. I–V kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, Valgus.
- Tarkka, Lotte 2005.** Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1033.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tedlock, Dennis 1983.** The Spoken Word and the Work of Interpretation. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Tedre, Ülo 1964.** Stereotüüpsusest Karksi rahvalauludes. – Eesti rahvaluulest. Toim Veera Pino, Ü. Tedre, Richard Viidalepp. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 52–86.
- Timonen, Senni 2004.** Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 963.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Titon, Jeff Todd 2003.** Text. – Eight Words for the Study of Expressive Culture. Toim Burt Feintuch. Urbana–Chicago: University of Illinois Press, lk 69–98.
- Uther, Hans-Jörg 2004.** The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. I–III kd. (FF Communications 284–286.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Veskis, Kaarel 2025.** Deminutiivsufiksi -*kEnE* varieerumine eesti regilaulutekstides. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 510–539. <https://doi.org/10.54013/kk810a3>
- Väina, Mari 2024.** Estonian runosongs on childcare, pregnancy, birth, and intimacy. – The Oxford Handbook of Slavic and East European Folklore. (Oxford Handbooks.) Toim Margaret H. Beissinger. Oxford: Oxford University Press, lk 139–167. <https://doi.org/10.1093/oxfordhpb/9780190080778.013.7>

Väina, Mari (ilmumas). Regional variation of Finnic runosongs on the basis of word-frequencies. – Expressions and Impressions: Personal and Communal Aspects of Traditional Singing. Toim M. Väina, Taive Särg. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 139–156.

Wolf-Knuts, Ulrika 2000. On the history of comparison in folklore studies. – Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. (Studia Fennica Folkloristica 7.) Toim Lauri Honko. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 255–283.

Mari Väina (snd 1972), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi juhtivteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), mari@haldjas.folklore.ee

Runosong as a system of variability: Exploring possibilities for modelling the functional mechanisms of oral culture

Keywords: folklore, runosong, variation, oral poetry, digital humanities, Finnic languages

This article aims to highlight the value and potential of combining a large, well-organized collection of Finnic runosongs and computational research for obtaining new information on various aspects of the tradition and, more broadly, also for data-driven modelling of the general mechanisms underlying oral poetry. The article summarizes developments over the past five years as well as prospects for future research.

Folkloric creativity differs in several respects from modern, authorship-based creativity. Rooted in oral cultures, folklore has evolved as a tool for long-term information storage. Hence, variability is an essential feature of folklore, enabling both the preservation of relevant information and adaptation to changing circumstances. As a central concept in folkloristics, variability and the dynamics of stability and innovation have been at the core of folkloristics throughout its history, but recent advancements in computational power and text analysis methodologies, as well as several research funding projects have led to significant progress in the field. Processing large collections of texts has improved our understanding of biases within the material, revealed the layered nature of variation, provided new insights into historical communication patterns and regional peculiarities of runosongs, opened fresh avenues for transdisciplinary research on the region's past, and enabled data-driven exploration on the systematics of folkloric creativity. Understanding variability in runosongs offers insights into human creativity, memory, and the broader dynamics of oral tradition.

Mari Väina (b. 1972), PhD, Lead Research Fellow, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum (Vanemuise 42, 51003 Tartu), mari@haldjas.folklore.ee

Kirjalikud jäljed eesti regilaulukorpuses

LIINA SAARLO

Suulisel pärimusel, „vanavara aitadesse” kogutud vanadel lauludel on olnud eestlaste kultuurilise identiteedi kujundamisel tähtis roll. Rahvaluulekogumise aktsioonid XIX ja XX sajandil põimisid suulise pärimuse kirjakultuuriga üsna vastuolulisel moel. Regilaulude kvaliteedimärgiks on peetud autentsust, mis tähendas vähemalt kogumise kõrgajal põlvnemist arhailisest suulisest traditsioonist. Kogumise eesmärk polnud üksnes varandust koguda, vaid ka ehitada alus rahvuskirjandusele. Nii saidki regilaulud Friedrich Reinhold Kreutzwaldile eeskujuks rahvuseepose loomisel. Laialdane lugemisoskus, massimeedia tarvitamine ja praktiline kirjaoskus olid õigupoolest ülemaalse kogumistegevuse ja suurte rahvaluulekogude kujunemise eelduseks.

Suulisi ja kirjalikke kultuure on peetud olemuslikult vastandlikeks ja folkloristid on näinud suulise pärimuse hülgamise põhjusena kirjakultuurile üleminekut, kirjalike allikate kaudu eestlasteni jõudnud folkloorižanre on peetud võõrasteks ja teisejärgulisteks. Ometi on kogumisega paralleelselt regilaule pidevalt trükisõnas avaldatud, mistõttu on regilaulude trükiversioonid jõudnud suulisesse traditsiooni tagasi ning hakanud seal oma elu elama. Arhiveeritud regilaulude kirjalike allikate tuvastamine ning kaastööliste saadetiste autentsuskontroll on olnud üks eesti folkloristide filoloogilise töö aluseid, põhinedes laiapõhjalisel lugemusel ning kõhutundel.

Artiklis on vaadeldud eesti regilaulukorpuses tuvastatud laulude rühmi, millesse kuuluvate tekstide sarnasus on vähemalt 80% (sarnasuse läviväärtus 0,8), et leida jälgi, mida trükiallikad ja lugemisoskus on regilaulukorpusesse jätnud, ja tuvastada tekstide trükitud eeskujud. Kokku on vaatluse all 11 vähemalt kümnevärsiliste laulude klastrit (kokku 210 laulu), mis on tuvastatud läänemeresoome regilaulude ühendandmebaasi FILTER arvutuslikul sarnasusel põhineva kasutajaliidese Runoregi abil. Uusi meetodeid kasutades avanevad uued vaated laulude teekonnale rahvasuust raamatutesse ja sealt rahva sekka tagasi, ärgitades uuesti arutama (re)folkloriseerumise ning suulise ja kirjaliku kultuuri vahekordade üle.

Suuline ja kirjalik traditsioon

Valgustusest ja romantismist tiivad saanud folkloori kontseptsioon on olnud eliidi ja moderniseeruva ühiskonna projekt, loomu poolest teisestav (vrd Lauri Honko (1998) määratletud folklooriprotsessi 3. etapiga, mis hõlmab pärimuse identifitseerimist väljastpoolt kogukonda). Folkloori on selles mõttesuunas käsitletud kirjanduse eelkäija, kultuurieelse nähtusena, nii nagu folkloori kandjana nähti rahvast, mille hulka kuulusid eelduspäraselt alamklassid, maal elavad inimesed, vähemused, ühis-

konna äärealadel olivad. Isegi kui folklooris hakati nägema ajaloodokumente ning rahvuste enesekonstrueerimise õigustust, kultuuri, siis selle kandjaks peeti ikkagi hariduseta, kirjaoskamatu inimesi (Dundes 2002; Anttonen 2005; Beyer 2011; Jaago 2018). Rahvaluuleteostel ei nähtud väärtust iseenesest, vaid neid võeti professionaalse kultuuri loomise allika või paremal juhul eeskujuna (Särg 2010, 2012; Mirov 2002). Folkloori mõiste laienemine nii ühiskonnaklassiti kui ka meediumiti – tõdemus, et ka aadlipreilid võisid olla folkloorikandjad ning kettkirjal on folkloori tunnuseid – on iseloomulik siiski alles XX sajandile.

Nõukogude Liidus tõsteti folkloor nn töötavate rahvamasside loomingu ja kirjanduse eelkäijana näiliselt samale pulgale kui professionaalne kultuur. Kuid folkloristika kaotas distsipliinina taas oma iseseisvuse: Tartu ülikoolis liideti seni iseseisev rahvaluule õppetool kirjanduse ja rahvaluule kateedriga (Jaago 2019a). Selle käsitluse juures on mõistetav suulise ja kirjaliku traditsiooni range eristamise tähtsus eesti folkloristlikus traditsioonis kuni XX sajandi lõpukümneniteni (Jaago 1999).

Suulisuse teooria kohaselt on suulised ja kirjalikud kultuurid olemuslikult erinevad nii mälutüübilt kui ka väljendusvahenditelt. Kirjaoskuse omandamine, isegi teadmine üleskirjutamise võimalusest, muutvat suulist mõtlemist tagasipöördumalt (Ong 1982). Suulise kultuuri erilist loomemeetodit fookuses hoidev vormeliteooria (ingl *oral-formulaic theory*) on lisaks nn arhailisele talupojaluulele selgitanud maailmakultuuri kuuluvate klassikaliste tekstide saamise asjaolusid. Põhiidee, et suulises kultuuris ei õpita pikki eeposeid pähe, vaid luuakse igas esitussituatsioonis uuesti, on inspireerinud paljusid poeetiliste traditsioonide uurijaid (Foley 1985, 1997). Ka läänemeresoome regilaulu uurimiseks on teooriat korduvalt katsetatud (Harvilahti 1992; Arukask 1999; Saarlo 2001), kuid on jäänud kõhkluksi, kas siinse traditsiooni uurimiseks on seda otstarbekas kasutada, kuna laulutraditsiooni olemus ja esitustavad olid üsna erinevad lõunaslaavi eeposelaulikute traditsioonist (nt Kiparsky 1976).

Kirjaliku ja suulise kultuuri vahekordadest rääkides on kõige intrigeerivam loomingu olemuse küsimus. Kollektiivse ja individuaalse algupära ning loomingu vastandus on olnud folkloorse (rahvaliku) ja kirjaliku (professionaalse, institutsionaalse) eneseväljenduse üks eristusjoon. Seisukoht, et suulises kultuuris korratakse ebatäiuslikult vanu lugulaule, algset laulu unustades ja moonutades, on ümber mõtestatud ja laulikutele on omistatud loominguline agentsus – teadlik varieerimine.¹ Ka loomingulisust ülistavast äärmusest on tagasi tõmbutud, mööndes, et traditsiooni hääbumise ajajärgul võib ka varieerumine olla tingitud unustamisest: traditsiooniomase varieerumise reeglid murenevad, varieerimist võib olla liiga palju või vastupidi (nt Sarv 2000; Saarlo 2024).

Regilaulukultuuriga võib siiski sobida Julia Kristeva (1980) kujund tsitaatide mosaiigist, mis viitab regilaulužanri pidevale intertekstuaalsusele, regilaulukeele kasutamisele eri žanrides, eri allikate põimumisele (Tarkka 2005). Suulist algupära ja trükiallikatest pärit laulude põimumine lauliku repertuaaris võis olla enesest-

¹ Eestis 1950.–1960. aastate eesti regilaulu-uurimustes, vt Jaago 2019b; Saarlo 2023a.

mõistetav, kuna XIX sajandil jäädvustatud regilaulude esitajad olid enamjaolt kirjaoskajad (Jaago 2018) ja regilaulud levisid kirjasõna kaudu juba XIX sajandi algusest saati.

Eesti regilaulude autentsuse küsimus

Nagu Regina Bendix (1997) on näidanud, on autentsus olnud folkloori kogumise juures üks keskseid kontseptsioone, see kehtib ka eesti rahvaluuleteaduses. Selle juures on tähtsad vastandused, nagu arhailine ja modernne, kohalik ja laenatu ning suuline ja kirjalik (Saarlo 2023b). Nagu Ülo Valk (2005) on tabavalt kokku võtnud, kuuluvad ühte vana, väärtuslik ja suuline.

Eesti regilaulude kogumise algusaegadel XVIII–XIX sajandil, kui sellega tegelesid peamiselt baltisaksa päritolu estofiilidest intellektuaalid, polnud autentsusprintsipi veel kehtestatud. Jakob Hurt (1888a) manitses rahvaluule üldrahvalikule kogumisele kutsuvates kirjutistes ja kogumisaruannetes üles kirjutama ikka seda, mida on kuuldud, mitte raamatutest loetud. Suulise ja kirjaliku päritolu lahutamise võimatus võis olla üks põhjus, miks Hurt ei pidanud „vanavaraaita” kõlblikuks riimilist rahvalaulu, mis lisaks on laenuline ja erineb regilaulust esteetika poolest. Toonaste teadmiste kohaselt oli ilmselge, et regilaulud ei saanud olla laenatud, need olid omad ja seetõttu rahvusliku eneseteadvuse rajamiseks eriti väärtuslikud.

Eesti rahvaluulet jäädvustati kõige enam ajal, mil toimus üleminek suuliselt kultuurilt kirjalikule. XIX sajandi lõpuks, mil enamik regilauludest koguti,² oli talurahvas juba enam-vähem kirjaoskaja, kokku puutunud mitmesuguste trükiallikatega ning omaks võtnud kirjaliku eneseväljenduse (Beyer 2011; Hasselblatt 2011). Seetõttu on suur osa eesti folklooritekstide filoloogilisest uurimisest olnud pühendatud nende kirjalike allikate tuvastamisele. Selle eredaim näide on lühivormide autentsuskontroll, mida tehti aastaid (Krikmann 1999). XIX sajandil talletatud rahvajuttude kirjaliku algupära ning neid mõjutanud lugemisharjumuse uurimise vajalikkusele on viidanud Jürgen Beyer (2000). Kärri Toomeos-Orglaan (2011, 2015) on osutanud, kuidas ka üldiselt kirjaoskamatu kogukonna juturepertuaari mõjutavad trükiallikad. Nii võib leida kinnitust Walter J. Ongi (1982) väitele, et ka teadmine kirjalikkuse võimalusest mõjutab suulist kultuuri nakkuslikult (vrd Finnegan 1990; Tulviste 1984).

Regilaulude kirjalikest allikatest pärinemise võimalusest on pigem mööda vaadatud, eeldades, et trükistes ilmusid uuemad, lõppriimilised salmilaulud. Nii kasutab Ülo Tedre (1965: 654) kirjanduse ja rahvaluule suhetest kirjutades mõistet *rahvalik laul* „rahvasuhu läinud individuaalloomingu tähenduses” eristamaks „seesuguseid laule ehtsatest rahvalauludest”. Ta rõhutab, et see termin on osutunud „ülimalt aktuaalseks uuema, lõppriimilise rahvalaulu puhul”, kusjuures „[r]egivärsi puhul see küsimus peaaegu ei tõusegi”. Regilaulikuid on vaikinisi kirjakultuurist puutumatutena käsitletud, ometi see polnud nii, nagu näiteks osutab Tiiu Jaago (2018)

² Eesti regilaulude andmebaasi sajast tuhandest regilaulust, mis moodustavad ligi kaks kolmandikku kõigist ERA-s leiduvatest regilauludest, on pooled üles kirjutatud aastail 1880–1900 – Hurda suurskogumise tippajal.

uurimuses Karuse laulukutest. Hurda vabatahtlike kaastööliste osas on vahel osutatud *võltsijatele*, omaloomingu „ehtsa rahvaluule” pähe esitajatele: Tedre (1965: 655) kirjutab, et „ebausaldatavaid korrespondente on meie tuhandete rahvaluule kogujate seas üsna tähelepandav arv”, kusjuures ebausaldatavate võltsijate hulka kuulusid ka Friedrich Robert Faehlmann ning Kreutzwald. Trükiallikatest maha kirjutajate kohta ei ole samavõrra häbistavat nimetust kasutatud, kuna Hurda ja Matthias Johann Eiseni vabatahtlike kaastööliste panus on olnud eesti rahvaluulekogude saamisel erakordselt tähtis ja sümboolse väärtusega. Kirjalikku algupära on probleemina nähtud pigem 1920.–1930. aastatel lastefolkloori jäädvustamise kampaaniate käigus kogunenud vähevarieeruvate variantide massis (Tedre 1965: 653). Kirjanduse ja rahvaluule suhete uurimused on olnud kas üksikutest laulutüüpidest (nt Tampere 1932) või regilaulude mõjust autoriluulele (Mirov 2002).

Siiski on teada, et ka regilaule avaldati üsna palju trükiallikates. Tedre (1965) hinnangul põhines suur osa XIX sajandi kirjavarast rahvaluulel. Regilaule on avaldatud väga erinevates trükistes, alates kaheksast eesti laulust XVIII sajandi lõpul ilmunud Johann Gottfried Herderi (1880 [1778–1779]) antoloogias, teaduslikes väljaannetes ning loendamatutes rahvalikes lauluvihkudes. Kõigil neil trükistel oli erinev mõju nii regilaulu kogujate kui ka esitajate seisukohast. Kogu eesti folkloristika ajaloo vältel on tehtud korduvaid katseid regilaulude trükiallikaid bibliografeerida,³ kuid lõpule ei ole selle tööga siiski jõutud. Eesti regilaulude andmebaasi (ERAB) praeguses arengujärgus on käsil lisaks käsikirjaliste laulutekstide kontrollimisele ja redigeerimisele trükiallikate tuvastamine ja laulude kopeerimine trükistest, kuid andmebaasi tehnilise arendustöö seiskumise tõttu toppab ka trükiallikate korpuse valmimine.

Baltisaksa literaatide XIX sajandi esimese poole väljaannetest olid silmapaistvad Johann Heinrich Rosenpläneri ajakirjas Beiträge aastail 1813–1832 trükitud kokku poolteistsada lauluteksti (Laugaste 1963: 332) ning Alexander Heinrich Neusi antoloogia „Ehstnische Volkslieder” (1850–1852; vt Undusk 1995).⁴ Esimesed trükis avaldatud eesti rahvalaulud levisid kindlasti baltisaksa haritlastest-estofiilidest regilaulukolleksionääride seas, sünnitades ümberkirjutuslikke erakogusid, mis olid omas ajas täiesti tavakohased, kuid on põhjustanud tänapäevases arhiivi- ja korpusetöös originaalide-koopiate problemaatilisi rägastikke. Teisalt on küsitav, kui palju need trükised mõjutasid regilaulukorpuse hilisemat massi, XIX sajandi lõpu vabatahtlike rahvaluulekogujate kaastöid. Kui paljud rahvalikud kirjamehed, kes usinalt oma kodukandi regilaule Hurdale saatsid ja selle käigus mitmesuguseid strateegiaid oma panuse suurendamiseks kasutasid, said neid väljaandeid kasutada? Küll aga mõjutasid need Kreutzwaldi kalevipojavärsi kujunemist ja kirjaliku regilaulu esteetikat laiemalt.

Eesti regilaulude teaduslike väljaannete etalonidena saab käsitleda Jakob Hurda „Vana Kandle” (VK I, VK II) ja „Setukeste laulude” (SL) köiteid. Hurda eesmärk oli

³ Kõige lähemale jõudis sellele Herbert Tampere (1930) oma auhinnatud kursusetöös, kuid Eduard Laugaste (1946) rõhutas korduvalt ammendava bibliograafia koostamise vajadust. Praeguse ni piirduvad trükiallikate bibliograafiad käsikirjaliste kartoteekide ja registritega, mis on digiteeritud vaid osaliselt.

⁴ Aimu trükiste levikust annab raamatukogude ühiskataloogist Ester leitav trükiarv, kuid seda pole avaldatud kõigi trükiste kohta: näiteks on puudu Neusi antoloogia oma.

ennekõike teaduslik usaldatavus, isegi kui nüüdseks on teaduslikkuse printsiibid mõnevõrra muutunud (Roll 1989). „Vana Kandle” esimene, Põlva köide (1875–1886) oli varustatud saksakeelsete tõlgetega, kuid teine, Kolga-Jaani köide (1884–1886) enam mitte. Mil määral võisid need 750 eksemplaris ilmunud trükised tema kaastööliste kättesaadavad olla? On teada, et Hurt premeeris oma usinamaid kaastöölisi raamatute ning ka „Vana Kandle” köidetega (Kikas 2024). Arvo Krikmanni (1999) arvates polnud baltisaksa ega teaduslikud rahvaluuleväljaanded eestlastele kuigivõrd kättesaadavad, kuid neis avaldatud folklooripalu taasavaldati mitmesugustes rahvaväljaannetes ning kooliõpikutes, kust need mahakirjutuste või refolkloriseerumise kaudu meie regilaulukogusid mõjutasid.

See kehtib ka mitmesugustes kalendrites, lauluvihkudes ning ajalehtedes ilmunud regilaulude nn rahvaväljaannete kohta. Üks vanemaid eesti lugejale suunatud regilaulu trükitekste on Arnold Friedrich Johann Knüppferi toimetusel „Eesti-ma rahwa Kalendris” (1828, nn Gresseli kalender) avaldatud „Ema arm on põhjatu”, mille tänapäevane tüübinimi on „Memme vaev”. See on antoloogia „Eesti rahvalaulud” tüüvikommentaari põhjal „üks populaarsemaid laule regivärsi seas üldse” ning „oma ereda ja väljapeetud pildistikuga on üks regivärsilise lüürika mõjuvamaid näiteid” (Koemets jt 1974: 240). Kui palju võis laulu populaarsusele mõjuda trükkimine üle Eesti levinud kalendris?

Veelgi rohkemate inimesteni jõudsid kooliõpikutes trükitud regilaulud. Üks tuntumaid üle-eestilise levikuga õpikuid oli Carl Robert Jakobsoni koolilugemik „Kooli Lugemise raamat”, mille esimene osa ilmus 1867. aastal (teine 1875, kolmas 1876). Lugemikku kasutati koolides veel XX sajandi esimesel kümnendil. Uurijate hinnangul said just selle õpiku kaudu üldtuntuks Faehlmanni muistendid ning Lydia Koidula luule ja levis uus kirjaviis. Selle osad ilmusid arvukates trükkides ning uusredaktsioonides väga suure eksemplaride arvuga (kuni 7000). Õpikus trükiti hulk regilaule ning katkendeid „Kalevipojast” (Laugaste 1963), mis jõudsid kaastööliste kaudu regilaulukorpusesse.

Sarnasusarvutus aitab arhiivitekstides kirjalikke jälgi leida

XXI sajandi algusest peale koostatud Eesti regilaulude andmebaasis on ligikaudu 100 000 laulu. Andmebaas koondab suuremaid ja rikkalikumaid käsikirjalisi kogusid XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani, sh Eesti Kirjameeste Seltsi, Jakob Hurda ja Eesti Üliõpilaste Seltsi kogud. Sellest puuduvad vanimad (enne XIX sajandi teist poolt) ja hilisemad (alates XX sajandi teisest poolest) kogud ning helisalvestuste litereeringud, samuti suurim setu laulude kogu Samuel Sommerilt ning Walter Andersoni lastelaulude kogu (Sarv jt 2024).

Läänemeresoome regilaulude ühisandmebaasi FILTER (selles sisaldub praegu SKVR, ERAB ning avaldamata soome regilaulud, lisaks mõned kirjanduslikud teosed, nagu „Kalevala”, „Kanteletar” ning „Kalevipoeg”, vt Kallio jt 2023) ja tekstide arvutuslikku võrdlusmetoodikat (Sarv jt 2024; Janicki jt 2023; Kallio jt 2023) arendades on saadud parem ülevaade lauluvara žanrilise koostise piirkondlikest

eripäradest, sõnavarakasutusest, tüpoloogilisest varieeruvusest (Janicki jt 2025), motiivide ja värsside stereotüüpsusest (Janicki jt 2024). Ühisandmebaasil ja arvutuslikel võrdlusmeetoditel põhinev kasutajakeskkond Runoregi (runoregi.fi) võimaldab võrrelda nii laulude värssse, värsirühmi kui ka laulutervikuid ja esitab sarnasuse klastrite ning protsendilise väärtusena. Laulutervikute võrdlemisel sarnaseid laule leides on võimalik tuvastada dublette, koopiaid, omaloomingut ja mahakirjutusi ning viiteid kirjalike allikate kasutamisele. Katselises uurimuses regilaulu ja kirjanduse vastasmõjude tuvastamisest võrsus järeldus, et üle 50% sarnased laulud on omavahel mingil põhjusel seotud. Kui need ei ole samalt esitajalt või samast piirkonnast, on tegemist tõenäoliselt mingit laadi koopiaga (Saarlo jt 2025).

Modifitseerides dublettide tuvastamiseks kujundatud otsingut, mis leiab kõige sarnasemad laulupaarid, selgitas Maciej Janicki välja laulude rühmad, mis andmebaasis on omavahel sarnasemad kui 80% (sarnasuse läviväärtus 0,8). Enamik neist on (koolikirjanduse vahendusel) laialt levinud lastelaulud, mis järgnevast analüüsist on kõrvale jäetud. Näiteks lastelaulukesest „Tii, tii tihane, / Vaa, vaa varblane! / Lenda üle oa aia, / Karga üle kapsta aia! / Üle metsa vurrr!” moodustub 120 lauluga klaster. Lastelaulude tekstide lühidus soodustas sõnastuslikult kinnistunud variandi teket ning vähest varieerumist. Ka erinesid nende kogumise meetodid täiskasvanute repertuaari dokumenteerimisest, mistõttu on arhiivis ühest ja samast piirkonnast dokumenteeritud väga sarnaste laulude hulk keskmisest suurem (Saarlo 2020).

Põnevaid küsimusi tekitavad hoopis väga sarnaste n-ö päris regilaulude klastrid, mis moodustuvad rohkem kui 10-värsilistest lauludest, tihtipeale püsivatest kontaminatsioonidest (eri motiivide liitumisest). Miks sarnanevad omavahel XIX sajandi lõpul, kuid vahel ootamatult ka 1920.–1930. aastatel eri kogujate eri Eesti piirkondadest jäädvustatud laulud? Kas on võimalik leida nende kirjalikke allikaid? Mida ütleavad ühe koguja (väidetavalt) eri piirkondadest ja eri esitajatelt kogutud väga sarnased laulud koguja meetodi ja eesmärkide kohta?

Liiga sarnased laulud

ERAB-i tekstid on jäädvustatud väga erinevates olukordades eri esitajatelt ja traditsiooniladelt. Kaks laulu eri esitajatelt ei peaks olema ülearu sarnased – ja seda enam eri piirkondadest kogutud laulud. On ilmne, et kui leidub mitu väga sarnast teksti (sarnasusprotsent üle 50), siis pole nende sarnasus loomulik.

Runoree abiga tuvastatud liiga sarnaste laulude klastrites võisid üle Eesti kogutud laulud olla rida-realt samad, vaid üksikute lahknevustega õigekirjas. Vaadeldud lähemalt klastreist tuntuim on „Memme vaev” – Gresseli kalendris 1828. aastal ilmunud laul on trükitud ka Neusi antoloogias (1851: 302, nr 90B) ning Jakobsoni lugemikus (1867: 56, nr 69). Ilmselt pikaajaline ja lai trükistes avaldamine mõjutas ka suulises traditsioonis levinud versioonide kuju.

Kui „Memme vaev” on suhteliselt lühike, siis näiteks laul „Sõuaksin ma sõjas surra” ilmutab end 10-laululise klastrina, laulude sarnasus on 93–94%, klastris sisalduvad Läänemaalt Vigalast saadetud kolm versiooni, samuti Tartumaalt, Viljandi-

maalt, Harjumaalt ning Pärnumaalt saadetud versioonid. Saatjad on kõik Hurda tuntud ja produktiivsed kaastöölised.

Des Kriegers Tod

Sõuaksin ma sõjas surra,
Sõjas surra sõitlemata,
Vaenurüpes variseda
Ilma pikila piinata,
Ilma koole kurnamista,
Ilma taudi tapemista!
Kena on sõjassa soikuda,
Alla lipu langeda,
Mõõgamõllul elu müia,
Ambunoolila anguda!
Ei ole tõbe tülitseada,
Õhtupõlve orjamista,
Valusängil valvamista,
Sõjasurmal suurem ilu!

(H III 18, 353 (5) < Vigala –
Mihkel Aitsam (1894))

Souaksin ma sõan surra,
Sõan surra sõitlemata,
Vaeno rüpen variseda
Ilma pikkila piinata,
Ilma koole kurnamista,
Ilma taudi tappemista!
Kenam on sõassa suiguma,
Alla lippu langemaie,
Mõega mõllul elo müa,
Ambu noolila anguda!
Ei ole tõbe tülitseada,
Ohto-põlve orjamista,
Valo-sängil valvamista.
Sõa surmal suurem ilu
Velitseje vemelilla,
Sõsarsilma ikkevada:
Oh mo veli õiermala
Langes lausa lahingila!

(Neus 1852: 327–328, nr 93)

Sõuaksin ma sõan surra,
Sõan surra sõitlemata,
Vaenu rüpen variseda
Ilma pikila piinata,
Ilma koole kurnamista,
Ilma taudi tapemista!
Kenam on sõassa suiguma,
Alla lippu langemaie,
Mõega mõllul elu müa,
Ambu noolila anguda!
Ei ole tõbe tülitseada,
Ohto-põlve orjamista,
Valusängil valvamista.
Sõa surmal suurem ilu
Velitseja vemelilla,
Sõsarsilma ikevada:
Oh mo veli õiermala
Langes lausa lahingilla.

(Kreutzwald 1854: 23–24)

Laul on trükitud mitmes väljaandes, nagu Neusi antoloogias (1852: 327–328, nr 93), Jakobsoni lugemiku 2. osas (1875: 139, nr 105) ning Mats Tõnissoni „Sõa laulikus” (1893: 51/2 (51)), aga ka Hurda (1879: 69–71) enese väljaandes „Pildid isamaa sündinud asjust” lüroepilise laulu „Venna sõjalugu” algusena. Kui Neusi antoloogia ei pruukinud olla ülearu kättesaadav, siis Jakobsoni kooliõpikud ning Tõnissoni lauluvihud levisid paljudes trükkides massiliselt üle Eesti. Kuigi Tõnisson väidab oma trükises selle vana rahvalaulu olevat, on asjatundjale kahtlemata arusaadav, et regilaul see olla ei saa, seda esmajoonel juba meelsuse tõttu, kuna laulus ülistatakse sõjasurma. Ka kasutatud kujundid (nt *koole kurnamista*; *ambunoolila anguda*) ei esine regilaulukorpuse teistes lauludes. Laulu leiab Kreutzwaldi regivärsilise poeemi „Sõda” lõpust (1854: 23–24). Neus, kes muidu viitab oma antoloogia tekstide juures korduvalt Kreutzwaldi panusele kogu ja või vahendajana, ei viita mingil moel laulu päritolule ega saamise asjaoludele. Kreutzwaldi uurijad on seda poeemi pidanud siiski regivärsiliseks autoriloominguks (Nirk 1968: 341–344), tõenäoliselt olid Neusil kasutada tema käsikirjad ning laulu autorsus on jäänud ekslikult märkimata.

Kuid ka täiesti „tavalised” regilaulud võivad ilmneda ebaloomulikult sarnastena. Näiteks väga levinud lüürilise igatsuslaulu „Kaasa kaugel” üht konkreetset kontamineerunud redaktsiooni (koosneb motiividest „Õhtu tuleb õnne kaudu” + „Õösel üks” + „Kaasa kaugel”) on saadetud Hurdale ja Eisenile üle terve Eesti 16 varianti, mille omavaheline sarnasus ületab 50%.

Õhtul

Õhtu tuleb õnne kaudu,
Videvikku vilja kaudu,
Õhtu toob õled tubaje,
Videvik viib magamaie,
Paneb õled põrandalle,
Õlekõrred kõrvustikku,
Rahvas peale paaristikku,
Iga kaasa kaelastikku,
Igaüks oma omaga.
Kel pole kaasa, võtku kassi,
Kel pole kassi, võtku rotti,
Rotti rohukünkaesta,
Mutti mullamättaesta.
Minu kaasa kaugeella:
Viisi väljada vahela,
Kuusi kurja jõgeda,
Seitse sooda sitkeida,
Kaheksa kaladejärve,
Üheksa ülema järve,
Kümme külma allikada;
Tuul tal viigu tervisida,
Pilved pikkada igada,
Taevas tarka meelekesta!

H III 18, 377/8 (1) < Vigala
– Mihkel Aitsam (1894)

Õhtul

Õhtu tuleb õnne kaudu
Videvikku vilja kaudu
Õhtu toob õled tubaje
Videvik viib magamaie
Põhulattu põnkamaie
Paneb õled põrandalle
Õlekõrred kõrvustikku,
Rahvas peale paaristikku
Iga kaasa kaelastikku
Igaüks oma omaga
Kel pole kaasa, võtku kassi
Kel pole kassi, võtku rotti
Rotti rohukünka'asta
Mutti mullamätta'asta,
Minu kaasa kauge'ella
Viisi väljada vahella,
Kuusi kurjada jõgeda
Seitsesada sitkeida
Kaheksa kaladejärve
Kümme külma allikatta!
Tuul tal viigu terviksida
Pilved pikkada igada
Taevas tarka meelekesta

H II 10, 309 (26) < Viru-
Jaagupi – Jüri Ustallo (1889)

Õhtul.

Õhtu tuleb õnne kaudu,
Videviku välja kaudu,
Õhtu toob õled tubaje,
Videvik viib magamaie
Paneb õled põrandalle
Õlekõrred kõrvustikku,
Rahvas peale paaristikku
Iga kaasa kaelastikku,
Igaüks oma omaga.
Kel pole kaasa, võtku kassi
Kel pole kassi, võtku rotti,
Rotti rohukünkaesta
Mütti mullamättaesta.
Minu kaasa kaugilla:
Viisi väljada vahela,
Kuusi kurjada jõgeda,
Seitse sooda sitkeida,
Kaheksa kalade järve
Üheksa ülema järve,
Kümme külma järve,
Tuul tal viigu tervisida
Pilved pikkada igada
Taevas tarka meelekesta.

E 55584/5 (10) < Rannu –
Karoline Tiller (1854)

Õdangu laul

Õttak tule õnne kaudu
Vilu villä veere kaudu
Õttak toob õle tareje
Vilu viib meid magamaie
Panep põhku põrandule
Õle kõrred kõrvustikku
Rahvas päale paaristikku
Egä kaasa kaalastikku
Egä üts oma omaga
Kel ei ole kaasa võtku kassi
Rotti rohu künkaesta
Müttä mulla mättaesta
Minu kaasa kaugeella
Viis om väljada vahella
Kuus om kurjada jõgeda
Säidse sada sittikida
Kattessa kalade järve
Kümme külmä lätteida
Tuul täl viigu tervisida
Pilved pikkada igada
Taivas tarka meelekesta.

H II 31, 296/7 (5) < Otepää
khk – J. Illak (1889)

Laul trükiti Tõnissoni vihus „Ennemuistsed Luuletused” (1880: 52–53, nr 20) 3000 eksemplaris ja on üsna selge, et see võis levida üle Eesti.⁵ Mitmed kaastöölised saadetised säilitasid trükise pealkirja „Õhtul”. Rannu variant pärineb Karoline Tillerile omistatud ja 1854. aastasse dateeritud käsikirjalisest laulikust. Ilmselt pole seegi tartukeelne ja peab pärit olema mõnest varasemast põhjaeestikeelsest trükiallikast, mis siinkohal jääb kindlaks tegemata.⁶

Eriti intrigeeriv on Jüri Illaku Otepäält saadetud variant, mis on pea rida-realt sama kui trükiversioon, kuid tõlgitud lõunaeesti keelde. See variant esindab trükiallikate murdekeelde tõlkimise meetodit, mis on ka üks lühivormide „võltsijate” strateegiaid (Krikmann 1999). Illaku tõlge pole keeleliselt läbivalt tartukeelne, selles esineb nii tartukeelseid sõnavorme (*panep*, *taivas*, *säidse*) kui ka üldisemalt lõunaeesti või isegi võrupäraseid jooni. XIX sajandi lõpus polnud eesti kirjakeel ega kindel ortograafia veel kehtestunud ega levinud, mistõttu kaastöölised kasutavad saadetistes väga mitmekesist kirjaviisi. Katre Kikase (2015) järgi kalduvad rahvaliku kirjalikkuse esindajad kirjutama pigem keeles, mida nad lugesid, mis põhjendab

⁵ Tõnisson saatis ka ise selle teksti 1893. aastal Eisenile (E 8824/5 (39)).

⁶ Selle lauliku omandus ja dateerimine on probleemne (Anderson 1932).

põhjaeestikeelsetest trükistest kopeeritud või õpitud laulude saatmist kogu Eestist. Põhjaeestikeelse trükiallika tõlkimine lõunaeeesti keelde viitab kaastöölise teadlikule tegevusele, trükiallika esitamisele kodukoha suulise traditsiooni pähe.

„Kalevipoeg” rahva sekka tagasi

Rahvuseepos „Kalevipoeg” esindab superteemana suulise ja kirjaliku luuletraditsiooni põimumist Eesti kirjandusloos (vt nt Annist 2005; Hasselblatt 2016; Kikas 2021; Mirov 1996). Samas on „Kalevipojal” folkloristide silmis ambivalentne maine, mis on tingitud eepose kahepaiksusest suulise ja kirjaliku kultuuri vahel: teoses kohuvad regivärsile pretendeeriv, kuid sellest erinev tehiskalevipojavärss (Arukask 2003; Sarv 2008), jutupärimusel põhinevad teemad ning kirjanduslik loome (Valk 2003). „Kalevipoeg” on kirjalikku kultuuri esindav autoriloom, mille allikatena on kasutatud tekste suulisest laulupärimusest. „Kalevipoja” trükiväljaande kättesaadavusest rahvale, selle vastuvõtust ning omaksvõetusest annavad lisaks rahvapäraste kirjameeste epistolaarsele pärandile ning kaastöödele (Kikas 2021) aimu ka eepose katked, mis otsesõnu või salamisi ning eri põhjustel arhiivi tagasi on jõudnud.

„Kalevipoja” ja rahvaluule suhteid on käsitletud eelkõige eepose tekstides sisalduvaid „rahvaehtsaid” regivärsse, vormeleid, keelendeid jms üksikasjalikult üle lugedes (Peegel jt 1961; Pino 1961, 1963). Kuid suulise ja kirjaliku põimumine on samuti käegakatsutav, kuna „Kalevipoja” värssid on regilauludena arhiivi tagasi jõudnud. „Kalevipoja” tekstide FILTER-i andmebaasi lisamise järel on võimalik kontrollida Veera Pino järeldusi rahvaehtsate värsste osas ja avastada „Kalevipoja” sõnasõnalisi katkeid Hurda ja Eiseni kaastööliste saadetistes.

Ühest küljest võivad need vahel olla tõepoolest otsesed mahakirjutused. Nii on Leena Lepp-Wiikmanni kümnendas saadetises Hurdale 1889. aasta detsembrist laul algusreaga „Too mulle uusi udusärki” (H III 2, 182 (16)). Runoree põhjal sarnanevad selle lauluga piisavalt ainult „Kalevipoja” esimese loo värssid 605–622. Laul sisaldab küll ka traditsioonilisi värsse ja vormeleid, mida leidub teistes „Tähemõrsja” Virumaa variantides, kuid enamik värsse leidub üksnes „Kalevipojas”.

Pino (1963: 168–169) viitab nende „Kalevipoja” värsste puhul Neusi kogumikus „Ehstnische Volkslieder” trükitud laulule, mille kogu oli Kadrina pastor Arnold Friedrich Johann Knüpffer. Kas Lepp-Wiikmann võis kasutada Neusi kogumikku? Arhiivitekstide seas on tõepoolest ka selle väljaande kasutamisele viitavaid laulutekste, kuid enamjaolt on Neusi tekstid avaldatud mõnes hilisemas rohkem levinud trükiallikas. Neusi, „Kalevipoja” ja Lepp-Wiikmanni versiooni võrreldes võib järeldada, et Lepp-Wiikmann järgib teatud väljajätetega pigem „Kalevipoja” sõnastust ning tõenäoliselt kirjutas oma teksti sealt maha.

To minno uddune särki
 Peäle se ihho illusa,
 Toge mo tohhine särgi,
 To mo rukka rome kirja
 Peäle se udduse särgi;
 To võ vahherpu kirja,
 To mo kirjavad käiksed,
 To mo rättik räime kirja
 Peäle se kirjava käiksi,
 To mo kube kulda toime!

(Neus, EV 3C)

Too mulle uusi udusärki
 Peale see ihu ilusa,
 Too mulle tohine särki
 Peale see keha kenama;
 Too mulle rukka roomekirja
 Peale see uduse särgi;
 Too mulle teine tähteline
 Üle undruku tohise;
 Too võ vaherpuukirja
 Ümber nirgu niuetelle,
 Ümber luigena tüheme;
 Too mulle kirjavad käiksed
 Neiu kõrge rinna katteks;
 Too mulle rätik räimekarva
 Peale kirjava käikse,
 Valge kaelale varjuksi;
 Too mulle kuube kuldatoime,
 Poordist pärjake päheje!

(KP: 44, I: 605–622)

Too mulle uusi udusärki
 Too mulle tohine särki
 Too mulle rukka roomekirja
 Pääle see uduse särgi
 Too mulle teine tähteline
 Üle tohise undruku
 Too võ vaherpuukirja
 Too mulle kirjuvad käiksed
 Too mulle rätik räimekarva
 Pääle see kirjuva käikse
 Too mulle kuube kuldatoime
 Poordest pärgina pähäda

(H III 2, 182 (16))

Lepp-Wiikmanni saadetud laulu autentsuse üle on arutlenud ka regilaulude akadeemiliste väljaannete koostajad. „Vana Kandle” VI osas avaldati see katkena lüroepilisest laulust „Tähemõrsja” (VK VI:1: 129–130, nr 2 G). 1932. aastal ilmunud „Eesti rahvalaulude” II köitest, kus avaldati kõik „Tähemõrsja” teadaolevad tekstid, on see välja jäetud (ERL II: 51–220, laulutüüp 16, „Salme neiu”). Nähtavasti saavad statistilistel arvutustel põhinevad osutused olla toeks ka folkloristide entsüklopeedilistele teadmistele ning kogemustele.

Suulist ja kirjalikku kultuuri on keerulisem lahti harutada „Kalevipoja” laulude puhul, kus Kreutzwald ongi komponeerimisel kasutanud traditsiooniomaseid regilauluvärsse. Nii on eepose esimene laul erakordselt regivärsirohke: Pino (1963: 240) hinnangul on rahvapärased ligi pooled värsid. Laul on komponeeritud põiminguna, liites korduva elemendina „Ristitantsu” motiivi ning mitmeid kosjade ja pulmateemadega seonduvaid lüroepilisi ning lüürilisi laule (nt „Tähemõrsja”, „Veetele viibinud neiu”, „Mõrsja lahkumine”). Seetõttu on ka raske otsustada Hurda kaastööliste hilisemate üleskirjutuste puhul „Kalevipoja” värsaside rahvapärasuse või kirjanduslikkuse üle. Virumaalt üles kirjutatud „Ristitantsu” variandid on tihtipeale seondunud kosjateemadega – nii „Tähemõrsja” kui ka „Veetele viibinud neiu” looga. Loomulikult on n-ö puhtaid tantsulaule, mis keskenduvad tantsude loendamisele, mis ka on „Kalevipojale” omane. Kahtlustest saab siiski loobuda, vaadates SKVR-i korpusesse, kust leiab kolm „Ristitantsu” varianti – ja neis esineb nii kosimise motiivi kui ka tantsule keskendumist. Kõik versioonid on üles kirjutatud enne „Kalevipoja” trükkist ilmumist Lõuna-Karjalast, üle Soome lahe kihelkondadest, mida sidusid Eesti põhjaranniku elanikega tihedad kontaktid. Neid sidemeid tunnistab ka Runoregi: võrdlustes ületab nii mõnigi värs keelepiire, nt värs „Tantsi, Tallermäe kuningas” esineb nii Lõuna-Karjala, Virumaa kui ka Järvamaa lauludes.

Ristitantsi tantsigeme,	Ristitantsi, ristitantsi tansikeme	Taltsi armas, taltsi kallis,	Tansikaamme ristitanssi,
Viru tantsi veeregeme,	Oma tantsi, oma tantsi, hoidekeme	Taltsi tallermaa kuningas,	Oma tanssi oppikaamme!
Harju tantsi astugeme,	Järva tantsi :: jätegame	Lehe herrä lemmergüne!	Nouse, nouse sorkka suosta,
Lääne tantsi lennakeme,	Viru tantsi :: viisigeme	Kuni touseb sorka suosta,	Sorkka suosta, markka maasta,
Järva tantsi jättageme,	Tansi, armas :: tansi, kallis	Sorka suosta, marka maasta,	Kimmin kammin kierä-maasta!
Oma tantsi hoidageme:	Tansi, tallermaa :: kuningas	Viering varvaste vahelta,	Jo siull käivät kolmet kosjat,
Seni kui tõuseb sõrga soosta,	Veeri, veike, veeri, veike mõise-nikku	Veri kinge kierämistä.	Kolmet kosjat, viiet viejät.
Sõrga soosta, märga maasta,	Sini tõuseb :: sirgu soosta		La' hoi käyä toista kolme,
Veri varvaste vahelta,	Sirgu soosta :: margu maasta		Toista viiet vieretellä.
Kerikinga keskeelta!	Veering varviste :: vahelta		Tiesin vuonet, tiesin päivät,
	Keering kinga :: ormadesta		Tiesin tähet taivahalla,
			Meren pohjasta someret,
			Ei tuo virkkanut minulle,
			Virkki saaren saksatuille,
			Ilmoitti ison tädille,
			Tätit saattoit mukkenteille,
			Mukken mustille vesille.
(KP: 45–46, I: 663–674) (E 7151/2 (11) < Koeru (1887))		(H II 40, 688 (30) < Kuusalu (1892))	(SKVR XIII:1, 1239 < Etelä-Karjala – Koivisto (1847))

„Raiusin kõik raamatusse”

Tuntud soolo- ja koorilaulu „Lauliku lapsepõlv” laulu loomine ja (taas)jõudmine rahvaluulekogudesse ilmestab kirjalikkuse ja suulisuse põimumisi. Laulu seadis Aino Tamme tellimusel ja tema (loodud) viisi põhjal Miina Härma, sobitades sellele Ado Grenzsteini seatud sõnad (Särg 2024). Kuna laul trükiti Grenzsteini „Kooli laulmise raamatus” (1878: 1–2, nr 1), siis võib arvata, et see levis laialdaselt nii deklameerituna kui ka laulduna. Selle üleskirjutusi jõudiski Hurda rahvaluulekogusse mitmest kohast üle Eesti, kusjuures tekstid järgivad kas rida-realt Grenzsteini versiooni või varieeruvad, laulul võib olla lõunaeeestiline pulmalaulu *kaske*- või Mulgi karjaselaulu *alleaa*-refraän. Kuigi on esitatud arvamust (nt Kreutzwaldi „Wina-katkus” (1840) avaldatud laulu „Suude sulg” kohta, vt Koemets jt 1974: 104; Salve 2019: 78–79), et kirjandusest levinud regilaulud kipuvad kujundama stabiilsema sõnastusega variante loomupärase suulise mitmekesisuse asemel, siis on näha, et ka sekundaartraditsioonis ehk refolkloriseerudes laulud muutuvad.

Grenzstein oli laulu sõnad saanud Hurda koostatud „Vana Kandle” Põlva köitest (VK I) ning tõlkinud need põhjaeesti kirjakeelde (Särg 2024). Hurtki oli oma versiooni kokku pannud kolme variandi tekstidest (H, Põlva 1, 134/5 (65); 186 (108); 239/40 (151) – Eeva Hurt, Joosep Hurt (1865–1875)). Ka selle laulu võrukeelne

versioon jõudis ümberkirjutuste kaudu rahvaluulekogudesse tagasi: näiteks tuntu-
maid Hurda kaastöölisi Hans Karro Palamuselt saatis selle Eisenile (E 47122 (11)),
lisades laulule nii esitaja nime kui ka elukoha andmed (Ann Vää Kuremaalt Vin-
nist). Karro ilmselgest mahakirjutusest avaldub pikantne detail tehnilisest äpardu-
sest: Karro on jätnud tähelepanuta, et laul jätkub ülejärgmisel leheküljel (järgmisel,
parempoolsel leheküljel oli saksakeelne paralleeltekst), ning lõpetas muidu rida-realt
täpse mahakirjutuse enneaegselt.

Kui ma olli väikokene
Kui ma kasvi kanasek
Olli üte üö vannu
Imä vei hällü palole
Vei kiiga aro pääle
Panni partsi hällütämä
Suvilinnu liigutama
Sääl iks partsi pallo lauli
Suvilind liiaste kõneli
Mina lätsi mõtlema
Mõtlema võtlema
Kõik ma raie raamatuhe
Kõik ma panni paperihe
Kõik ma kirjä kirodi.

(E 47122 (11) < Palamuse)

Nr. 6. Mille mull palfo sõnno suuh?

Mille mull palfo sõnno suuh,
Mille lajalt laulu viizi?
Kui ma olli väikokene
Kui ma kasvi kanazeh
Olli üte üö wannu,
Pääle kate päivä vannu,
Imä vei hällü palole,
Vei kiiga kezä pääle,
Panni pardzi hällütämä,
Suvi-linnu liigutama
Sääl iks partsi palfo lauli,
Suvi-lind liiaste kõneli,
Mina latsi mõtlema
Mõtlema, võtlema,
Kõik ma raie raamatuhe,
Kõikma panni paperihe,
Kõige ma kirjä kirodi.
Kui ma saie neiosa,
Kui ma kasvi kabosa,
Vällä sis raie raamatust,
Vällä panni paperist,
Vällä kirjost kirodi.

(VK I: 4–6)

Selle laulu üks huvitavamaid versioone on murdeuurija Hella Keema jäädvustatu,⁷
kus laulik Ann Rammo ühendab tuntud põhjaeestikeelse soololaulu võrukeelse ver-
siooniga, kasutades mõlema vormeleid ning *alleaa*-refraani. Ilmselt on laulik oman-
danudki laulu traditsioonist, mis oli tsitaatide mosaiik: kohalikule pärimuslikule
regilaulule liitus kooliõpikute, koorilauluharrastuse ning meedia mõjul Mulgimaa
karjaselaulude refrään.

Kui ma olli väikokõnõ,
Alleaa alleaa
Kasvi ma sôs kaunikõnõ
Olli üte üü vannu
Pääle katõ päävä vannu
Imä vei kiiga kesä pääle

⁷ Kuula ka helisalvestust: Eesti rahvamuusika antoloogia 2016: nr 56.

Pande hällü palo pääle
 Pande pardsi hällütämmä
 Suvölinno liigutamma
 Pardsil olle pallo sönno
 Suvölinnul liia laalu'
 Parts sääl man mul pallo laulö
 Suvölindu liiast könöli
 Säält mina lats sös laulu ope
 Ullikönö sõna osasi
 Kõik mina panni papõrihe
 Kõik mina raiõ raamatuhe [---]

(AES, MT 205, 1/4 < Põlva)

Kas kogujate võrgustikud või ühine raamatukogu?

Laulukorpustega tegeledes pööratakse tähelepanu tekstidele, eriti statistilisi meetodeid kasutades uuritakse nende eri tunnuseid ja iseärasusi, kuid samavõrd tähelepanuväärsed on korpuste saamise asjaolud. ERAB-i liiga sarnaste laulutekstide metaandmeid lähemalt vaadeldes hakkavad silma sääraustes seostes korduvad saatjate nimed. Üheteistkümne kõige suurema liiga sarnaste laulude klatri (kokku 210 laulu sarnasuse läviväärtusega 0,8) lähetajate seas on Karp Kuusik Amblast (10 laulu), Hans Karro Palamuselt (9), Georg Aasberg (4), Mihkel Aitsam (6) ning Tõnis Pulst (7) Vigalast, Julius Rehberg (8), Jakob Weltmann (7) ja Jüri Ustallo (6).

Märgiline on, et neid kaastöölisi on esile tõstetud Hurda ja Eiseni teenekate kaastöölistena: nende saatetiste hulk on suur, nii tekstide kui ka lähetuste kordade arvult (Viidebaum 1934). Samuti ilmneb, et parömioloogid on nende kaastööde autentsuse ühel või teisel moel küsimuse alla seadnud ning tuvastanud kirjalike allikate kasutamise lühivormide saatmisel (Krikmann 1999; Saukas, Krikmann 2012). Seega võib kaastööliste hulgas näha teatud käitumismustreid: kord trükitud abivahendite toel oma saatetisi tugevdanud kirjamehed-naised võisid seda teha korduvalt ja eri žanrides. Kaastööliste vahel on aimata sidemeid – nii paikkondlike kui ka kultuuriliste seltsingute põhiste kogukondade omavahelist koostööd ja andmevahetust. Säärast teotsemist ei saagi pahaks panna, kuna ju baltisaksa estofiilidki vahetasid käsikirju ning kogu rahvaluulekogumise aktsioon oli suuresti ergutamisel ja kontaktide võrgustikul põhinev ettevõtmine. (Kikas 2020)

Nii on näha, et Vigala kaastöölisel Aasberg, Aitsam ja Pulst on korduvalt saatnud väga sarnaseid laule. Ka mõistatuste kogujate registris on märgitud: „Koolikaaslaste G. Aasbergi, M. Aitsami ja T. Pulsti rahvaluulesaadetised J. Hurdale sisaldavad enamikus ühesugust materjali, mis johtub kas samadest kasutatud trükistest või on tegemist mahakirjutustega üksteise pealt” (Saukas, Krikmann 2012). Näiteks laulust „Ehi, neuu, saaks minema!” on kõik kolm saatnud väga sarnased versioonid:

Pulma ajal

Sööge langud, jooge langud,
 Ärge langud põue pistke,
 Ma olen hoolas otsima,
 Väga kaval katsuma,
 Katsun so kasuka põue,
 Otsin uue kuue põue.
 Ehi, ehi neiukene;
 Ehi ruttu, saada ruttu,
 Saada saaja sõitemaie,
 Saanid alla tantsimaie,
 Kodarad aga kolisemaie.
 Valmis saani, valmis peigu;
 Ehi ruttu neiukene.
 Juba see ratse rauda löödud,
 Peitsude pead soetud,
 Juba ressis hooste rinnad,
 Juba kardas hooste kaelad,
 Juba kärinas hooste kõrvad,
 Juba siidis hooste silmad,
 Juba kuldas hooste kulmud.

(H III 18, 621/2 (1) – T. Pulst
 (1895))

Ehi, ehi neiukene,
 Ehi ruttu, saada ruttu,
 Saada saja sõitemaie.
 Valmis saani, valmis peigu;
 Ehi ruttu neiukene.
 Juba see ratse rauda löödud,
 Päitsude pead soetud,
 Juba ressis hooste rinnad,
 Juba kardas hooste kaelad,
 Juba kärinas hooste kärbad,
 Juba siidis hooste silmad,
 Juba kuldas hooste kulmud.
 Saada saanid sõitemaie,
 Saaniuisid hulkumaie,
 Saanitallad tantsimaie,
 Saanikodarad kolisimaie;
 Millas saame sinna maale
 Kus need kuked kulda söövad,
 Kuked kulda, kanad karda,
 Hanid haljasta hõbedat,
 Vasikad vana tinada

(H III 18, 719 (4) – G. J. Aasberg
 (1894))

Pulma ajal. V.

Ehi, ehi neiukene;
 Ehi ruttu, saada ruttu,
 Saada saaja sõitemaie,
 Saanid alla tantsimaie,
 Kodarad kolisemaie.
 Valmis saani, valmis peigu;
 Ehi ruttu neiukene.
 Juba see ratse rauda löödud,
 Päitsude pead soetud,
 Juba tressis hooste rinnad,
 Juba kardas hooste kaelad,
 Juba kärinas hooste kõrvad,
 Juba siidis hooste silmad,
 Juba kuldas hooste kulmud.

(H III 29, 184/5 (10) –
 M. Aitsam (1898))

Esmalt Rosenpläneri Beiträge I vihus (Bochmann 1813: 11–12, nr 2) trükitud laul ilmus ka Friedrich Brandti väljaandes „Ajalik tasku lauluraamat” (1881), pealkirigi oli sama kui Vigala sõpradel. Ilmselt on kõik kolm kirjutanud Brandti laulikust, kuid oma äranägemisel saadetist täiendanud. Pulst on oma versiooni kirjutanud raamatus eelmisena trükitud lauluga kokku („Ärge põue pistke”, Brandt 1881: 325, nr 177a), Aasberg on lisanud oma versioonile levinud motiivi „Imemaa”.

Liiga sarnaste lauluklastrite kogujate seas on aga ka täiesti usaldusväärseid XX sajandi kogujaid ning elukutselisi folkloristegi. Nii on noor folklorist Herbert Tampere 1931. aastal kirjutanud Audru laulikult Mari Sutilt üles „Nooriku virkuseõpetuse” variandi. Sutt oli üks rahvalaulikutest, kes osales Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Riigi Ringhäälingu rahvamuusika heliplaadistamise aktsioonil ning lõi kaasa August Pulsti korraldatud laulikute ja pillimeeste ringreisidel (Sildoja 2014). Kindlasti oli Sutt Pärnumaa pulmalaulude traditsiooni valdav esitaja. Ometi kuulub temalt jäädvustatud (ka helisalvestatud: ERA, Pl. 21 B1) laul suurimasse liiga sarnaste laulude klastrisse: „Nooriku virkuseõpetusest” on üle Eesti saadetud 22 varianti, millel

oli üle 80% sarnasust. Selle üks trükiallikaid oli Vilhelm Linkgreimi „Pidu laulik” (1890).⁸

Tõuske üles, noored rahvas,
Ämm on ammu ahjud kütnud.
Suits on läinud suurest uksest,
Ving on läinud vindla august,
Aur on läinud akna august.
Neiukene noorukene,
Kui tahad perenaene olla,
Siis pead pisut magama.
Aida ukse läva alla
Pane pea läve peale.
Kui kuuled kukke huikavat,
Ja kanalõkku karjuvat,
Siis hüppa üles hüüdemata,
Karga üles karjumata,
Mine lipates läbi õue,
Karates siis karjaaeda.
Vaata, mis sa sealt siis leiad:
Leiad sealt siis seitse põrsast.
Pane põrsad põlle sisse,
Vii siis oma äial' näha,
Äial' näha, ämmal' näha, -
oma noore mehele näha.
Siis sina maksad äia meelest,
Äia meelest, ämma meelest,
Oma noore mehe meelest.

(Linkgreim: 42, nr 30)

Tõuske üles, nooredrahvas!
Ämm on ammu ahjud kütnud,
Suits on läinud suurest uksest,

Aur on läinud aknaaugust.
Neiukene, noorukene,
Kui tahad perenaene olla,
Siis pead pisut magama,
Aeda ukse lääve alla,
Pane aga pea lääve peale.
Kui kuuled kukke uikavada,
Kanalõkku karjuvada,
Üppa üles üidemata,
Karga üles karjumata,
Mine lipates läbi õue,
Karates siis karjaaeda.
Vaata, mis sa sealt siis leiad,
Leiad sealt siis seitse põrsast.
Pane need põrsad põlle sisse,
Vii siis omal ämmal näha,
Ämmal näha, äial näha,,
Oma noore mehel näha! -
Siis sina maksad ämma meelest,
Ämma meelest, äia meelest,
Oma noore mehe meelest.

(ERA II 39, 87/8 (2) < Mari Sutt (1931))

On täiesti kahtlusetu, et Tampere ei pidanud vajalikuks raamatutest maha kirjutatud tekste rahvaehtsate pähe pakkuda. Ta on Sutilt kirjutatud ligi 60 laulu teksti, lisaks teinud helisalvestisi. Sutt oli Pulsti hinnangul kogenud laulik ja pulmalaulude traditsioone tundev esitaja. Pigem on see näide asjaolust, et kirjalikud allikad mõjutasid kindlasti XX sajandi regilaulutundjate repertuaari. Sutilt üles kirjutatud laulu lähedus trükiallikale viitab sellele, et laul ei olnud temani jõudnud suulisest traditsioonist, sest siis oleks see ilmselt varieerunud.

Kuigi Hurt oma üldrahvaliku folkloorikogumise käivitunud üleskutses ei keelanud otsesõnu raamatutest rahvaluulepalasid maha kirjutada, manitseb ta aruannetes kaastöölisi autentsusprintsipi silmas pidama, eelistades ikka eesti algupäraga vaneimat pärimust. Nii tuvastab ta Alatskivi kaastöölise Joosep Koogi saadetises „vanema raamatu läbi meie maale tulnud” jutu (Hurt 1888b), Vigala kaastöölise A. K. Saalisti lähetatud setu laulul tuvastab autori: „ühe tutva Eestlase J. W. tehtud, kes nüüd juba mulla põues hingab. Oli minu koolivend” (Hurt 1888c).

⁸ Väga sarnaseid variante on saadetud Hurdale ka aasta varem, kuid varasemate trükiallikate kindlaks tegemine seisab veel ees.

Arvo Krikmann (1999) on arutanud üksikasjaliselt vanasõnade mahakirjutamise meetodite ja motivatsiooni üle. Tema tuvastatud võtteid oli kasutusel ka laulude saatmisel, näiteks laulude tõlkimise või fiktiivsete esitajaandmete lisamise korral võib üsna kindel olla tahtlikust mahakirjutamisest või fabritseerimisest. Siiski ei saa olla alati kindel, et XIX sajandi rahvaluulekogujate kaastöölised, kes trükiallikatest pärinevaga oma saadetsi rikastasid, läksid alati sihilikult pettuse teed. Trükiallikatest lähtumine võis olla põhjustatud mitmest ajendist. Lisaks teatavale naiivsusele autentsuse osas ning tähelepanematusel Hurda nõuete suhtes võisid kaastöölised tõepoolest olla teadmatutes oma laulu või selle versiooni kirjanduslikust päritolust. „Memme vaev” on näide ilusast sügava sisuga laulust, mida laialdaselt trükiti ning tõenäoliselt ka loeti-deklameeriti ja ehk lauldigi. Seetõttu ei pruukinud kaastöölised ega hilisemad regilaulude esitajadki olla teadlikud laulu päritolust.⁹

Katre Kikas (2014) on uurinud Hurda kaastööliste teotsemise motivatsioone, tuues esile kirjutamise ning kirja teel suhtlemise tähtsuse tärkava intelligentsi enesekuvandi loomisel. Ka Tedre (1965: 652) on osutanud, et suurem osa XIX sajandi kirjamehi alustas rahvaluule kogumisest ning avaldamisest. Hurda ja Eiseni suhtlemine oma kaastöölistega ajakirjanduses avaldatud aruannete abil toitis lisaks kogukonna- ja missioonitundele tunnustus- ning tähelepanuvajadust. Aruannete ülesehitus, kus nimetati, mitmes saadetsi samalt kaastööliselt tulnud oli, tekitas sportlikku pinget, võistluslikku hasarti. Tundub ilmne, et produktiivsematel kaastöölistel tekkis kas või alateadlik soov saada taas kord ära märgitud, olla suurima saagiga kaastööline.

Väga sarnaste lauluklastrite kirjalike allikate tuvastamisel saame ühtlasi teada populaarsed trükised, jõudes lähemale uurimusele eestlaste XIX ja XX sajandi alguse lugemisvarast. Näiteks eespool toodud laulu „Kaasa kaugel” trükiallikas, Mats Tõnisoni lauluvihk ilmus 3000 eksemplaris, Brandti lauluraamat 5000 eksemplaris.

Kokkuvõte: võltsingud, pseudoregilaulud või asjaarmastajate juhuluule

Regilaulude filoloogiline uurimine, allikakriitiline lähenemine ega autentsuskontroll pole viimastel aastakümnetel eesti folkloristika fookuses olnud. Kui keskendutakse laulude esituse üksikasjadele, laulikute loovusele ja individuaalsusele, siis kerkib paratamatult küsimus, kas vajame autentsuse mõistet (Valk 2005). Kas on vaja teha vahet suulist ja kirjalikku päritolu regilauludel? Lähenedes regilaulukorpusele kui rahvatraditsiooni hetkejäädvustusele, pole õigupoolest vahet laulu päritolul: n-ö rahvaehtsaks või ehedaks võib pidada kõiki laule, mis kellegi laulmise järgi on dokumenteeritud. Ei saa aga kindel olla, et kõik XIX sajandil regilaulukorpusesse jõudnud tekstid on laulmise järgi üles kirjutatud ja pärinevad suulisest traditsioonist: seal on ka raamatutest maha kirjutatud tekste ja regivärsist inspireeritud autoriloomingut. Regilaulud peegeldavad kindlasti eri kihistusi: ajalisi ja ruumilisi, keelelisi ja stiililisi,

⁹ Küll aga küsitleti laulikuid võimalike trükiallikate osas. Nii on Linda Uusküla 1936. aastal märkinud sellesama „Memme vaeva” kohta: „Lauluema kindlasti ei tea kas see laulu on raamatust või mitte. Seda ta teab aga küll et seda Muhus ta lapsepõlves lauldud on” (ERA II 139, 29).

rääkimata siinkohal muusikalistest. Neid kihistusi saab uurida ja peabki uurima, kuid uurimistulemused on adekvaatsed vaid siis, kui teada, kust ja kuidas regilaulud on jäädvustatud ning kuidas on koostatud meie regilaulukorpus. Tuleb nõustuda ka Beyeriga (2011), et regilaulukogud kajastavad peale suulise traditsiooni ja ajaloo paratamatult üleskirjutamise aega. Regilaulukorpuse tekstide allikakriitikaks peab süvenema regilaulikute kirjaoskusesse ja lugemisvarasse.

Kirjalike allikate tuvastamine ja nendele viitamine on seda tähtsam, kuna endiselt kirjutatakse regilaulukorpuse põhjal uurimusi, mis arutlevad regilauludes avalduva maailmavaate, moraali, etnograafia vm üle (nt Seljamaa 2024). Peame teadma, et need maailmavaatelised üksikasjad võivad kajastada mitte aastasadadetaguste eestlaste mõtteid, vaid XIX sajandi kirjamehe romantilisi ettekujutusi. Mõtlemapanev on, miks ja millistest raamatutest maha kirjutati ja kas üldse jõudsid raamatulaulud meie kogudesse mahakirjutamise abil. Enam ei ole kohane nimetada raamatutest maha kirjutatud või neist meelde jäänud laule „ehtsate” laulude pähe saatnud kaastöölisi võltsijateks, sest kaastöölisi ajendasid eri põhjused. Tegemist on huvitava rahvapärase kirjaliku eneseväljendusega: produktiivse korrespondentitöö kaudu loodi endast kirjamehe kuvandit, millest ei puudu ka teatav sportliku võistluslikkuse moment (Kikas 2014, 2015).

Kirjalikest allikatest pärit laulud ei pruugi osutada otseselt ega üksnes mahakirjutamisele, vaid folklooriprotsessidele, kus trükiallikates avaldatud regilaulud suundusid tagasi suulisesse traditsiooni – õpikutes ja lauluvihkudes massiliselt levinud laulud jäid meelde, said omaseks ning hakkasid suulises ringluses taas varieeruma, osutades kujukalt, et suulise ja kirjaliku kultuuri vahel ei ole selget piiri, vaid on mitmeid põnevaid pooltoonilisi alasid. Selle kaudu saab kindlasti uurida refolkloriseerumise või sekundaartraditsiooni mehhanisme.

Lõpetuseks, käesolevale raamatuaastale mõeldes: neist kõige põlatumatest mahakirjutustest saab teada, mida inimesed lugesid ja kuidas raamatud levisid. Seegi on tähtis teema, mille uurimiseks on praegu kõige sobivam aeg.

Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium (projektid TK215 ja EKM 8-2/22/3); Eesti Teadusagentuur (PRG 1288); Soome Teadusnõukogu (projekt 333138), Kone Fond (IKAKE projekt). Autor tänab FILTER-i töörühma liikmeid ja eriti Maciej Janickit tehniliste vahendite väljatöötamise ja täiesti uute uurimisvõimaluste avamise eest, Helina Harendit ja Kristi Metstet abi eest üksikasjade selgitamisel ning retsensenti ja toimetajaid tähelepanu juhtimise eest ilmselgetele vigadele.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

AES, MT – Akadeemilise Emakeele Seltsi murdetekstide kogu

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

ERA, Pl – Eesti Rahvaluule Arhiivi šellakplaatide kogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

VEEBIVARAD JA ELEKTROONILISED TÖÖRIISTAD

- Ester** = E-kataloog Ester. Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsium. <https://www.ester.ee/>
- Eesti rahvamuusika antoloogia**. Veebiväljaanne. Koost Herbert Tampere, Erna Tampere, Ottillie Kõiva, toim Janika Oras, Kadi Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2016. <https://www.folklore.ee/pubte/eraamat/rahvamuusika/ee>
- ERAB** = Eesti regilaulude andmebaas. Koost Janika Oras, Liina Saarlo, Mari Sarv, Kanni Labi, Merli Uus, Reda Šmitaite. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv. <https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>
- FILTER andmebaas**. Koost Maciej Janicki, Eetu Mäkelä ja FILTER projekti töörühm. Helsingi Ülikool, Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Runoregi**. Loonud Maciej Janicki, Kati Kallio, Mari Sarv, Eetu Mäkelä. Helsingi Ülikool (HELDIG), Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum. <https://runoregi.fi>
- SKVR** = SKVR-tietokanta. Karjalaisten, inkeriläisten ja suomalaisten kansanrunojen verkkopalvelu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://aineistot.finlit.fi/exist/apps/skvr/index.html>

KIRJANDUS

- Anderson, Walter 1932**. Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung. – Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXVI. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 1–130.
- Annist, August 2005**. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Anttonen, Pertti J. 2005**. Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. (Studia Fennica: Folkloristica 15.) Helsinki: Finnish Literature Society. <https://doi.org/10.21435/sff.15>
- Arukask, Madis 1999**. Setu lüroepilise regilaulu stseenid. – Lohetapja. (Pro Folkloristica 6.) Toim Mall Hiiemäe, Janika Oras, Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 5–19.
- Arukask, Madis 2003**. „Kalevipoeg” rahvapärимuse ja modernse identiteedi vahel. – Paar sammukest XX. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Koost Kristin Kuutma, toim Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 111–119.
- Bendix, Regina 1997**. In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies. Madison: University of Wisconsin Press.
- Beyer, Jürgen 2000**. Ilmutusjuttude teisenemisest Saksamaal ja Skandinaavia maades aastatel 1350–1700. – Mäetagused, nr 14, lk 62–82. <https://doi.org/10.7592/MT2000.14.beyer>
- Beyer, Jürgen 2011**. Kas folkloristid uurivad rahva jutte? Tlk Triinu Pakk. – Vikerkkaar, nr 1–2, lk 52–65.
- Bochmann, Heinrich 1813**. Poesien der Ehsten. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache, I v, lk 11–13.
- Brandt, Friedrich 1881**. Ajalik Tasku-Laulu-Raamat. Noorerahvale Lõbusaks ja armsaks ajawiiteks. Esimene jagu. Tallinn: J. H. Gressel.
- Dundes, Alan 2002**. Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast. Tallinn: Varrak.
- ERL II** = Eesti rahvalaulud Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. II kd. (Monumenta Estoniae Antiquae 5. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 21.) Toim Matthias Johann Eisen, Oskar

- Kallas, Vihtori Alava, Walter Anderson, Villem Grünthal, Kaarle Krohn, Oskar Loorits, Elmar Päss. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.
- Finnegan, Ruth H. 1990.** What is oral literature anyway? Comments in the light of some African and other comparative material. – *Oral-Formulaic Theory: A Folklore Casebook*. (Garland Folklore Casebooks 5.) Toim John Miles Foley. New York–London: Garland Publishing, lk 243–282.
- Foley, John Miles 1985.** *Oral-Formulaic Theory and Research: An Introduction and Annotated Bibliography*. (Garland Folklore Bibliographies 6.) New York–London: Garland Publishing.
- Foley, John Miles 1997.** Oral tradition and its implications. – *A New Companion to Homer*. (Mnemosyne, bibliotheca classica Batava. Supplementum 163.) Toim Ian Morris, Barry B. Powell. Leiden–New York–Köln: Brill, lk 146–173.
- Grenzstein, Ado 1878.** Kooli Laulmise raamat. IV jagu. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 15.) Tartu: Schnakenburg.
- Harvilahti, Lauri 1992.** Kertovan runon keinot. Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 522.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hasselblatt, Cornelius 2011.** Kui(das) Eestis hakati lugema(?). Eesti lugemisajaloo visand. – *Vikerkaar*, nr 1–2, lk 128–138.
- Hasselblatt, Cornelius 2016.** *Kalevipoeg Studies: The Creation and Reception of an Epic*. (Studia Fennica Folkloristica 21.) Helsinki: Finnish Literature Society.
<https://doi.org/10.21435/sff.21>
- Herder, Johann Gottfried 1880 [1778–1779].** *Stimmen der Völker in Liedern*. Leipzig: Philipp Reclam.
- Honko, Lauri 1998.** Folklooriprotsess. – *Mäetagused*, nr 6, lk 56–84.
<https://doi.org/10.7592/MT1998.06.honko>
- Hurt, Jakob 1879.** Pildid isamaa sünninud asjust. (Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused 15.) Tartu: K. Mattiesen.
- Hurt, Jakob 1888a.** Paar palwid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. – *Olewik* 22. II, lk 1.
- Hurt, Jakob 1888b.** Kuues aruanne Eesti wanawara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. – *Olewik* 27. VI, lk 1.
- Hurt, Jakob 1888c.** Seitsmetõistkümmnes aruanne Eesti wanawara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. – *Olewik* 28. XI, lk 1.
- Jaago, Tiiu 1993.** *Kuldnaine*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Jaago, Tiiu 1999.** Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. – *Mäetagused*, nr 9, lk 70–91.
<https://doi.org/10.7592/MT1999.09.rhl>
- Jaago, Tiiu 2018.** Suulusus kirjakultuuri ajajärgul. – *Mäetagused*, nr 70, lk 39–66.
<https://doi.org/10.7592/MT2018.70.jaago>
- Jaago, Tiiu 2019a.** Rahvaluule õpetamise alguskümnendid Tartu Riiklikus Ülikoolis. Eduard Laugaste 110. – *Mäetagused*, nr 75, lk 117–140. <https://doi.org/10.7592/MT2019.75.jaago>
- Jaago, Tiiu 2019b.** Laulik tekstikesksetes regilaulu-uurimustes. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 704–721. <https://doi.org/10.54013/kk742a11>
- Jakobson, Carl Robert 1867.** Kooli Lugemise raamat. Esimene jagu. Tartu: H. Laakmann.
- Jakobson, Carl Robert 1875.** Kooli Lugemise raamat. Teine jagu. Tartu: H. Laakmann.

- Jakobson, Carl Robert 1876.** Kooli Lugemise raamat. Kolmas jagu. Tartu: H. Laakmann.
- Janicki, Maciej; Harend, Helina; Kallio, Kati; Saarlo, Liina; Väina, Mari 2025.** Computationally enhanced type indexing of Finnic oral poetry. – Digital Dreams and Practices: Digital Humanities in Nordic and Baltic Countries. 9th Conference. Programme. Book of Abstracts. Toim M. Väina, Olha Petrovych, Liisi Laineste. Tartu: [s. n.], lk 96–97.
- Janicki, Maciej; Kallio, Kati; Sarv, Mari 2023.** Exploring Finnic written oral folk poetry through string similarity. – Digital Scholarship in the Humanities, kd 38, nr 1, lk 180–194. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac034>
- Janicki, Maciej; Kallio, Kati; Sarv, Mari; Mäkelä, Eetu 2024.** Distributional criteria for identifying formulas in Finnic oral poetry. – Formulaic Language in Historical Research and Data Extraction, International Institute for Social History, Amsterdam, 7.–9.02.2024. Toim Marijn Koolen. Amsterdam: Huygens Institute for History and Culture of the Netherlands, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Zenodo, lk 1–17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10478324>
- Kallio, Kati; Janicki, Maciej; Mäkelä, Eetu; Saarinen, Jukka; Sarv, Mari; Saarlo, Liina 2023.** Eteneminen omalla vastuulla: Lähdekriittinen laskennallinen näkökulma sähköisiin kansanrunoaineistoihin. – Elore, kd 30, nr 1, lk 59–90. <https://doi.org/10.30666/elore.126008>
- Kikas, Katre 2014.** Folklore collecting as vernacular literacy: Establishing a social position for writing in the 1890s Estonia. – Vernacular Literacies – Past, Present and Future. (Northern Studies Monographs 3. Vardagligt skriftbruk 3.) Toim Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund, Susanne Haugen. Umeå: Umeå University, lk 309–323.
- Kikas, Katre 2015.** *Mis kuulsin rahva suust se panin kirja...* Mölder Märt Siipeni kirjalikust pärandist. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XIII–XIV. Toim Mart Velsker, Triin Iva. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33–54.
- Kikas, Katre 2020.** „Ma üüan sind armas Risti kihilkond...” Rahvaluulekogujate äratussõnad ja avalikkuse kõnetamine. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 133–147. <https://doi.org/10.54013/kk747a8>
- Kikas, Katre 2021.** A national epic from below: *Kalevipoeg* in the writings of grassroots literati. – Literary Canon Formation as Nation-Building in Central Europe and the Baltics 19th to Early 20th Century. (National Cultivation of Culture 24.) Toim Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Brigita Speičytė. Leiden–Boston: Brill, lk 183–199. https://doi.org/10.1163/9789004457713_012
- Kikas, Katre 2024.** Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 39.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kiparsky, Paul 1976.** Oral poetry: some linguistic and typological considerations. – Oral Literature and the Formula. Toim Benjamin A. Stolz, Richard S. Shannon III. Ann Arbor: Center for the Coordination of Ancient and Modern Studies, University of Michigan, lk 73–125.
- Knüpffer, Arnold Friedrich Johann (toim) 1828.** Eesti-ma rahwa Kalender, ehk Täht-ramat 1829 aasta peäle. Tallinn: J. H. Gressel.
- Koemets, Aino; Mirov, Ruth; Mägi, Udo; Pino, Veera; Tedre, Ülo 1974.** Tüübikommentaar. – Eesti rahvalaulud. Antoloogia. IV kd. Toim Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, lk 93–347.

- KP** = Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. The Estonian National Epic. Eesti rahvuseepos. Tlk Triinu Kartus. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Kunst, 2011 [1862].
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1854.** Söda. Wiru wana Lauliku kenam Kandle-lugu. Eesti-sõbradele. Tartu: H. Laakmann. <http://hdl.handle.net/10062/2768>
- Krikmann, Arvo 1997.** Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo 1999.** Eesti lühivormide allikaloost. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/>
- Krikmann, Arvo; Sarv, Ingrid 1997.** Tartu parömioloogiarühm. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Toim Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 226–258.
- Kristeva, Julia 1980.** Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. Toim Leon S. Roudiez, tlk Thomas Gora, Alice Jardine, L. S. Roudiez. New York: Columbia University Press.
- Laugaste, Eduard 1946.** Eesti rahvalaulude uurimise metodoloogilisi lähtekohti. – Looming, nr 4, lk 476–486.
- Laugaste, Eduard 1963.** Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Linkgreim, Vilhelm 1890.** Pidu-laulik. Tallinn: K. Busch.
- Mirov, Ruth 1996.** Eepose-igatsus. Lisandusi kirjanduse ja rahvaluule suhete probleemile. – Akadeemia, nr 4, lk 652–679.
- Mirov, Ruth 2002.** Sönast sõnasse. Valik artikleid ja retsensioone. Tallinn–Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Keele Sihtasutus.
- Neus, Alexander Heinrich 1850–1852.** Ehstnische Volkslieder. I–III kd. Reval: Kluge und Ströhm.
- Nirk, Endel 1968.** Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ong, Walter J. 1982.** Orality and Literacy: The Technologizing of the Word. London–New York: Methuen.
- Peegel, Juhan; Laugaste, Eduard; Pino, Veera 1961.** [Joonealune aparaat.] – Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. I kd. Peatoim Paul Ariste, tegevtoim August Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 69–393.
- Pino, Veera 1961.** Rahvalaulud „Kalevipojas”. – Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. I kd. Peatoim Paul Ariste, tegevtoim August Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 413–420.
- Pino, Veera (koost) 1963.** „Kalevipojas” kasutatud rahvalaulud. – Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. II kd. Peatoim Paul Ariste, tegevtoim August Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 155–243.
- Roll, Tiit 1989.** J. Hurt ja rahvalaulude teaduslik väljaanne „Vana kannel”. Teooria ja tegelikkus. – Jakob Hurda teened rahvaluuleteaduse arendamisel. Tõid eesti filoloogia alalt. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 848.) Vastutav toim Paul Hagu. Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], lk 48–59.

- Saarlo, Liina 2001.** Regilaulude vormelid: kvantiteet ja kvaliteet. – Regilaul – keel, muusika, poeetika. Toim Tiiu Jaago, Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 271–297.
- Saarlo, Liina 2020.** *The dog goes to tend the herd...* On contextualization of the Estonian child-lore collections. – Tautosakos Darbai, nr 59, lk 252–273.
<https://doi.org/10.51554/TD.2020.28377>
- Saarlo, Liina 2023a.** Need teised laulikud. Regilaulutraditsiooni vähem aktiivsetest osalistest. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 575–594. <https://doi.org/10.54013/kk786a2>
- Saarlo, Liina 2023b.** The contradictory foundation of the Estonian Folklore Archives: Traditionality and modernism, unification and segregation, and basics of authenticity. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 91, lk 111–140.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2023.91.saarlo>
- Saarlo, Liina 2024.** *She sang in a beautiful light voice:* Musical qualities of runosong performances in fieldwork reports. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 94, lk 133–168.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.saarlo>
- Saarlo, Liina; Kallio, Kati; Janicki, Maciej; Väina, Mari 2025.** Copies, duplicates, forgeries: surprises via similarity calculation. – Digital Dreams and Practices: Digital Humanities in Nordic and Baltic Countries. 9th Conference. Programme. Book of Abstracts. Toim M. Väina, Olha Petrovych, Liisi Laineste. Tartu: [s. n.], lk 196.
- Salve, Kristi 2019.** Laiuse regilauludest ja laulikutest. – Vana Kannel XIII. Laiuse regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I.) Koost K. Salve, Liina Saarlo, Janika Oras. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 73–108.
- Sarv, Mari 2008.** Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 26.) Toim Mall Hiiemäe. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Sarv, Mari; Kallio, Kati; Janicki, Maciej 2024.** Arvutuslikke vaateid läänemeresoome regilaulude varieeruvusele. „Harja otsimine” ja „Mõök merest”. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 238–259. <https://doi.org/10.54013/kk795a2>
- Sarv, Vaike 2000.** Setu mõrsjaitku muusikaline struktuur eeslaulja partii põhjal. – V. Sarv, Setu itkukultuur. (Ars musicae popularis 14.) Tartu–Tampere: Eesti Kirjandusmuuseum, etnomusikoloogia osakond, Tampereen Yliopisto, kansanperinteen laitos, lk 187–262.
- Saukas, Rein; Krikmann, Arvo (koost) 2012.** Eesti mõistatused III:1. Kogujate register. (Monumenta Estoniae antiquae IV:3.) Toim A. Krikmann, R. Saukas. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus.
- Seljamäe, Elo–Hanna 2024.** Miks laps räägib ehk kuidas kõnelda vägivallast. Regivärsilise ballaadi „Mareta laps” näide. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 809–828.
<https://doi.org/10.54013/kk800a7>
- Sildoja, Krista (koost) 2014.** Äratismäng uinuval rahvamuusikale. August Pulsti mälestusi. Toim Kerttu–Liina Tuju, Sirje Endre, Krista Parve, Hedi Rosma. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, SE & JS.
- SL** = Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. I–III kd. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 104:I–III. Monumenta Estoniae antiquae I:1–3.) Helsingi: Soome Kirjanduse Selts, 1904–1907.
- Särg, Taive 2010.** Ehedus mitut moodi: rahvamuusika ahtusest pärimusmuusika avarustesse. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 639–654.

- Särg, Taive 2012.** Eesti regilauluviisid ja rahvamuusika 20. sajandi alguse haritlaste vaates. – Regilaulu müüdid ja ideoloogiad. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 29.) Toim Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 71–144.
- Särg, Taive 2024.** Millise lauliku lapsepõli? Laulu „Kui ma olin väiksekene” allikatest ja autoritest. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1088–1116. <https://doi.org/10.54013/kk804a2>
- Tampere, Herbert 1930.** Eesti trykitud laulikute bibliograafia. Tartu Ülikool. [Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.] <http://hdl.handle.net/10062/89052>
- Tampere, Herbert 1932.** Laul jänese öhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. – Vanavara vallast. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 1.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 59–116.
- Tarkka, Lotte 2005.** Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1033.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tedre, Ülo 1965.** Kirjanduse ja rahvaluule suhetest. Mõningaid kokkuvõtteid ja uurimisülesandeid. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 650–656; nr 12, lk 734–740.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2011.** Seitsme maa ja mere tagant? Küsimusi imemuinasjuttude päritolust. – Vikerraar, nr 1–2, lk 78–89.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2015.** Mida setod lugesid? „Kirjaoskamatud” setod kirjakultuuri mõjuväljas. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 603–622. <https://doi.org/10.54013/kk694a6>
- Tulviste, Peeter 1984.** Mõtlemise muutumisest ajaloos. (Mosaiik 37.) Tallinn: Valgus.
- Tõnisson, Mats 1880.** Ennemuistsed Luuletused. Jutud, laulud, ebausku kombed ja arstimise etc. sõnad. Esimene anne. Rahwa suust korjanud ja kirja pannud M. Tõnnisson. Viliandi: F. Feldt.
- Tõnisson, Mats 1893.** Sõa laulik. Mitmesugused ajalikud laulud, mis sõdades sündinud lugu-sid jutustawad, iseäranes wiimasest Wene-Türgi sõast. 2. tr. Weissenstein: A. Seidelberg.
- Undusk, Jaan 1995.** Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.
- Valk, Ülo 2003.** Autorsus ja tekstuaalsus: „Kalevipoeg” kui eepiline maastik. – Paar sammukest XX. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Koost Kristin Kuutma, toim Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 77–91.
- Valk, Ülo 2005.** Establishment of the Estonian folklore collections and the concept of authenticity. – Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft. (Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte 2.) Toim Christoph Schmitt. Münster–New York–München–Berlin: Waxmann Verlag, lk 34–38.
- Viidebaum, Richard 1934.** Jakob Hurda kaastöölistest. – Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX–X. 1933/1934. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 231–254.
- VK I = Vana Kannel. Alte Harfe. Täieline kogu vanu Eesti rahvalauluzid välja annud Dr. Jakob Hurt. Vollständige Sammlung alter estnischer Volkslieder herausgegeben von Dr. Jakob Hurt. Ezimene kogu. Erste Sammlung. [Laulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt.] (Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused 3.) Tartu: C. Mattiesen, 1886.**
- VK II = Vana Kannel. Alte Harfe. Täieline kogu vanu Eesti rahvalauluzid välja annud Dr. Jakob Hurt. Vollständige Sammlung alter estnischer Volkslieder herausgegeben von Dr. Jakob Hurt. Tõine kogu. Zweite Sammlung. [Laulud Kolga Jaani kihelkonnast Viljandimaalt.] (Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused 3.) Tartu: C. Mattiesen, 1886.**

VK VI:1 = Eduard Laugaste, Vana Kannel VI: 1. Haljala regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I.) Tallinn: Eesti Raamat, 1989.

Liina Saarlo (sünd 1974), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), liina.saarlo@folklore.ee

Written traces in the Estonian runosong corpus

Keywords: folklore, runosong, authenticity, orality and literacy, digital humanities

Authenticity, antiquity, and orality have traditionally been regarded as hallmarks of the Estonian runosong (*regilaul*). Yet these songs were collected during a period of modernization in Estonian society, when, among other changes, a transition from oral to written culture was taking place.

Oral and written cultures have often been viewed as fundamentally different, even oppositional. Written culture is thought to transform oral modes of thought irreversibly. For this reason, folklorists have viewed the rise of written culture as a key factor in the decline of oral traditions and archaic genres: as society modernized, the runosong was replaced by the rhymed stanzaic song, which was perceived as foreign and inauthentic by the elite. The idealized image of a runo singer has been associated with social marginality, exceptional memory, a readiness to improvise, and an affective communicative style, whereas literacy was considered irrelevant.

Alongside the collection process, runosongs were continually published in print – both in scholarly publications and in school textbooks or popular song booklets. Consequently, printed versions of runosongs re-entered oral tradition: they were read, memorized, and reinterpreted in performance. The identification of written sources for archived songs and the verification of the authenticity of contributors' submissions have long been central to Estonian folklorists' philological work, which has relied on extensive reading and informed intuition. Contemporary corpus-based research now offers new opportunities for such analysis. This article employs the computational similarity-based user interface Runoregi (runoregi.fi) of the Finno-Ugric runosong joint database FILTER to explore the traces that written sources and literacy have left in the Estonian runosong corpus.

Today, it is no longer appropriate to label contributors who copied songs from books as “forgers”. Instead, the focus should be on understanding why they copied and which books they used. Songs originating from printed sources do not simply indicate imitation but reveal the multifaceted processes and mechanisms of re-folklorization within folklore.

Liina Saarlo (b. 1974), PhD, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), liina.saarlo@folklore.ee

Regilaulu variatsioonid tänapäeva Eestis

Koodi jätkamine

TAIVE SÄRG, JANIKA ORAS

Regilaul on tänapäeva eestlastele tuttav, ehkki üsna hajusa sisuga mõiste: „[---] eestlasi ühendab see, et nad teavad mõistet „regilaul“, tähendagu see nende jaoks siis mida tahes” (Labi 2012: 331). Enamikul on ka mõni vahetu laulmis- või kuul(a)miskogemus – laulupeol, rokkansambli kontserdil, koolitunnis, regilaulu-pesas või kirmasel. Artiklis püüame luua koondpilti XXI sajandi regilaulust, läh-tudes küsimustest: 1) millistes olukordades ja vormides regilaulu tänapäeval esita-takse ning kuidas see on mõjutanud regilaulu tunnusjooni; 2) millised kohalikud ja rahvusvahelised tähendused, väärtused, esteetilised ja ideoloogilised suundumused sellega seostuvad; 3) missugused on regilaulu elujõu allikad, mis on aidanud vanal laulustiilil püsida tänapäevani?

Regilaul oli veel XVIII–XIX sajandini eesti maarahva keskne poeetiline ja muu-sikaline süsteem, tihedalt seotud talupoegliku pärimusühiskonna keele, elu ja maa-ilmapildiga. Regilaulu kui teksti, viisi ja esituse terviku määratlemisel on lähtutud teksti poeetilistest tunnustest ning viiside ja esitustavade põhijoontest (Tampere 1934; Sarv 2008). Siinne uurimus keskendub regilaulule kui tänapäeva elavale dünaamilisele praktikale. Vaatleme lauluesitusi, mis sobituvad teadlaste või esita-jate regilaulu kontseptsiooniga, sealhulgas regilaulude seadeid või töötlusi, teist-suguses värsimöödu algriimilisi laululiike ja regilauluks nimetatud omaloomingut (vt ka Kuutma, Kästik 2014; Ojamaa, Labi 2007; Labi 2010, 2012; Särg 2014; Oras 2016; Särg, Oras 2021; Kömmus 2023). Analüüs põhineb peamiselt Eesti Kirjandus-muuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Pärimusmuusika Keskuse pärimus-muusika teabekogu materjalil ning autorite osalusvaatlustel; lisateavet on otsitud ajakirjandusest, veebist ja mujalt. Puudutame folkloori taaselustamise ja kooslaul-mise teoreetilisi aspekte. Seejärel analüüsime eri tüüpi laulmisolukordade tunnuseid, funktsioone, tähendusi ja nende seoseid laulude esituse ja vormitunnustega.

Etnomusikoloogia rõhutab muusika seotust rühma või võrgustiku traditsioonide ning ühiskondliku ja kogukondliku kontekstiga, pakkudes teoreetilise aluse muusi-kaprotsesside mõtestamiseks üldisemate ideoloogiliste ja esteetiliste suundumuste taustal (Merriam 1964; Blacking 1986; Nettel 2015). Tänapäeva regilaulu eluvorme on kujundanud modernismi ja postmodernismi kultuurimõjud ning nendega kaas-nenud rahvamuusika taaselustamise lainel, mille kohta kasutatakse inglise keeles sageli ühtset katusmõistet *folk music revival* (Livingston 1999; Hill, Bithell 2014).

Modernsel ajastul tugevnes usk mõistusesse ja tehnoloogia progressi, võimenda-des eurotsentristlikku arusaama rahvaste hierarhiast (nt Ellul 2016 [1948]; Berman 2010 [1982]). Ka Johann Gottfried Herderi kultuuriline relativism kandis eurotsent-rilisi jooni: kuigi tema arvates olid kõik rahvad arenguvõimelised, otsustati nende

saavutuste üle lääneliku teaduse ja kunsti kriteeriumide järgi, mis asetab eurooplased teistest ettepoole (Duchesne 2017–2018). Selles raamistikus peeti lääneliku kirjaliku kultuuriga seotud kunstmuusikat kõrgeimaks vormiks, nähes pärimuslikku muusikat varasema ajaloolise etapina. XIX sajandil kujunes arusaam, et rahva vaimu ja keelt kandvaid rahvalaule peaks edasi arendama, luues neist rahvuslikke kunstmuusika vorme (Bohlman 2004). Rahvalaulude „väärdamine” (sks *Veredelung*, vt Alojado Lieder Archive [s. a.]) kunstmuusikas tõi kaasa paradoksi: rahvusliku muusika loomine tähendas ühtlasi lääne kunstmuusika mudelite omaksvõttu.¹ Seda Euroopa pärimushuvi on tagantjärele nimetatud esimeseks folkloori taaselusdamise laineks. Ka moderniseeruvast Eestis asus kujunev haritlaskond elavast traditsioonist taanduvat regilaulu koguma ja töötleva. XX sajandi algul toodi Eestis lavale ka seadmata regilaul, mille sümboolsed tähendused varieerusid vastavalt ajastu kontekstile (Sildoja 2014; Kuutma 2008; Kalkun, Oras 2018; Oras 2023).

XX sajandi keskpaiku kujunes lääne kultuuriruumis postmodernne vaateviis, mis väärtustas kultuurilist mitmekesisust ning eri piirkondade ja ajastute traditsioonide võrdsust (Anttonen 2005). Rahvamuusika käsitlemist mõjutasid helisalvestuse ja etnomusikoloogia areng, eksootiliste maade mõju kunstmuusikale ja folkmuusika.² USA-s ja Suurbritannias 1950.–1960. aastatel kujunenud folkmuusika tõi rahvamuusika kaasaegsesse konteksti ja seostus tihedalt alternatiivkultuuriga: läänes hipi liikumise ja protestilauludega, idabloki riikides vastuseisuga totalitaarsele režiimile (Middleton, Manuel 2001). Sellest algas rahvamuusika taaselusdamise teine laine (Livingston 1999: 69, 2014; Hill, Bithell 2014), mis tõi kaasa uued väljendusvahendid ja väärtused.

Postmodernne mitmehäälsus andis uue eluõiguse ka regilaulule, mille esteetika seostus mittelääneliku muusika väljendusviisiga. Postmodernismi kriitiline suhtumine valitsevasse suurtesse narratiividesse ja hierarhiasse liitus Eestis poliitilise rahulolematusega. 1960–1970-ndatel kasvas huvi ajaloolise maarahva ja soome-ugri identiteedi, eksootika ja spirituaalsuse vastu, millele pakkusid ajastuomaseid väljundeid pärimus (sealhulgas regilaul), populaarmuusika ja uus vaimsus.³

Uue suhte regilauluga sõnastas Jaan Kaplinski (1969): „[---] vana rahvalaul on veel küllalt selges seoses nõidumise, šamanismi, manamisega [---]. Igasugune manamine on monotoonne ja meie vanade laulude seos manamisega, nõidussugestioo-

¹ Paigutamaks regilaulu eesti ja rahvusvahelise muusika ajaloolisse konteksti, kasutame analüüsi-kategooriana etnomusikoloogias levinud eristust „lääne” ja „mittelääne muusika” vahel (Nettl 1985; Rice 2014). Tegemist on lääne uurijate vaatepunktist kujunenud kultuuriliste kategooriatega, mis tähistavad teatud sotsiaalsete ja esteetiliste tunnuste kompleksi. Näiteks võib paljude Euroopa maade rahvamuusikal ja kunstmuusikal leida ühiseid jooni, mis puuduvad Aasia või Lähis-Ida muusikas. Tänapäeval seda dihhotoomiat kritiseeritakse, kuna see peegeldab varjatud hierarhiat ega arvesta globaliseeruva muusikamaailma hajusate piiridega (Nooshin 2011).

² Folkmuusika tähistab eelkõige angloameerika ja iiri rahvamuusika taasesitust XX sajandil, millest kujunes omaette vool populaarmuusikas (ingl *folk music*), ja sama stiili kohalikke järgendusi teistes maades.

³ Uus vaimsus (ingl *New Age*) on 1970. aastatel läänemaailmas kujunenud ühte ideoloogiat, osalt religioonisarnane tegevuste ja uskumuste kogum; katusmõistena hõlmab see mitmesuguste vaimsete praktikatega (nt õpetamine, ravimine) tegelejaid, kes esindavad vähem või rohkem n-ö alternatiivseid tähendussüsteeme (Uibu 2016; Heelas 1996).

niga saab selgemaks just selle esialgu üllatava kiretu monotoonsuse läbi. [...] Üks esimesi asju, mis rahvamuusika taasavastamiseks ja populariseerimiseks teha tuleks, on selle muusika esitamine ehtsal kujul, mida me praegu lausa krampplikult väldime.”

Vanal laulustiilil aitas naasta Veljo Tormise tegevus – regilaulude tutvustamine, kooslaulmiste algatamine ja helilooming, mis kasutas regilaulu esteetikat ja (tervik)-vormi. Rahvamuusika seadmata ja populaarmuusika stiilides esituse ideed levisid Eestis 1970-ndatel aastatel folkloristide ja ansamblite kaudu. 1990. aastatel, maailma avanedes, tihenes side maailmamuusikaga (*world music*), mida iseloomustab kultuuride teadlik segamine, identiteedipõhine muusikalooming ja kommertsialiseerimine. 1991. aastal algas Eestis pärimusmuusika õpetus ja kujunes professionaalne pärimusmuusika. Regilaulu stiililine järjepidevus ja traditsiooniline esituskontekst püsisid osalt veel Setomaal ja Kihnus.

Laulmine on universaalne, kuid selle funktsioonid ja väljendusvormid sõltuvad kontekstist. Eri uurijad on oma ülevaadetes muusika funktsioonidest nimetanud suhtlemist (sh üleloomuliku sfääriga), eneseväljendust, partneri leidmist ja biooloogilist valikut, identiteediloomet, territooriumi tähistamist, maagilist mõjutamist, meeleseisundi muutmist, rütmiliste tegevuste saatmist, esteetilist naudingut, toimimist sissetulekuallikana (nt Clayton 2016; Levitin 2006; Martinelli 2002). Laulmine kui kultuuriline representatsioon, mille käigus rühm saab end näidata ning kogeda ajas ja ruumis sidusana, on enda väärtustamiseks eriti oluline väiksematele kogukondadele (Turner 1982; Hall 1990, 1997; Taylor 2003; Griffith, Marion 2020).

Regilaulu tänapäevavorme analüüsides lähtume **laulmisolukordadest**, pöörates tähelepanu laulmise varieeruvale sotsiaalsele korraldusele ja funktsioonidele, asendile tänapäeva muusikas, suhtele varasema suulise traditsiooniga, rituaalsusele, autentsusele ning laulmisega seotud arvamustele. Sotsiaalse korralduse osas toetume Thomas Turino (2008) osaleva musitseerimise ja publikule esitamise eristusele (vrd primaarse ja sekundaarse laulmisega, Klusen 1986 [1967]).

Tänapäeval regilaulu lauldes esitatakse valdavalt ühes kontekstis kujunenud laule teistsuguses kontekstis. Ajaloolise ja tänapäevase esituse suhet määratletakse sageli ehtsuse või autentsuse mõiste kaudu.⁴ Vastavalt muutuste iseloomule käsitleme regilaulu kas taotluslikult muutmata või seatuna teistes muusikastiilides. Stiili tasandil kasutame tänapäeval levinud kolmikjaotust: 1) suulises traditsioonis kuuldeliselt leviv rahvamuusika ehk traditsiooniline muusika, muusikafolkloor; 2) noodikirjal põhinev kunstmuusika (lääne klassikaline muusika); 3) tehnoloogia kasutamisel ja turumajandusel põhinev populaarmuusika (rütmimuusika, levimuusika, kommertsmuusika, vrd Middleton, Manuel 2001; Särg 2004). Jätame siinses käsitluses kõrvale pärimusmuusika mõiste, mis hõlmab nii seadmata kui ka seatud traditsioonilist muusikat.

⁴ Autentsuse mõistet on dekonstrueeritud, näidates selle hierarhiseerivat, välistavat ja representatiivset olemust (nt Bendix 1997). XXI sajandi kontekstis on mõistele pakutud paindlikumaid tähendusi, tuues välja autentsuse eri aspekte – esitaja, tulemuse, protsessi, kogemuse, arhetüübi autentsus – ning käsitledes autentsust minevikupärandi ja tänapäeva vajaduste dünaamilise suhtena (Ronström 2014; Livingston 1999).

Loetletud tunnustest lähtudes liigitame laulmisolukordi järgmiselt – mööndusega, et olukordi ei saa alati ühemõtteliselt ainult ühe liigiga siduda:

1. Lavaesitusolukorrad: 1) kunstmuusika stiilis töötlused, 2) populaarmuusika stiilis töötlused, 3) seadmata regilauluesitused publiku ees.
2. Osaluslaulmine: 1) ühine organiseeritud laulmine ja kontserdiolukord, kus publikul on järellaulja roll, 2) rituaalne laulmine kui tavandite ja usundiliste toimingute osa, poliitilise meelsuse väljendamine, 3) omavaheline spontaanne laulmine.

1. (Lava)esitusolukorrad

Tänapäeva kultuuris keskne muusikategemise olukord on lavaesitus. Selle piir osalemisolekordadega on kohati hajus – ühelt poolt on nii (laval) esinejad kui ka kuulajad teadlikud regilaulust kui osaluskultuurist ja regilauluesituses nähakse osalemisvõimalust, teisalt eristuvad paljudes osalusolekordades siiski eestvõtjad passiivsematest kaasatulistest või kõrvaltvaatajatest.

1.1. Regilaulu töödeldud lavaesitus: koorimuusika ja laulupeod

Viimast veerandsajandit regilaulude töötlemises võib nimetada Tormise-järgseks, sest helilooja tava regilaulu tunnused oma tõlgendustes säilitada⁵ muutis oluliselt kunstmuusika regilaulukäsitlust. Tormis tõstis esile varem teisejärguliseks peetud stiilitunnused: „Siin on väljenduslik rõhk monotoonsusel, sellel paljukirjutud regilaulu monotoonsusel. See monotoonsus peab olema intensiivne, ta ei tohi olla tekkinud igavusest, vaid suurest sisemisest intensiivsusest.” (Väinastu 1977; vt ka Tormis 1972) Tormise käekiri on muutunud üheks regilaulutöötamise stiilimudeliks.⁶

Heliloojad on XXI sajandil jätkuvalt regilaule koorile seadnud, näiteks Erki Meister, Celia Roose, Pärt Uusberg, Alo Ritsing, Mari Vihmand. Tormiselt on päritud usaldus regilaulu väljendusjõu vastu: seda lastakse töötlustes pikalt kõlada, arendades saatepartiit või asetades eri laulukihte üksteise peale. Teiseks ühisjooneks on suurvormide loomine, milles Ruth Mirovit (1996) parafraaseerides võiks näha eepilise mõõtme igatsust ja ka uute väljendusvõimaluste otsimist. Erki Meister on loonud oratooriumid „Tähemõrja” (2016) ja „Peko esä” (2007) ning seto sümfoonia „Peko” (2010), Celia Roose laulutsükli „Regiram” (2018), Pärt Uusberg suurvormi „Regiväli” (2023). Kooritöötluste allikatena on heliloojad kasutanud erinevat rahvalauluainest: rahvaluulearhiivi kogusid, varasemaid töötlusi ja tekstidena ka regivärsilist uusloomingut, näiteks Paulopriit Voolaise ja Anna Vabarna koostöös sündinud eepost „Peko”.

⁵ Taotlus säilitada rahvaviisi tunnuseid on Zoltán Kodály mõju; Tormise ja Kodály eeskujuks oli ka Claude Debussy (Tormis 2000: 153).

⁶ Näide regilauluainelise kooriteose esituse järgsest diskussioonist: „Pärast Tormise kogemust ja õpetusi ei tundunud see kõik aga sugugi loogiline” (Mölder 2018); „[...] me ei saa ju nõuda, et regilauluseadjad „väikeste tormistena” edasi sammuvad” (Tomson 2018).

Üks tendentse tänapäeva kooriloomingus (ja ka populaarmuusikas) on teatud laulude korduvkasutamine, seejuures on sageli eeskujuks laulu varasemad töötlused või (kohandatud) tänapäevaesitused. Näiteks „Laula, laula, suukene” rahvalaulik Liisu Orikult (RKM, Mgn. II 1099 b) on kõlanud kahes Uusbergi kooritsükli ja kahes 2025. aasta üldlaulupeo töötluses. Uusbergi „Regivälja” allikate seas on mitmeid uuesitusi, näiteks I osa algus, „Metsaligled, metsalagled” põhineb Kärt Johansonil esitusel. II osa „Sõjalaulu” aluseks on lisaks Anne Vabarnalt salvestatud seto „Sõalaulule” Celia Roose lauldud „Ristitud mets” ja Heli Kendra esitatud „Jõest jõudu”, mis omakorda on õpitud ansambli Vara ja Aleksander Sünteri töötluse põhjal. Korduskasutus näib peegeldavat kaasaegseid muusikalisi eelistusi: teostes on palju tänapäeva mõistes ilusaid minoorse tertsiiga regiviise, mida eelistatakse omavahelisel spontaansel laulmisel (Särg 2014). Need sobivad Uusbergi heakõlalise⁷ ja meditatiivse (EMIK [s. a.]) loomestiliga: „Uusberg on otsekui akvarellistina selle [regilaulu] ümber maalinud tämbreid, mis hoolega valitud teksti abil kauni regiviisi ülendavasse, otse pühasse seisusesse tõstab” (Rookäär 2023). Uute kõlade otsing ja uue vaimsuse mõju inspireerivad heliloojaid kasutama regivärrsidega osalt kattuvat žanri – loitse –, nagu Tormis tegi „Raua needmises”. On ilmunud CD-plaat „Eesti loitsud” (2012) eri autorite töötlustega ja 2023. aastal esitati Erki Meistri kontserdikava „Loitsud”.

Eesti koorilaulu esindusüritus on **üldlaulupidu**, eestlaste kujuteldud kogukonna identiteedirituaal (vrd Anderson 1991). Alates 1869. aastast on peetud 28 üldlaulupidu. Asjaolu, et rahvusliku sündmuse formaat ja stiil kujunesid baltisaksa koorikultuuri eeskujul (Siitan 2025), on tekitanud teatud vastuolu tunde ja küsimuse, milliseid ideoloogiaid ja muusikalisi ideale peaks laulupidu väljendama (nt Lauristin, Vihalemm 2013; Ruus 2025). Need mõtted kajastuvad kaudselt repertuaari, sealhulgas rahvalaulutöötluste valikus.

Regilaulutöötlust esitati esimest korda V üldlaulupeol 1894. aastal. See oli Ernst Sokolowski seatud „Üles, üles hellad vennad”, mille originaalkuju, sealhulgas algused sõnad, ei ole meieni jõudnud. Taive Särje statistika järgi on üldlaulupidudel rahvamuusikapalad või nende elemendid olnud kooritöötluste allikateks ligikaudu 287 korral (arv on ligikaudne, sest kõigi laulude allikad ei ole päris selged), neist 87 korda XXI sajandil (30,3%). Allikate hulgas oli 80 regilaulu (30,0%) ning 130 uuemat (lõppriimilist ja siirdevormilist) laulu või pillilugu (45,3%); ülejäänud juhtudel oli kombineeritud eri laululiikide elemente ja ka autoriloomingut. 1975. aastal kõlas Veljo Tormise ettepanekul laulupeol esmakordselt seadmata regilaul ning 1980. aastatel andis tema tegevus ja laulva revolutsiooni eelõhtu jätkuvalt hoogu regilaulude laulmisele laulupeol, nii töödelduna kui ka ilma. Pärast taasiseseisvumist langes laulupidudel rahvalaulutöötluste osakaal, võimalik, et seoses laulmise poliitilise rolli vähenemisega.⁸ Rahvalaulude osa oli üsna väike nii 1999. aastal kui XXI sajandi

⁷ Traditsioonilises esituses regilaule ei iseloomusta heakõlalisus tänapäevases tähenduses.

⁸ 1999. aasta üldlaulupeo peadirigent Arvo Volmer: „Enam ei võitle me siin laulukaare all võõra võimu vastu, vaid pigem eestlaste oma näo säilitamise ja eestlusele sügavama kultuurilise sisu andmise eest” (XXIII Laulupidu 1999). Volmeri sõnastatud kunstiline nägemus ei tundu samas eeldavat rahvalaulutöötluste osakaalu vähenemist.

kolmel esimesel laulupeol. Regilaulude roll kasvas 2019. ja oli eriti suur 2025. aasta piirkondlikele kultuuridele pühendatud üldlaulupeol „Iseoma”. Tänu viimastele laulupidudele on regilaulutöötluste osakaal XXI sajandi laulupidudel 34,5%, ületades pisut kõigi pidude keskmist.

Koorikontserdi akadeemiline õhkkond ja keerukad seaded ei ole mõeldud publikule kaasalaulmiseks. Küll aga võib regiviisi kasutamine hõlbustada teose loomist ja jälgimist, mis on olnud üks rahvaviiside kasutamise põhjusi kunstmuusikas. Kuuldeliselt levinud ja seetõttu meelde jääv meloodia toetab muusikateose tunnetusprotsessi, milles oluline roll on muusikalisel mälul (vrd Cook 2005). Tormise veidi lihtsustatud seadete ühislaulmist („Tormise laulusumm”) on mitmel pool menukalt korraldanud Celia Roose. Regilaulude kooritöötluste esitamise, eriti suure laulupeokooriga, muudavad keerukamaks eri murretes ja vanas poeetilises keeles laulutekstid. Teistsugusest tegelikkusest pärit laulude sisu jääb tänapäeva inimesele kaugeks, teisalt võib selle salapära põnevust tekitada. Sisu kõnetavuse tõttu on rohkesti töödeldud laule teemarihmast „Laulud laulust ja laulikust”.

1.2. Regilaul populaarmuusikas

Suur muutus regilaulukultuuris alates 1960. aastatest oli selle sidumine populaarmuusikaga, mõjutatuna džässi, folkmuusika, folkroki ja hiljem välja kujunenud teiste *fusion*-stiilide (eri stiilide ühenduste) arengust läänemaaailmas. Regilaulu ja populaarmuusika seostamist toetasid kaks teineteisega haakuvat püüdlust: muuta laenatud läänelik muusika kohalikumaks ja regilaul kaasaegsemaks.

Välis-Eesti diasporaa puutus lääne kultuurisuundadega kokku varem ja seal algas eestikeelne folkmuusika varem kui Kodu-Eestis. Teadaolevalt esitas esimeste seas folkstiilis, kitarri saatel regilaule laulja ja muusikaõpetaja Reet Hendrikson,⁹ plaat „Reet – eesti rahvalaule” ilmus Kanadas aastal 1969. Eesti muusikute lähemaiks esikujudeks olid ka Rootsi džässmuusik Jan Johansson, kes käis Tallinnas aastail 1966 ja 1967, ning Soomes 1970. aastatel alanud regilaulude esitamine populaarmuusika võtmes. Samal perioodil alustas Eestis rahvalaulude laulmist kitarriga Peeter Tooma. Kergema džässi stiilis seatud regilaule hakkas järjekindlalt esitama ansambel Collage, kes koos rokkansambliga Hõim mõjutasid järgnevaid põlvi. XX sajandi lõpul tuli kokku mõjukas etnorokkansambel Oort, kelle tegevus ulatus XXI sajandisse.

XXI sajandil on Eestis tekkinud hulgaliselt ansambleid, kelle liikmete seas on juba pärimusmuusikaharidusega muusikuid ja repertuaaris regilaulutöötlusti erinevates populaarmuusika stiilides, näiteks Vägilased (2000–2011), Raud-Ants (2002–2009), Zetod (2003), Estonian Voices (2011), Rüüt (2012), Trad.Attack! (2013–2025), Duo Ruut (2015), Etnosfäär (2016), 6huneseq (2022), Lummatu (2023). Üksi või koostöös teiste muusikutega on regilaulutöötlusti esitanud Anu Taul, Maarja Nuut, Meelika Hainsoo, Mari Kalkun jt. Mitmed esinejad on regilaule muutnud nii tagasihoidlikult ja eelkõige rahvamuusika enda vahenditega, et neid on raske nimetada populaarmuusika stiilis seatuks, nagu ansamblil Laudaukse Kääksutajad (asutatud

⁹ Hendrikson on esinenud 1968. aastal Toronto metsaülikoolis (Lukk 2014) ja tema plaadilt on laule õppinud Peeter Tooma: „Mardilaul”, „Pill oll’ helle” jm.

1998). Populaarmuusikas leidub ka regilaulust inspireeritud originaalloomingut (ansambel Metsatöll, Mari Kalkun). Kokku on XXI sajandil ilmunud ligi 400 populaarmuusika stiilis töödeldud pärimusmuusika CD-plaati, millel leidub hulgaliselt regilaule ja regilaulust inspireeritud loomingut.

Mitmeid XXI sajandi regilaulude tõlgendustest saab kirjeldada mõistetega *indie rock* ja *post-rock* – stiilid, mida on mõjutanud minimalism, *ambient*- ja elektrooniline muusika. Sellistes töötlustes muusika mõjub eemalolevalt ja unenäoliselt: lauldakse kõlatu, nagu sordiini all häälega, mis meenutab elektrooniliste pillide vokaalkõla, saates kasutatakse elektroonikat. Sellist stiili on viljelenud Maarja Nuut, Duo Ruut, Lummatus, duo Meelika Hainsoo ja Mirjam Tally, Leik. Unenäolisusele ja müstilisusele viitab ka mõne plaadi nimi, nagu „Une meeles”, „Muunduja”, „Unejõgi”, „Seitse une nägu”.

Sarnaselt koorimuusikaga on ka populaarmuusikas juba alates XX sajandist välja kujunenud omad lemmiklood. Nii on Sangaste kihelkonnast pärit „Hobusemängu” töödeldud ja esitanud Vägilased, Maarja Nuut, Svjata Vatra, Duo Ruut, Diskreetse Mango Trio, Oopus, Tuuleviilul, võib-olla veel keegi ja – oma paroodilises stiilis laulu ülekasutamise üle nalja heites – Puuluup (2016). See näitab, et Eesti tänapäeva-muusikas toimub omamoodi regilaulurepertuaari kanoniseerimine või standardiseerimine, mis põhineb tuntumatel regilauluväljaannetel ja laulude omavahelisel vahetamisel.

Näitena kirjeldame XXI sajandil tegutsenud ansambli Trad.Attack! (Sandra Sillamaa, Jalmar Vabarna, Tõnu Tubli) tegevust. Nende suunda on nimetatud *trad-pop-rock*’iks. Ansambel oli oma sõnul „inspireeritud oma aja superstaaridest, eesti rahvalaulikutest ja pillimeestest” (Trad.Attack! 2015). Muusikud rõhutavad oma isiklikku suhet rahvalauludesse: „Selle albumi lugudes peegelduvad kõik need seiklused, proovikivid, inimesed, emotsioonid ja mõtted, mis on meie elu mõjutanud” (Trad.Attack! 2017). Trad.Attack! on avaldanud kaheksa CD-plaati aastatel 2014–2023.

Trad.Attack! paistab silma töödeldud rahvaviiside eriilmelisusega. Näiteks on nad valinud mitmeid ebatavaliselt napi ulatusega, ühest-kahest heliastmest koosnevaid viise ning vastupidi, suure ulatusega uuemat laadi viise. Teadlikku suhtumist rahvalaulu näitab laulustiilide hea tundmine, oma muusikasse originaalsalvestuste lisamine ja kasutatud allikate täpne märkimine. Samuti on ansambli repertuaaris loitse, millele viitab näiteks ussisõnadest võetud plaadinimetus „Kullakarva” (2017). See osutab, et nii nagu XXI sajandi koorilaululoojaid, on neidki mõjutanud ajastu-omased spirituaalsuse otsingud.

Ansambli kontsertidel toimib süntees muusikast, verbaalsest publikuga suhtlemisest ja mitmekesisest visuaalist, kus pilku köidavad esinejate aktiivne liikumine ja valgusefektid. Popmuusikakontsertidele tüüpiliselt on lava ja publik eraldatud ja suur osa publikust väga aktiivne: seisab ja tantsib muusika saatel, sõnade oskajad laulavad kaasa (Trad.Attack! 2022). Esinejad kutsuvad aeg-ajalt kaasa laulma lihtsamaid fraase, näiteks refrääni. Otse lava ees kaasa elav publik võib alata pikas ravis („sabas”) tantsimise. Publiku kaasalaulmine ja tants lähendab olukorda osalusmuusikale, mille üks tunnuseid on muusikaga koordineeritud liikumine (Turino 2008: 40–42).

1.3. Seadmata regilaulu lavaesitus

Seadmata regilauluesitust on tavaks nimetada „autentseks esituseks”, osutades sellele, et muusikat ei muudeta sihipäraselt, vaid järgitakse ajaloolist esteetikat. Siiski mõjutab esitust traditsiooniga võrreldes n-ö ebaautentne olukord – laul on igal juhul seatud lavaolukorda. Kuna puudub kunst- või populaarmuusika stiilis töötlus, mis tõlgiks regilaulu tänapäevamuusika keelde, samuti osalusmuusikale omane võimalus nautida kooslaulmise hüvesid, on läbi aja otsitud vahendeid, kuidas regilaulu lavaesitust publikule mõistetavaks ja nauditavaks muuta.

Juba modernse lavaesituse algusaegadest alates on rahvalaulu lavaliseks rekonstruktsionaliseerimiseks rahvusvaheliselt kasutatud etenduse vormi. Regilaulu on esitletud ajaloolise olustiku või mõne rituaali kontekstis, näiteks lavastatud pulma- või sanditamiskombeid (Tenhunen 2006; Oras 2024), ning liidetud teatrietendustesse – XXI sajandil näiteks rahvalauliku elukäiku käsitlev „Taarka” (lavastaja Ain Mäeots, 2006). Teine võimalus konteksti luua on kommenteeritud esitus. Folklooriiliikumise algusaegadel oli lavaesitusel suurel määral pedagoogiline funktsioon, legendaarsed on näiteks Igor Tõnuristi traditsioonit tutvustused ansambli Leegajus kontsertidel. Kui pedagoogiline lähenemine loob esitatavaga teatud distantsi, siis hilisemas, 1990. aastate professionaalse pärimusmuusika suunas, mis on suuresti kujundanud ka tänapäeva esitusi, tuuakse laule tutvustades esile nendega seotud isiklikud kogemused ja tähendused (Kästik 2014).

Esituse atraktiivsust suurendatakse mitmel moel. Vaheldust pakuvad eriilmelised viisid, piirkondlikud stiilid, meeolud, eri folkloorižanrid, koosseisud. Eriti siis, kui on teada, et publik ei saa sõnadest aru, välditakse pikki laule – näiteks rääkisid Värskas Leiko leelokoori liikmed, et turistidele esinedes ei ole mõtet laulda pikast laulust rohkem kui kuus värssi. Samas mõni esineja on, vastupidi, võtnud aega pikakadeks lauludeks ja keskendunud nende n-ö aega peatavale toimele – seda võiks seostada maailmas leviva aegluse kultuuriga (*slow movement*, Honoré 2009 [2004]). Sageli teadvustamata võte on teksti või esituse moderniseerimine, tekitades häält mõnele kaasaegsele muusikastiilile omasel moel, intoneerides täpselt, muutes viisi või laulukeelt, kasutades näiteks teatraalseid žeste.

Tüüpiline publiku elavdamise moodus on kutsuda rahvast kaasa laulma. Tänapäeval on teadmine regilaulust kui osaluskultuurist nii levinud, et publik võib hakata kaasa laulma eraldi kutseta. Kuulaja rolli jäädakse juhtudel, kui regilaulu keel on raskesti mõistetav või on muusika järellaulmiseks keeruline, näiteks seto vanem mitme-häälsus või eeslaulja väga rikkalik varieerimine. On ka olukordi, kus laval toimuv on eraldi tervik ja kaasa laulda ei sobi, näiteks regilaul teatrietenduses või kontsertlavastuses.

Näitena võrdleme kahte regilaulukontserti. Esimene, Mari Lepiku juhitud Sörve laulurühma Ammuker kontsert oli Viljandi 2024. aasta pärimusmuusikafestivali osa. Teine kontsert toimus 2025. aastal Amblas ja kuulus „Pärimuse ja pruukosti” sarja, mida korraldab ansambli Arhailised Mehed juht Urmo Kütismaa koos kohalikega. Kontserdil esinesid regilauluansamblid Silmaline, Kadrina Kadrid, Ambla regilaulunaised, Karula Naased ja Väike Hellero.

Ammukeri Saaremaa regilaulude kava Kaevumäe laval oli lavastatud, sisuks naise elu etapid. Kasutati rekvisiite, tehti käsitööd, kiiguti rippkiigel ning lisati murdekeelseid vahetekte ja isiklikumaid kommentaare laulude kohta. Muusikalist mitmekesisust lõi eri suuruse ja vanusega koosseisude vaheldumine, vastastikused pilkelaulud, meestelaul, kolme vikati korraga luiskamine ja kaks torupillilugu. Ambla kontsert toimus pargimurul, publik – kohaliku kogukonna liikmed ja lauljad, kes parasjagu ei esinenud – istus pinkidel. Eri laulurühmadelt kõlasid eri piirkondade regilaulud, vahelduseks paar uuemat või soome-ugri rahvaste laulu(mängu). Kontserti raamisid sõnavõttud alguses ja lõpus, korraldaja tutvustas rühmi ja lauljad juhatasid laule sisse.

Ammukeri kontserdi alguses pakuti publikule kaasalaulmise võimalust: „Kuula meite loulusid, katsu aru saaja, millest me loulame, ning kui meeldib, siis võid kaasa kah louluda.” Siiski üldiselt kaasa ei lauldud – Kaevumäe kõrge lava ja kontserdi eten- duslikkus, samuti see, et sageli ka osa lavalolijaid ei laulnud, soodustas vaikset jäl- gimist. Küll aga osaleti torupillilugude ajal sabaantsu tantsimises, mida lavaesisel platsil vedas üks esinejatest. Ambla kontserdil kutsuti korduvalt kuulajaid endaga kaasa laulma. Eeslauljad suhtlesid publikuga ja selgitasid, miks laul neile isiklikult oluline on. Ootuspäraselt laulsid kaasa teiste rühmade liikmed, aga laulis ka Ambla rahvas, kes oli tänu kohalikele lauljatele regilauluga juba tuttav.

Mõlemad kontserdid pakkusid rikkalikku, piirkondliku identiteediga seotud ja esinejatele isiklikult tähenduslikku regilauluvalikut, Ammukeri kontsert ka lauludele konteksti loovat vaatemängu. Ammukeri lavastuslikul kontserdil kujunes n-ö päris esinemisolukord, Ambla looduslikumas keskkonnas toimunud ja publikut kaasaval kontserdil kujunenud olukorda võib nimetada ka korraldatud osaluseks.

2. Osalusolukorrad

Regilaulude ühislaulmine ees- ja järellaulmisega algas Eestis 1960–1970-ndatel sarnaselt rahvalaulude kooslauu arenemisega Lätis ja Leedus (Šmidchens 2014), kusjuures rahvusvahelises taaselustamises oli tavalisem rahvalaule töödelda (Hill, Bithell 2014). Samas toetas ühislaulu ideed maailmas arenev osaluskuultuuri tähtsus- tamine vastukaaluks olukorrale, kus tippudele orienteerumise tõttu oli ühine laul ja pillimäng hakanud vähenema (Blacking 1973; Turino 2008).

Eestis mõjutasid regilaulu osaleva laulmise levikut algupärase esituse otsingud ja regiviisi vähenemine atraktiivsuseks, samuti kogukondlikud ideaalid ja vaja- dus ühislaulmise järele, mille soikumise üle oli kurdunud (Raud 1912; Sarv 1972). Publikuga kooslauumist praktiseerisid esimesed folklooriansamblid. Oluliseks sünd- museks kujunes Veljo Tormise sõnavõtt ja regilaulude kooslauumise korraldamine koorijuhtide konverentsil 1972. aastal. Pärast seda hakati ka ajakirjanduses soovi- tama osalevaks laulmiseks regilaulu (Sarv 1972).

2.1. Korraldatud kooslaulmised

Regilaulupesad, -toad, õpitoad või muud planeeritud ühislaulmised on tänapäeval ehk kõige tüüpilisemad regilaulu osaleva laulmise olukorrad. Kuna regilaul ei ole tavapärane seltskonnalaul ja selle huvilisi on suhteliselt vähe, siis tekib harva juhuslikke koosolemisi, kus regilaulu saaks üles võtta. Regilaulude korraldatud kooslaulmised võivad olla väga erinevat laadi – alates täpse kava ja eesmärgiga õpitoast kuni olukorrani, kus korraldamine piirdub osalejate kutsumise ja koha ettevalmistamisega ning laulmine ise on spontaanne.

1. Regilaulupesi ja -tube on pikemalt korraldatud näiteks Viljandis nii pärimusmuusika festivalil kui ka vahepealsel ajal, samuti Tartus. Regilaulul oli tähtis osa Tallinnas alates 2006. aastast toimunud Arhailise Meestelaulu Seltsi lauluõhtutel. Nimetus *tuba* pärineb Eestis 1990. aastatel rahvusvahelise osalustantsuliikumise eeskujul korraldatud tantsuklubidest, mida kutsuti ka tantsutubadeks,¹⁰ ja *pesa* 2000. aastatel Eestisse jõudnud keelepesade liikumisest. Mõlemad viitavad turvalisele, intiimsele ja võrdsele kogukonnaruumile. Kohtumisi iseloomustab spontaansus ja igapäevane võimalus eest laulda, ehkki enamasti on olemas ka vastutavad eeslauljad. On kooslaulmisi, millel on sõnastatud teraapilised või uue vaimusega haakuvad eesmärgid ja mida võiks käsitleda ka kui uusrituaalseid praktikaid.

2. Õpitube eristab muudest kokkusaamistest kindel teema ja eesmärk. Õpituba võib pakkuda tuge laulmisega alustamiseks või keskenduda kitsamalt laulude sisu mõistmisele, mingi piirkonna lauludega tutvumisele, esituse muusikaliste detailide õppimisele, sõnade tegemisele. Laager või muu pikem õppetsükkel lõpeb sageli õpitu esitamisega, näiteks Lummo Kati leelolaager, mis on Meel Valgu juhtimisel toimunud Setomaal Nedsaja külas alates 2015. aastast (Laaneots 2015).

3. Osalemiseks mõeldud regilaul võib olla põimitud mingi ürituse või muus stiilis kontserdi sisse, et publikut elavdada ja osalemisvõimalust pakkuda. Regilaulu on kasutatud üldlaulupeol rahva kaasamiseks ning kooride lavale tuleku või lavalt lahkumise saateks (esimalt 1975). Regilaulu osalemist võimaldavad esitusviisi on inspireerinud looma uusi laule eeslaulja ja kooriga, näiteks „Üksi pole keegi”, Tauno Aintsi seatud Kuusalu regivis Urve Tinnuri kirjutatud mitteregivärsilise tekstiga, mida 2019. aastal üldlaulupeol laulis traditsioonilises stiilis eest Lauri Õunapuu. Laulupeo kõrval on teine laiemat publikut hõlmav kaasalaulmise formaat popmuusikakontsert, kus esitatakse muu hulgas regilaulutöötlusi ja fännid laulavad kaasa ka keerulisemas keeles tekste – näiteks ansambli Zetod kontserdil.

Korraldatud kooslaulmise näiteks võiks olla 2025. aasta üldlaulupeo „Iseoma” esimesel kontserdil kõlanud „Ma laulan mere maaks”, mis lähtus Tõstamaa lauliku Liisu Oriku laulust (ERA, Pl 76 B4) Veljo Tormise esituses (Särg 2025).¹¹ Sõnad oli loonud eeslaulja Celia Roose, orkestrisaate kirjutanud Tõnu Kõrvits, dirigent oli Tõnu Kaljuste. Esimesed värsid kõlasid salvestatuna Tormiselt, kellel oli lauluga eriline seos: regilaulu kooslaulmise ideed tutvustades armastas ta just seda eest laulda

¹⁰ Mõjutada võis nimetuse kohalik varasem kasutus, ungari tantsumajad (ung *tánc ház*) ja algriim. Vt ka Kapper 2012.

¹¹ Kirjeldus põhineb mitme osavõtja muljetel.

(Rahvakunstnikud 1980: 51:38; Muusikaelu 2007: 1:32); ta oli laulu seadnud (Naiste-laulud 1984: 50:46), avaldanud „Uues regilaulikus” (Tedre, Tormis 2012) ja see kõlas ka tema mälestuskontserdil 2017. aastal (Kõrvits 2017).

Laulul oli ka muid funktsioone peale Tormisele austuse avaldamise. See oli kontserdi lõpulaul kooride lavalt lahkumise saateks, mistõttu olukord lähenes rituaalile. Regilaulu kui žanri improvisatsioonilisuse ja olukorrasiduse töid välja päevakohased laulusõnad. Roose oli traditsioonilisi värse põimides toonud laulu nii poliitilised teemad – sõda, keskkond – kui ka laulupeole omased väärtused: „iseoma” laulude ja kooslaulu mõju identiteeditundele. Lõpus lauldi kojuminekest ja taas-kohtumisest järgmisel päeval. Eeslaulja kokku pandud sõnu pidi koor esmakordsel kuulmisel lauluväljaku proovis mõistma ja järele laulma. Järellaulmine ei õnnestunud kohe: sõnad ei jõudnud lauljateni osalt helitehnilistel põhjustel, aga kaasa mõjus asjaolu, et regilaulukeel erineb tänapäevakeelest ja uut teksti oli raske jälgida. Tekst saadeti pärast proovi kooridele laiali ja kontserdil järellaulmine enamikule probleemiks polnud, ehkki oli neidki, kes telefonist sõnu vaatasid.

Laulu oluline funktsioon oli ühislaulmine publikuga, milleks Tõnu Kaljuste dirigendipuldis ka märku andis. Publiku seas oli kaasalauljaid, aga nad tundusid olevat vähemuses. Üks koorilaulja meenutas, kuidas ta asetask ennast publiku olukorda: „Laululaval mõtlen ma sel puhul ikka kuulaja peale, et kas tema ikka kuuleb eeslaulat ja saab aru.” Samas elati kaasa ka laulu ja saatemuusika rütmis kõikides või lippu lehitades või siis koos lavalt alla sammuvate kooridega peoplatsilt lahkudes. Kokkuvõttes tõi regilaul kontserdi lõpulauluna esile laulustiili funktsionaalsuse ja improvisatsioonilisuse. See, et koori kaasalaulmisel oli tõrkeid ja publik üksmeelselt kaasa ei laulnud, näitab vajadust testida kujunenud arusaama, et regilaul toimib alati kaasamise vahendina (Ojamaa, Labi 2007).

2.2. Regilaul rituaaliolukorras

Laiemas tähenduses on rituaalina käsitletud ka igapäevaseid suhtlemisolukordi (nt Collins 2004) ja sellest vaatenurgast on iga laulmine rituaal. Kitsamas tähenduses rituaaliks võib pidada kindla korduva struktuuriga kogukonnale olulisi sündmusi. Ajaloolises traditsioonis oli rituaalide eesmärgiks mõjutada üleloomulikke jõude ja inimestevahelisi suhteid ning rahuldada osalejate emotsionaalseid vajadusi. Tänapäevastest regilauluga seotud rituaalidest võib religioosne tähendus formaalselt puududa, aga siiski mõjutavad ka ilmalikuma iseloomuga rituaalides osalejate suhtumisi sageli uue vaimsuse ideed. Näiteks on laialt levinud regilaulu väe kontseptsioon, mis hõlmab arusaama laulmise transformatiivsest või tervendavast mõjust, kohati ka usku, et laul võib mõjutada üleloomulikke jõude (Lintrop 2008). Tinglikult võib tänapäeva rituaalse regilaulu jagada nelja tüüpi olukordadesse.

1. Regilaul ajalooliste kalendri- ja perekonnarituaalide tänapäevavormides, kas moderniseerunud järjepidevas või (osaliselt) taaselustatud kombestik: sanditamisel (Kõiva 2013), vastlakommetes, kiikumisel või pulmades. Võiks oletada, et suur osa Eesti Folkloorinõukogu „Hakkame santima” algatuse raames 2024. aastal

registreerunud 5670 mardi- ja kadriseandist (Pumbo 2025) laulis vähemalt sissepalumise laulu, mida tuntakse enamasti tänu haridussüsteemile või folklooriharrastusele.

2. Regilaul uusrituaalides, kus analoogiliselt maailma uusreligiooni ja -rituaali liikumistega (Clarke 2004) reinterpreteeritakse eesti ja muude rahvaste vanema traditsiooni elemente. Näiteks nõukogude aja lõpul lõi Ene Lukka-Jekigjan Viljandi Kultuurikolledžis praeguseni peetava paastumaarjapäeva naisterituaali; naistekesksed on ka Elo Liivi algatatud pööripäevarituaalid (Lukka-Jekigjan 2010; Kõiva 2014). Uusrituaali tunnused on Tallinnas ja mujal toimunud „Väravamängul” (Tüli, Tootsen 2019). Rituaalistruktuuriga on kohandatud müütilisi regilaule ning loodud ka uusi regilaulust ja loitsust inspireeritud tekste, näiteks pöördumised metsa-, tuule-, vee-emade poole naisterituaalides.

3. Regilaulu kasutamine rituaalses funktsioonis võib vähem struktureeritud, vahel ka lauluga mitte seotud olukorda (täiendavalt) ritualiseerida, näiteks regivärsilise pühenduslaulu improviseerimine (Kalkun, Oras 2018; Ojamaa, Labi 2007); tava lõpetada joogatund lauluga „Veere, päev”; Veera Pähnapuu loodud „Laul läts läbi Setomaa” seto leelopäeva hümnina; „Kuldse nooriku” laulmine juhuslikult kohatud pruutpaarile.

4. Rituaalse laulmise ühe eriliigina võib käsitleda regilaulude laulmist kogukondliku aktivismi raames. Juba XX sajandi lõpukümnenditel kasutati võimalust väljendada poliitilist protesti vanasse poeetilisse keelde peidetult. Lisaks oli folklooriliikumise esteetika koos osaluslaulmise põhimõttega tervenisti protesti nõukogude (lava)rahvakunsti vastu. Regilaulu lauldi looduskaitsega seotud sündmustel, näiteks 1980. aastate fosforiidisõjas poliitilise protesti märgina. See tava on jõudnud ka XXI sajandi keskkonnakaitse liikumisse. Välja võiks tuua metsasõjast ajendatud metsalaulupidusid, Anna ja Indrek Vainu korraldatud temaatiliste traditsiooniliste, sisuliselt kohandatud ja omaloodud regilaulude ühislaulumisi Kuresoo raba soosaarel Hüpasaares aastatel 2018–2024 (Metsalaulupidu [s. a.]). Lauljate hoiakut väljendab loodusteemaliste laulude esitamine, nagu kava „Raplamaa rabade üminad” (nt Tammar, Vaino s. a.). Protesti väljendavaid regilaule on loodud näiteks Võrumaa etnilise kogukonna toetuseks või täiemahulise invasiooni vastu Ukrainas.

Regilaulu kasutamist rituaalis kirjeldame Triin ja Erki Rätsepa 2023. aastal toimunud võro-seto pulmade näitel (Oras (ilmumas); Rätsep, Valk 2023; Rätsep 2023). Pulmad olid kolmepäevased ja järgisid põhiosas traditsioonilise rituaali struktuuri. Tugineti nii järjepidevalt edasi antud teadmistele kui ka arhiivi- ja trükiallikatele. Kogu sündmus oli avatud improvisatsioonile ja traditsiooni loovale (re)interpreteerimisele, mis andis toimuva kaasaegse sisu ja tähenduse. Laulu keskse rolli tõttu võib neid pulmi võrrelda ajalooliste laulupulmadega (Rüütel 2011 [1995]; Sarmela 1981). Mõrsjapoolseteks pulmalaulikuteks oli Lummo Kati leelopark Setomaalt, mille liige Triin Rätsep ka ise on. Koos kaaslastega valmistati ette üle 60 regilauluteksti ja 32 mõrsjaitku (neist 25 lauldi rituaalsel pulmakutsumisel). Peiupoolseteks laulikuteks oli Karula naiste regilaulurühm, kes tugines Võrumaa pulmalauludele.

Võib öelda, et suur osa kõlanud lauludest ja itkudest sündis traditsioonilisel esitades loomise (ingl *composition in performance*, Foley 1988) meetodil: enne pulmi

eri allikate toel valmis mõeldud laulusõnu loodi esitusolukorras pidevalt ümber ja juurde, abiks olid mälus leiduvad regilauluvormelid. Lauljaid inspireeris rituaalilukorras tekkiv emotsionaalne energia, aga ühtlasi tuli reageerida ootamatustele, näiteks mõrsja- ja peiupoolsete laulikute vahelisel lauluga võitlemisel. Üks mõrsjapoolseid eeslauljaid Meel Valk kirjeldas loomisprotsessi kui hetkel vajalike sõnade leidmist kaasa võetud suurest sõnadekotist (Rätsep, Valk 2023).

Sellise rituaali puhul, kus eristub laulikute institutsioon, tekib küsimus, kas laulmine toimib kaasavalt või väljalülitavalt. Pulmalistega tehtud intervjuude põhjal said külalised aru umbes 30–90% laulusõnadest. Huvitaval kombel olid rituaalse laulmise jälgimise kogemused siiski sügavamad kui pulmas saadud seltskondliku kooslaulmise kogemus. Eriti mõjusid itkud oma väljendusriikka kehakeelega, samuti intensiivne võitlus peiu- ja mõrsjapoolsete laulikute vahel. Seega toetas rituaaliraamistik regilaulu mõistmist ning emotsionaalse energia ja kaasatustunde tekkimist ka neil, kes rituaalses laulmises ei osalenud. Just rituaalilukorras tulid esile regilaulu esitades loomise eelised, tänu millele sai lauluga reageerida ka olukorra ootamatutele pööretele ning võimendada rituaalile omast dramaatilisust.

2.3. Spontaanne laulmine

Spontaanset mitterituaalset regilauluesitust käsitleme eelkõige taaselustatud traditsiooni raames, sest järjepideva laulutraditsiooniga piirkondades on isegi vabamatel laulmistel oma traditsiooniline kontekst, näiteks kirmased Setomaal. Varasem uurimine osutab, et üha enam pere- ja kogukondlikke tegevusi, sealhulgas laulmisi, nihkub Eestis institutsionaalsetesse raamidesse (Särg 2023). Spontaanset laulmist on selle ennustamatuse ja isiklikkuse tõttu raske jäädvustada. Siinne kirjeldus tugineb eelkõige autorite kogemustele ning intervjuudele, kus eri kogukondi esindas üheksa vastajat: kolm meest ja kuus naist vanusevahemikus 25–55 aastat.

Taaselustatud regilaul levis 1970. aastatel suuresti folkloorirühmade baasil, mille liikmed laulsid ka isiklikumates ringides. Hellero ansamblis laulnud Peep Ilmet (1974) kutsus üles regilauluharrastust laiendama: „Oleks aga väga halb, kui regilaul jääkski vaid mingite gruppide eneseväljenduse eripäraks. Seda laulu on vaja meile kõigile, sest see on päriselt meie eneste oma.” Ka tänapäeval põhineb regilaulukogemus sageli folkloorirühmal: „Ma olen laulnud regilaulurühmas 15 aastat. Arvan, et just sellega seoses on tulnud minu ellu olukorrad, kus olen laulnud regilaule ka väljaspool prooviruumi ja esinemisolukordi.”

Korraldatud ja isetekkelised ühislaulmised on teineteisega tihedalt seotud, sest osalejateks on sageli ühed ja samad inimesed, samal sündmusel võib olla mitu funktsiooni ning eri stiilis laule lauldakse segamini: „Laulutoad [---] on tegelikult niisama sõpradega kohtumised. [---] sügislaager on küll laagri nime all, ent samas ka selle mõte on lihtsalt see, et saaks sõpradega jälle kokku, [---] ja kui kokku saame, siis ikka laulame.” Laulmine sünnib sageli seoses mingi organiseeritud sündmusega, näiteks folklooriürituse vabas osas või mõne rituaali raames, sest lauljad on kohal. Pärimusmuusikud kohtuvad lauluõhtutel ja pillimängudel (jämmidel), kus mõnikord lauldakse ka regilaule (vrd Kõmmus 2023).

Sündmuse raames laulmise näiteks tõi ansambli Liinatsuraq liige laulmised Mooste rahvamuusikatöötlaste festivalil aastal 2025, kus nad osalesid ühe planeeritud etteastega. Festivalil toimus ka vabamas vormis laulmist, kui öösel jalutati ümber järve koos kavandatud laulupeatustega ja spontaanse laulmisega kõndimise ajal. Lisaks veetsid mehed aega niisama laudes: koosolemiseks kohandatud endises silotornis, oma ööbimiskoha ümbruses ja saunasoleku vaheaegadel. Pärast võistluskontserdi lõppu jäi inimesi veel saali istuma ja laulma nii uuemaid kui ka vanemaid rahvalaule.

Üks vastajatest väitis, et tõeliselt spontaanne laulmine saab tekkida ainult juhuslikul kohtumisel, nagu siis, kui ta kord sattus Tartus Raekoja platsil kokku teiste lauljatega. Spontaanselt lauldakse regilaule sõprade koosviibimistel, lõkkeõhtul, matkal, auto- või bussisõidul. Uuem tava näib olevat saunas laulmine, sest küsitletute ringist nimetas seda neli, sealjuures üks kirjeldas regilaulude laulmist kui tänapäevase saunarituaali vabamat osa. Regilaulude laulmise pooljuhuslikul põimimisel eri tegevustega võivad lisaks meelelahutusele olla ka pedagoogilised või uue vaimsusega seotud eesmärgid: noorte kooslaulmise oskuse kujundamine, positiivse laulmiskogemuse, aga ka transtsendentse või müstilise kogemuse loomine. Regilaulu laulmise tingimuste kokkuvõtteks öeldi: „Seltskondlik laulmine sünnib juhtudel, kui on olemas eestvõtja („sädeisik”), lauluhuviline rühm ja „kõrgendatud meeleolu””.

Regilaule lauldakse ka üksi, kas iseenda rõõmuks või kui mõni viis hakkab n-õ kummitama. Üksi lauldakse looduses või autoga sõites, seejuures pole muret, et keegi võiks tüdineda: „Näiteks jalutades saab edukalt oma värse mõelda ja laulda, et näha, kas need toimivad ja saab ka lõpmatuseni korrata – nt seenel käies.”

Spontaanselt lauldakse äraõpitud traditsioonilisi regilaule, mis assotsieeruvad hetkeolukorraga – vahel ka kohendatakse värse, et paremaid seoseid luua. Eriti uue vaimsusega seotud ringkondades on tavaline oma laulude loomine. Vastajate seas olnud laululoojad mõtlevad laulud välja üksi olles või improviseerivad laulmisprotsessis varasemale kogemusele toetudes. Seejuures määratletakse regilaulu eelkõige või ainult esitusviisi põhjal, omatehtud laulude vormiline laitmatus ei ole oluline: „Laulan palju lihtsaid järele korratavaid laule, et inimene saaks laulmise kogemuse, mitte et kas see on nüüd autentne.”

Vastajate jutu põhjal joonistusid välja väikesed kokkukuuluvad regilaulukogukonnad, mida võib nimetada omamoodi subkultuurideks: laulurühma liikmed, professionaalsed pärimusmuusikud, folkloristid, uue vaimsuse ringkond. Eri kogukondade liikmetel on erinev mulje lauluhuvi dünaamikast: ühe vastaja arvates on regilaulude seltskondlik laulmine vähenenud, sest aega on vähem ja regilaulude laulmist asendab professionaalne muusika, kuid teise arvates on regilaulude laulmine uue vaimsusega seotud ringkondades kasvanud.

3. Arutlusi regilauluväljal

Tänapäeva mitmekesised regilauluesitused kuuluvad ühelt poolt regilaulu muusika-süsteemi, kuid teiselt poolt on nad osa muudest muusikasüsteemidest. Regilaulu-süsteemi keskpunktis on elavas esituses kõlavad laulud (sõna- ja muusikatekstdid), mis suuresti pärinevad arhiividest, eelkõige Eesti Rahvaluule Arhiivist, aga levivad ja tekivad ka suulises traditsioonis. Laulmisele virgutavaid allikaid, teadmisi ja ees-kujusid levib kirjalikult ja muude infokanalite kaudu, neid täiendavad uurimused ja sõnaline või visuaalne kunstilooming. Ühes regilauluga seotud ideede, hinnangute ja (sõnastatud) kogemustega võime seda tervikut kujutleda kui XXI sajandi mitme-kihilist regilauluvälja. Selle välja kõige nähtavamad osa, regilaulu elava esituse olu-kordi, võiks ajaloolise traditsiooniga suhestades rühmitada järgmiselt:

- Regilaul traditsioonilähedaselt funktsionaalses tervikus: traditsioonilise või uusrituaali, ka poliitilise sõnumi vahendamise kontekstis. Lauluteksti kohanda-takse sageli olukorrale või luuakse uued tekstdid. Võimalik on improvisatsioon või suulisele pärimusele omane traditsiooniliste vormelite põhine esitades loo-mine, mis eeldab põhjalikku regilaulukeele tundmist.
- Regilaul traditsioonilise sotsiaalse korraldusega, kõigi osalejate ühise ees- ja järellauluga: korraldatud või spontaanne meelelahutuslik kooslaulmine. Esitus järgib üldjoontes traditsioonilist regilaulu, repertuaaris on pigem varem ette-valmistatud laulud, improvisatsioon ja varieerimine sõltub eeslaulja(te)st.
- Seadmata regilaul uues, lavakontekstis. Traditsioonilähedane on kuuldav tule-mus, samuti publikule sageli pakutav võimalus laulmises osaleda. Laulud on fikseeritud ja varem õpitud, mõnikord etendatakse ka tavandilist konteksti. Esituses võidakse stiili (märkamatu) kaasajastada.
- Regilaul mõne teise muusikastiili võtmes: töödeldud laul lavalt. Regilaul säilib tuumana, kuid muutused toimuvad seades (mitmehäälsus, pillisaade, helirea ja rütmi nihked, sõnade kohandamine). Populaarmuusika kontserdid pakuvad publikule mitmesugust osalemisvõimalust.

Eri olukordades **varieeruvad** regilaulu tekst, esitus ja tähendused vastavalt muusikaliigi konventsioonidele ja kasutajarühma eelistustele. Laulvad kogukonnad on konstrueerinud endale sobiva regilaulukontseptsiooni ja kasutusviisid, mis ei pruugi kattuda teadlaste regilaulumääratlusega. Regilaulu kui laululiigi eripära ei põhine sellisel juhul mitte teatud vormitunnustel, vaid millelgi muul – näiteks ees- ja järellaulmise esitusviisil (vrd Labi 2012). See seostub Owe Ronströmi (2014: 45–47) tähelepanekuga, et rahvalaulu taaselustajate eesmärgiks võib olla protsessis osalemine või teatud tunnetuse saavutamine, kuid taasesitatud laulu kõlaline sarna-sus originaaliga ei ole alati nii oluline.

Suulises pärimuses võib regilaulu ontoloogiat mõista kui taasloovaks esituseks vajalike oskuste ja vormelite „ladu”, nagu kirjeldab Lauri Honko (2000, vrd eespool: „sõnadekott”). On neid, kes kasutavad suulise tekstilooma meetodeid ka tänapäeval, aga enamasti on tänapäeva regilaulu põhiüksused pigem laulu terviklikud variandid,

mida kasutatakse suhteliselt iseseisvate paladena ja mis jäävad isegi muudetuna äratuntavaks.

Eri muusikastiilides regilauluesitused mõjutavad vastastikku üksteist ja neid seovad ka laulude ühised allikad. On võimalik jälgida mõne regilaulu ringlemist seadmata rahvamuusika, kunst- ja populaarmuusika kolmnurgas, kus tõlgendused sünnivad üksteisest ja puutuvad kokku, kandes ka eelmistest esitustest saadud olulisi tähendusi. Iseloomulik näide on eespool kirjeldatud Liisu Oriku laul „Laulan mere maaks”, mida Tormise ja teiste eeslaulmisel on lauldud ühislauluna ja millest leidub ka populaarmuusikatöötlus. Tormis ise on kirjutanud selle laulu töötluse 1980. aasta laulupeo proloogiks. Regilaul on selles peaaegu muutmata, nii et piir traditsiooni-lähedase laulmise ja kirjaliku kooriteose vahel tundub teatud mõttes isegi formaalne.

Regilaulude esituse muusikaline külg lähtub tänapäeva esitajate ja loojate muusikalisest taustast. Ajaloolise traditsiooni uuemaaegseid esitusi on etnomusikoloogidel olnud tavaks võrrelda kunagiste praktikatega ja selles kontekstis on välja toodud rahvalaulu stiilitunnuste ebajärjekindlat kasutamist, taandamist või nendega liialdamist (Nettl 1985: 350–352; Ambrazevičius 2005). On loomulik, et XXI sajandi regilaulude esitajad ja loojad tunnetavad traditsiooni ja väljendavad ennast selle kaudu teisiti kui minevikus. Regilaul ei ole suurele enamikule esimene ega ka ainus laulukogemus – Kodály väljendust parafraseerides ei ole see tänapäeva inimese „muusikaline emakeel” (vrd Tormis 1972; Jõgi 2003). See siiski ei tähenda, et praeguselt regilauluväljalt puuduksid esitused, kus püütakse mõista ja edasi anda vanemat traditsioonilist stiili tervikuna või mõnda stiilielementi – olgu siis millegi tunnetuslikult uue otsingul või eesmärgiga täiendada tänapäeva kontekstis originaalsete väljendusvahendite pagasit.

Regilaulu ajalooliselt jälgitavad muutused on toimunud rahvusvahelises mõjuväljas, ajendatuna XVIII–XIX sajandil kujunenud modernsest ja XX sajandi postmodernsest mõtteviisist. XXI sajandil on regilauluga seotud tähendusi ja väärtushinnanguid kujundanud üldisemad suundumused: väikeste kogukondade ja vähemuskeelte nähtavuse tõus, vaimse kultuuripärandi väärtustamine ja kaitse, keskkonna- ja identiteedipoliitika sidumine (ökorahvuslus, roheline liikumine), uus vaimsus ja uus rituaalsus, globaliseerumine koos kultuuride võrdväarsuse rõhutamisega. Nende ideede väljendamine ja toetamine on tihedalt seotud regilaulu praeguste funktsioonidega.

Regilaulu elujõu taga on võime rahuldada inimese muusikalisi vajadusi: loominguiline eneseväljendus ja esteetiline kommunikatsioon, sise- ja ümbritseva maailma tõlgendamine, kuuluvustunde loomine läbi osaleva laulmise, rituaalsete praktikate, kehalise ja transformatiivse kogemuse toetamine. Elujõudu näitab ka regilaulu võime kohaneda muutuvate olukordadega.

Regilaulu üks keskeid funktsioone on toetada rahvuslikku, etnilist ja piirkondlikku identiteeti, kandes kohalikke keele- ja stiilitunnuseid, ajaloolist mälu ja ühiseid väärtusi. Regilaulu tähtsus poliitilise rahvusluse väljendajana vähenes pärast Eesti taasiseseisvumist, kuid selle roll omapärase väljendusviisina ja identiteedi osana kandus edasi XXI sajandisse. Regilaulu prestiiži on tõstnud ka asjaolu, et UNESCO inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kaks Eesti

piirkondliku kultuuritraditsiooni nähtust on seotud regilauluga: Kihnu kultuuri-ruum (2003) ja seto leelo (2009). Samuti on regilaulu tuntust ja autoriteeti XXI sajandil suurendanud akadeemiline pärimusmuusika õpetus ning arvukad heal tasemel koori- ja populaarmuusika stiilis seaded. Tormis on 2015. aastal kirjeldanud regilaulu tähtsuse tõusu nii: „Tõepoolest, see, mis tundus nagu kõrvaline või häbiväärne [...] osutus, et see on äkki mingisugune pealiin” (Alaküla 2015).

Kokkuvõte

Regilaulutraditsioon on oma praeguse tähenduse ja vormi saanud pika ajaloo käigus, milles viimastel aastasadel on toimunud pöördelised muutused seoses Eesti moderniseerumise ja kirjakultuuri kujunemisega. Kui modernsuse raamistikus jäi seadmata, lauldud regilaul n-ö evolutsiooniliselt madalamaks muusikaks, siis postmodernse mõtteviisi mõjul hakati seda Eestis XX sajandi teisel poolel taas hindama iseseisva ja täisväärtusliku kultuurivormina. Regilaul on XXI sajandil kasutusel nii rituaalsetes kui ka vabamates olukordades, nii töötlustena kui ka traditsioonilähedases esituses, nii publiku ees kui ka osaleva ühislauluna, kusjuures piir nende olukordade vahel ei ole järsk. Regilaulu väljendusvorm ja sisu, improvisatsioonilisus ja varieeruvus on kujunenud tihedas seoses kogukondliku elu eri tahkudega ning võimaldanud laulustiilil kohaneda muutuvate olukordade vajadustega. Sellisena võime regilaulu mõista kui koodi, loojate-esitajate loodud raamistikku, millel on oma varieeruvad vormilised ja sisulised tunnused ja mis kannab mitmesuguseid tähendusi.

Pika ajaloolise sideme tõttu eesti keele ja eluviisiga on regilaul omandanud märgilise tähenduse nii eesti rahvusliku-etnilise kui ka piirkondliku identiteedi, samuti mitme subkultuurse identiteedi kandjana ning eesti kultuuri sümbolina globaliseeruvast maailmast. Et regilaul pärineb modernsuse-eelsest ajastust, on sellel irratsionaalset ja müstilist aurat, mis seostub uue vaimsusega. Kasutamine erinevates olukordades ja muusikastiilides osutab regilaulu võimele täita muusika mitmeid olulisi funktsioone ja seega ka elujõule. See tähendab muu hulgas kohanemist, regilaulu stiilitunnuste lähenemist kaasaegsele poeetilisele ja muusikalisele väljendusele, aga teisalt ka stiili eripära teadlikku representeerimist ja hoidmist. Kuigi seadmata regilaulu aktiivseid kasutajaid ei ole palju, seostub see tasand vahetu osalusmuusikaga – valdkonnaga, millele pööratakse rahvusvaheliselt üha enam tähelepanu. Märksa laiem kasutajatering on regilaulul populaar- ja koorimuusika töötlustes.

Täname inimesi, kes jagasid meiega oma muljeid ja teadmisi regilaulude laulmisest, nende seas Celia Roose, Ants Johanson, Lauri Õunapuu, Minni Oras, Liisi Laanemets, Ülo Treikelder, Viljandi Kultuuriakadeemia ning Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia üliõpilased, kolleegid Eesti Rahvaluule Arhiivist, ansambli Sinimaniseele ja Liinatsuraq lauljad. Uurimus on valminud projektide PRG1288 „Folkloorse varieeruvuse korpus-põhine käsitus: regilaulutraditsiooni piirkondlikud stiilid, teemavõrgustikud ja suhtlusviisid” (Eesti Teadusagentuur), TK215 „Eesti juured: rahvastiku ja kultuuri kujunemise

transdistsiplinaarsete uuringute tippkeskus" (Haridus- ja Teadusministeerium), EKM 8-2/22/3 „Folkloor ja selle individuaalsed, kogukondlikud ja institutsionaalsed edasiandmise mehhanismid" (Eesti Kirjandusmuuseum) ja „CRIES – kriisiaegne kooslaul: kollektiivse laulmise potentsiaal sotsiaalsete kriiside ajal Skandinaavia ja Balti regionis" (CHANCE ja HERA, Horizon 2020) toetusel.

VEEBIVARAD

Alaküla, Ruth (produtsent) 2015. Veljo Tormis 85. ETV, 7. VIII.

<https://arhiiv.err.ee/video/vaata/veljo-tormis-85>

Alojado Lieder Archiv [s. a.] = Übergang vom Volkslied zum Kunstlied. – Alojado Lieder Archiv. https://www.lieder-archiv.de/volkswiese-uebergang_vom_volkslied_zum_kunstlied-aid51.html

EMIK [s. a.] = Pärt Uusberg. Eesti Muusika Infokeskus. <https://www.emic.ee/part-uusberg-est>

Kõrvits, Tõnis 2017. When I Begin to Sing [Kui mina hakkas laulema]. Eesti Muusika Infokeskus. <https://www.emic.ee/?sisu=heliloojad&mid=58&id=34&lang=eng&action=view&method=teosed#34786>

Metsalaulupidu [s. a.]. <https://metsalaulupidu.ee/>

Muusikaelu 2007 = Muusikaelu 107. Saatejuhid Ruth Alaküla, Ants Johanson, režissöör Erle Veber. ETV, 6. IX. <https://arhiiv.err.ee/video/vaata/muusikaelu-107?t=81>

Naistelaulud 1984 = Veljo Tormis, Naistelaulud. Libreto, tekstiseaded Jaan Kaplinski, lavastaja Kaarel Ird. ETV, 13. X. <https://jupiter.err.ee/1120367>

Puuluup 2016. Hobusemäng. <https://youtu.be/72obbNWk2DY?si>

Rahvakunstnikud 1980 = Rahvakunstnikud. Veljo Tormis. Saatejuht Enn Eesmaa, režissöör Georg Jegorov. ETV. <https://jupiter.err.ee/1120307/rahvakunstnikud-veljo-tormis>

Rätsep, Erki 2023. Laulud. <https://www.youtube.com/watch?v=wuk5gRugZMw>

Rätsep, Triin; Valk, Meel 2023. Laulupulma elujõust 21. sajandil. Ettekanne regilaulukonverentsil „Pärimusliku laulu elujõust ja tähenduses”, 30. XI. https://www.kirmus.ee/sites/default/files/2023-12/JanikaOras60_107_1paev_TriinRatsep_MeelValk.mp4

Särg, Taive 2025. Laulepeo laulude allikad. [Veebinäitus.] Eesti Rahvaluule Arhiiv. <https://www.kirmus.ee/et/kulastajale/naitused/laulepeo-allikad>

Tammar, Mari; Vaino, Romet. Raplamaa rabade üminad. <https://www.youtube.com/watch?v=mIIKWGL5-4>

Trad.Attack! 2022. Tehke ruumi. <https://youtu.be/SS5gsduEBmE>

Tüli, Külli; Tootsen, Jaan 2019. Ööülikooli unenägu. „Väravamäng”. Vikerraadio, 15. VI. <https://vikerraadio.err.ee/948347/ooulikool-ott-sandrak-jaak-johanson-riina-roosemikk-sarv-varavamang>

XXIII Laulupidu 1999. Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA. <https://sa.laulupidu.ee/ajalugu/xxiii-laulupidu/>

KIRJANDUS

Ambrasevičius, Rytis 2005. Leedu rahvalaul sekundaarses traditsioonis: kultuurilise vastasmõju kognitiivsed aspektid. Tlk Taive Särg. – Pärimusmuusikast popmuusikani. (Töid

- etnomusikoloogia alalt 3.) Koost Triinu Ojamaa, toim T. Särg, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, lk 73–88.
- Anderson, Benedict 1991.** *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.
- Anttonen, Pertti J. 2005.** *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship.* (Studia Fennica Folkloristica 15.) Helsinki: Finnish Literature Society. <https://doi.org/10.21435/sff.15>
- Bendix, Regina 1997.** *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies.* Madison: University of Wisconsin Press.
- Berman, Marshall 2010 [1982].** *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity.* London: Verso.
- Blacking, John 1973.** *How Musical is Man? (Jessie and John Danz Lectures.)* Seattle: University of Washington Press.
- Blacking, John 1986.** Identifying processes of musical change. – *The World of Music*, kd 28, nr 1, lk 3–15.
- Bohlman, Philip V. 2004.** *The Music of European Nationalism: Cultural Identity and Modern History.* (ABC-Clio World Music Series.) Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-Clio.
- Clarke, Peter B. (toim) 2004.** *Encyclopedia of New Religious Movements.* London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203484333>
- Clayton, Martin 2016.** The social and personal functions of music in cross-cultural perspective. – *The Oxford Handbook of Music Psychology*. 2. tr. (Oxford Library of Psychology.) Toim Susan Hallam, Ian Cross, Michael H. Thaut. Oxford: Oxford University Press, lk 47–59. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198722946.013.8>
- Collins, Randall 2004.** *Interaction Ritual Chains.* (Princeton Studies in Cultural Sociology.) Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- Cook, Nicholas 2005 [1992].** *Muusika. Kujutus. Kultuur.* Tlk Kristin Sarv. [Tallinn:] Scripta Musicalia.
- Duchesne, Ricardo 2017–2018.** Johann Gottfried Herder: Advocate of European perfectionism, opponent of multiculturalism. – *The Occidental Quarterly*. Western Perspectives on Man, Culture, and Politics, kd 17, nr 4, lk 23–46.
- Eesti loitsud. Estonian Charms 2012.** Esitab segakoor ART, dirigent Kadri Sakala, löökpillid Peep Kallas. Tallinn: Namaha.
- Ellul, Jacques 2016 [1948].** *Presence in the Modern World: A New Translation.* Tlk Lisa Richmond. Eugene, Oregon: Cascade Books.
- Foley, John Miles 1988.** *The Theory of Oral Composition: History and Methodology.* (Folkloristics.) Bloomington: Indiana University Press.
- Griffith, Lauren Miller; Marion, Jonathan S. 2020.** Performance. – *Perspectives: An Open Introduction to Cultural Anthropology*. 2. tr. Toim Nina Brown, Thomas McIlwraith, Laura Tubelle de González. Arlington, VA: American Anthropological Association, lk 382–406.
- Hall, Stuart 1990.** Cultural identity and diaspora. – *Identity: Community, Culture, Difference.* Toim Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, lk 222–237.
- Hall, Stuart (toim) 1997.** *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* London–Thousand Oaks–New Delhi: Sage Publications.

- Heelas, Paul 1996.** The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hill, Juniper; Bithell, Caroline 2014.** An introduction to music revival as concept, cultural process, and medium of change. – Oxford Handbook of Music Revival. (Oxford Handbooks.) Toim C. Bithell, J. Hill. Oxford: Oxford University Press, lk 3–42.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199765034.013.019>
- Honko, Lauri (toim) 2000.** Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition. (Studia Fennica Folkloristica 7.) Helsinki: Finnish Literature Society.
- Honoré, Carl 2009 [2004].** Kiirusta aeglaselt ehk Kuidas ülemaailmne liikumine esitab väljakutse kiirusekultusele. Tlk Giia Weigel, toim Mare Luuk. Tallinn: Pegasus.
- Ilmet, Peep 1974.** Kes tuleb, ei kahetse, kes ei tule, ei oska kahetsedagi. – Põllumajanduse Akadeemia 14. II, lk 3.
- Jõgi, Aime 2003.** Madis Arukask: regilaulus peegeldub ühe kadunud ajastu kardina taha jääv salapärase maailm. – Sakala 27. IX. <https://sakala.postimees.ee/2398015/madis-arukask-regilaulus-pegeldub-uhe-kadunud-ajastu-kardina-taha-jaav-salaparane-maailm>
- Kalkun, Andreas; Oras, Janika 2018.** „Stalin is a wise man, Lenin was a little bird.” On creating Soviet folklore in the Seto region during the Stalin era. – Res Musica, nr 10, lk 41–62.
<https://doi.org/10.58162/ghvn-0369>
- Kaplinski, Jaan 1969.** Pärandus ja pärijad. – Sirp ja Vasar 28. II, lk 3.
- Kapper, Sille 2012.** Tantsuklubi kui rahvatantsu alternatiivne praktika. – Tantsu-uurimise aastaraamat, kd 6, lk 23–38.
- Klusen, Ernst 1986 [1967].** The group song as object. – German *Volkskunde*: A decade of theoretical confrontation, debate, and reorientation (1967–1977). Toim James R. Dow, tlk Hannjost Lixfeld. Bloomington: Indiana University Press, lk 184–202.
- Kuutma, Kristin 2008.** Rahvakultuurisajand omakultuurist folklooriliikumiseni. – Eesti rahvakultuur. Koost, toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 586–598.
- Kuutma, Kristin; Kästik, Helen 2014.** Creativity and „right singing”: Aural experience and embodiment of heritage. – Journal of Folklore Research, kd 51, nr 3, lk 277–310.
<https://doi.org/10.2979/jfolkrese.51.3.277>
- Kõiva, Mare 2013.** Calendar feasts: Politics of adoption and reinstatement. – Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication. Kd 2. Perspectives on National and Regional Identity. Toim Liisi Laineste, Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 59–82. <https://doi.org/10.7592/EP2.koiva>
- Kõiva, Mare 2014.** Naistepühad ja -riitused – etnilistest kultuuritavadest uusreligioosete rituaalideni. – Maailm ja multitasking. (Tänapäeva folkloorist X.) Koost, toim M. Kõiva. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 133–162. <https://doi.org/10.7592/TF10.retoorika>
- Kõmmus, Helen 2023.** How to participate in participatory music making at a contemporary folk music festival: Runosong nests at the Viljandi Folk Music Festival and *pelimanni* evenings at the Kaustinen Folk Music Festival. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, nr 91, lk 141–164. <https://doi.org/10.7592/FEJF2023.91.kommus>
- Kästik, Helen 2014.** Regilaulu elulugu kontserdirepresentatsioonis. – Regilaulu kohanemine ja kohandajad. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 31.) Toim Janika Oras, Andreas Kalkun, Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 15–38.

- Laaneots, Annela 2015.** Augustis toimub esimene seto leelo laager. – Setomaa Postimees 20. VII. <https://setomaa.postimees.ee/3266829/augustis-toimub-esimene-seto-leelo-laager>
- Labi, Kanni 2010.** Juba juubilar juubeldab: „Viru regi” Eesti Vabariigi 90. sünnipäevaks. – Mäetagused, nr 44, lk 109–128. <https://doi.org/10.7592/MT2010.44.labi>
- Labi, Kanni 2012.** Eesti regivärsi teekond 21. sajandisse. – Regilaulu müüdid ja ideoloogiad. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 29.) Toim Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 303–336.
- Lauristin, Marju; Vihalemm, Peeter 2013.** Minu laulu- ja tantsupidu. Sotsioloogilise uuringu aruanne. Tartu: Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA. <https://sa.laulupidu.ee/sa-uldinfo/ltp-sotsioloogiline-uuring/>
- Levitin, Daniel 2006.** This is Your Brain on Music. The Science of a Human Obsession. New York: Dutton.
- Lintrop, Aado 2008.** Regilaulu-usk? Ettekanne regilaulukonverentsil „Nüüd ma ütlen ümber jälle: kohanev ja kohandatav regilaul” Tartus 27. XI 2008. Käsikiri Taive Särje valduses.
- Livingston, Tamara E. 1999.** Music revivals: Towards a general theory. – Ethnomusicology, kd 43, nr 1, lk 66–85. <https://doi.org/10.2307/852694>
- Livingston, Tamara 2014.** An expanded theory for revivals as cosmopolitan participatory music making. – Oxford Handbook of Music Revival. (Oxford Handbooks.) Toim Caroline Bithell, Juniper Hill. Oxford: Oxford University Press, lk 60–70. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199765034.013.018>
- Lukk, Eve 2014.** Tallinnas meenutati Reet Hendriksoni. – Vaba Eesti Sõna 15. VII. <https://www.vabaeestisona.com/et/tallinnas-meenutati-reet-hendriksoni/>
- Lukka-Jekigjan, Ene 2010.** Paastumaarjapäeva tähistamine. – Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu. Eesti Rahvakultuuri Keskus. <https://rahvakultuur.ee/2020/03/19/paastumaarja-paeva-tahistamine/>
- Martinelli, Dario 2002.** How musical is a whale? Towards a Theory of Zoömusicology. (Acta Semiotica Fennica 13. Approaches to Musical Semiotics 3.) Imatra–Helsinki: International Semiotics Institute at Imatra, Semiotic Society of Finland.
- Merriam, Alan P. 1964.** The Anthropology of Music. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Middleton, Richard; Manuel, Peter 2001.** Popular music. – Grove Music Online. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.43179>
- Mirov, Ruth 1996.** Eepose-igatsus. Lisandusi kirjanduse ja rahvaluule suhete probleemile. – Akadeemia, nr 4, lk 652–679.
- Mölder, Maria 2018.** Regilaul rahvusromantilises soustis. – Sirp 7. XII, lk 22.
- Nettl, Bruno 1985.** The Western Impact on World Music: Change, Adaptation, and Survival. New York–London: Schirmer Books, Collier Macmillan.
- Nettl, Bruno 2015.** The Study of Ethnomusicology: Thirty-Three Discussions. Urbana: University of Illinois Press.
- Nooshin, Laudan 2011.** Introduction to the special issue: The ethnomusicology of western art music. – Ethnomusicology Forum, kd 20, nr 3, lk 285–300.
- Ojamaa, Triinu; Labi, Kanni 2007.** Natsioon, natsionalism ja muusika: Eesti näide. – Akadeemia, nr 11, lk 2343–2369.

- Oras, Janika 2016.** *Ürgne, värviline, pöörane, hüpnootiline*. Seto vana helilaadi taaselustamise kogemusi. – Pühendusteos Paul Hagule. In honour of Paul Hagu. Сборник посвящен Паюлю Хары. Pühendusteos Hao Paalilõ. (Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XV–XVI. Setumaa kogumik 7.) Peatoim Helen Kästik, Eva Saar, toim Karl Pajusalu, Ahto Raudoja, Heiki Valk, Ülo Valk. Tartu–Värskä: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 138–163.
- Oras, Janika 2023.** Being in between: Laine Mesikäpp and staged practices of Estonian traditional songs. – *Folklore and Ethnology in the Soviet Western Borderlands: Socialist in Form, National in Content*. (Studies in Folklore and Ethnology: Traditions, Practices, and Identities.) Toim Toms Kencis, Simon J. Bronner, Elo-Hanna Seljamaa. Lanham: Lexington Books, lk 103–120. <https://doi.org/10.5771/9781666906547>
- Oras, Janika 2024.** As much as necessary and as little as possible: The interplay of national and Soviet in a wedding performance at the 1960 Folk Art Evening of the Estonian Song Festival. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, nr 94, lk 67–98. <https://doi.org/10.7592/FEJF2024.94.oras>
- Oras, Janika (ilmumas).** „It was this sort of transcendent feeling of connection across time”: A revived traditional singing wedding in South Estonia 2023. – *BASIS – Ballads and Songs, International Studies* 10. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Pumbo, Kristi 2025.** Mardi- ja kadrisandiks käimise teekond UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. – Kultuuriministeerium, 1. IV. <https://kul.ee/uudised/mardi-ja-kadrisandiks-kaimise-teekond-unesco-vaimse-kultuuriparandi-esindusnimekirja>
- [Raud, Märt] 1912** = Md, Üks vanameelne ettepanek laulusõpradele. – *Postimees* 13. VIII, lk 1.
- Rice, Timothy 2014.** *Ethnomusicology: A Very Short Introduction*. (Very Short Introductions.) Oxford–New York: Oxford University Press.
- Ronström, Owe 2014.** Traditional music, heritage music. – *The Oxford Handbook of Music Revival*. (Oxford Handbooks.) Toim Caroline Bithell, Juniper Hill. Oxford: Oxford University Press, lk 43–59. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199765034.013.012>
- Rookäär, Marge-Ly 2023.** Isegi kui taevas on halli värvi. – *Sirp* 21. VII, lk 20.
- Ruus, Aurora 2025.** Laulupidu – kas ikkagi südame- või moeasi? – *Sirp* 25. VII, lk 32.
- Rüütel, Ingrid 2011 [1995].** Wedding traditions of the isle of Kihnu – roots and developments. – *Folk Belief Today*. Toim Mare Kõiva, Kai Vassiljeva. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 377–405. <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/fbt/ryytel.pdf>
- Sarmela, Matti (toim) 1981.** Pohjolan häät. (Tietolipas 85.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarv, Hans 1972.** Mõtteid puhkamisest, VIINAST ja muust. – *Põllumajanduse Akadeemia* 19. X, lk 1–2.
- Sarv, Mari 2008.** Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 26.) Toim Mall Hiiemäe. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Siitan, Toomas 2025.** Kooriliikumine ja laulupeod. – *Eesti muusikalugu*. 1. kd. Peatoim T. Siitan, toim Anu Schaper. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia Kirjastus, lk 305–332.
- Sildoja, Krista (koost) 2014.** Äratismäng uinuvalle rahvamuusikale. August Pulsti mälestusi. Toim Kerttu-Liina Tuju, Sirje Endre, Krista Parve, Hedi Rosma. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, SE&JS.

- Särg, Taive 2004.** Mis on eesti rahvamuusika? – Mõeldes muusikast. Sissevaateid muusika-teadusesse. Toim Jaan Ross, Kaire Maimets. Tallinn: Varrak, lk 125–159.
- Särg, Taive 2014.** Regiviisid 21. sajandi algul laulutubades ja -pesades. – Regilaulu kohane-mine ja kohandajad. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 31.) Toim Janika Oras, And-reas Kalkun, Mari Sarv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 39–87.
- Särg, Taive 2023.** The institutionalisation of participatory singing since the 1960s in Esto-nia. – Traditiones, kd 52, nr 2, lk 125–148. <https://doi.org/10.3986/Traditio2023520207>
- Särg, Taive; Oras, Janika 2021.** Regilaulu eripära ja elujõud. – Horisont, nr 6, lk 54–57.
- Šmidchens, Guntis 2014.** The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution. (New Directions in Scandinavian Studies.) Seattle–London–Copen-hagen: University of Washington Press, Museum Tusculanum Press.
- Tampere, Herbert 1934.** Mõningaid mõtteid eesti rahvaviisist ja selle uurimismeetodist. – Eesti Muusika Almanak. I kd. (Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi väljaanne 1.) Toim Johannes Jürgenson, Voldemar Leemets, Hillar Sakaria, Julius Vaks, Adolf Vedro. Tallinn: Eesti Lauljate Liit, lk 30–38.
- Taylor, Diana 2003.** The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas. (A John Hope Franklin Center Book.) Durham–London: Duke University Press.
- Tedre, Ülo; Tormis, Veljo 2012.** Uus regilaulik. Tallinn: SP Muusikaprojekt.
- Tenhunen, Anna-Liisa 2006.** Itkuvirren kolme elämää. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1051.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tomson, Maret 2018.** Kommentaar. – Sirp 14. XII, lk 20.
- Tormis, Veljo 1972.** Rahvalaul ja meie. – Sirp ja Vasar 16. VI, lk 10.
- Tormis, Veljo 2000.** Lauldud sõna. Koost Urve Lippus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Trad.Attack! (esitaja) 2015.** Kõik lood seadnud Trad.Attack! Langenzenn: Nordic Notes.
- Trad.Attack! (esitaja) 2017.** Kullakarva. Shimmer Gold. Trad.Attack! Music.
- Turino, Thomas 2008.** Music as Social Life: The Politics of Participation. (Chicago Studies in Ethnomusicology.) Chicago–London: University of Chicago Press.
- Turner, Victor 1982.** From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play. (Performance Studies Series.) New York: Performing Arts Journal Publications.
- Uibu, Marko 2016.** Elu tõelise olemuse tunnetamine, moodsa aja religioon või umbluu – uue vaimsuse erinevad nimetamis- ja käsitusviisid Eestis. – Usuteaduslik Ajakiri, kd 68, nr 1, lk 99–121.
- Väinastu, Peet 1977.** Milline võluvõti avaks imederiigi? [Peep Puksi filmist „Taasleitud laul”.] – Sirp ja Vasar 10. VI, lk 7.

Taive Särg (snd 1962), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanem-teadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), taive.sarg@folklore.ee

Janika Oras (snd 1963), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi juhtiv-teadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), janika.oras@folklore.ee

Variations of runosong in contemporary Estonia: Continuing a code of singing

Keywords: folklore, ethnomusicology, runosong, Estonia, folk music revival

This article provides an overview of the contemporary, largely revitalized, and multi-layered runosong tradition within the context of its historical development, showing how the ancient Finnic song heritage – nearly extinct by the end of the 19th century – began to revive in the second half of the 20th century through earlier documentation, surviving peripheral traditions, and the postmodern re-evaluation of folk music.

The focus lies on the social aspects of the 21st-century runosong tradition – its functions, contexts, and social organization. Contemporary runosong performances can be grouped into: (1) tradition-related singing integrated into ritual or other functional contexts; (2) non-ritual participatory singing with alternating lead and responding chorus; (3) unarranged stage performances, often involving audience participation; and (4) arranged performances that merge runosong with other musical styles. These forms influence one another and often draw on shared song sources.

Runosong singing represents an alternative to mainstream modern culture and therefore often serves as a vehicle of identity and expression for smaller communities and nations – particularly those centred on the preservation of their culture, language, and environment. As a participatory form of music-making, runosong offers opportunities for distinctive self-expression and aesthetic experience, for transformative or healing engagement, as accompaniment to rituals and movements, and as a means of broadening cultural horizons.

As the expressive form and content of runosong have developed in close connection with various aspects of everyday life over a long period, the style has retained its ability to adapt to changing conditions. Thus, runosong can be understood as a code – a framework shaped by its performers and tradition-bearers, characterized by variable structural and semantic features and capable of conveying multiple layers of meaning. Its presence in both participatory and staged forms demonstrates the vitality and continued significance of singing traditions in contemporary Estonia.

Taive Särg (b. 1962), PhD, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), taive.sarg@folklore.ee

Janika Oras (b. 1963), PhD, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, Leading Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), janika.oras@folklore.ee

Omastamine või lihtsalt tõlge?

Seto laulud eesti keeles

ANDREAS KALKUN

Osa folkloorist on väga rahvusvaheline: muinasjutud, legendid ja anekdootid liiguvad keele- ja riigipiiridest sõltumatult. Sarnase sisuga ballaade ja muinasjutte leidub erinevates maailmajagudes ja eri keeltes. Motiivide rändamine või süžeede tõlkimine, laenamine ja kohandamine on folklooris tavaline. Kuigi rahvalaulu on Johann Gottfried Herderist alates esitletud kui mingi konkreetse rahva vaimu (sks *Volksgeist*) peegeldajat, on folkloor vaatamata paikkondlikele erijoontele siiski sageli laenuline.

Tõlkimine ja laenamine muutub kahtlaseks, kui mängu tulevad võimusuhted ja domineeriv kultuur võtab midagi vähemusgrupilt. Kultuuriliseks omastamiseks nimetatakse nähtust, kui jõupositsioonil olev kultuur nii-öelda varastab või tõlgib teisest kultuurist mingeid elemente ning teeb need enda omaks. Enamasti peetakse kultuurilise omastamise all silmas mingite sümbolite, teoste, žanride, rituaalide või tehnoloogiate ärakasutamist teise kultuuri poolt (Rogers 2006: 474). Nii võib juhtuda, et kohalik ja intiimne pärimus muudetakse rahvuslikuks pärandiks (Kuutma 2009, 2015; Kallio, Silvonen 2023). Kapitalistlikud arusaamad omandist, autoriõigustest ja loomevabadusest on samuti põimunud aruteludega kultuurilise omastamise üle (Hafstein 2014; Bucar 2022). Mõistet on kasutatud näiteks postkoloniaalsetes uurimustes, mis on keskendunud rassi, soo, rahvuse, klassi ja etnilisusega seotud võimustruktuuride paljastamisele. Soomes on viimastel aastatel puhkenud teravaid konflikte, kui karjalaste esindajad on süüdistanud soomlasi muu hulgas karjala laulude varguses. 2024. aastal kirjutati Helsingis asuvale Elias Lönnroti mälestusmärgile punase värviga „kolonialisti”, teo eest võttis vastutuse karjala aktivistide rühmitus Rushkiemustu. Soome folkloristid on nii teadusartiklites kui ka populaarsetes kanalites püüdnud selgitada ja kontekstualiseerida minevikus toimunud folkloristide tegevust (vt Kallio, Silvonen 2023). Kultuurilise omastamise mõistet on kritiseeritud, kuna seda on kasutatud moeka mõistena ilma selle üle põhjalikult teoretiseerimata (Rogers 2006: 474). Samuti on mõiste kasutamise puhul oht, et lähtutakse essentsialistlikult arusaamast, et kultuur on olemuselt selgepiiriline, autonoomne ja staatiline (Haapoja-Mäkelä 2020; Rogers 2006: 489–490; Jackson 2022: 27).

Ameerika folklorist ja antropoloog Jason Baird Jackson leiab, et kultuurilise omastamise tunneb ära seda saatvast metakultuurilisest diskursusest, milles kogukond väljendab vastuseisu või hingevalu nende jaoks oluliste kultuuripraktikate, -vormide või -teadmiste laenamise suhtes (Jackson 2022: 29). Niisiis eeldab selline kultuurilise omastamise definitsioon justkui kogukonna või selle kõneisikute (potentsiaalset) reaktsiooni omastamisele. Samal ajal käsitleb soome folklorist ja etnomusikoloog Heidi Haapoja-Mäkelä omastamisena ka päritolu mahavaikimist

või vaigistamist juhtudel, kus laenuallikana toimival kogukonnal pole häält, et vastu-seisu või ebamugavust väljendada (Haapoja-Mäkelä 2020; Haapoja 2017). Tema kultuurilist omastamist käsitleva uurimuse eesmärk on jälgida struktuure, diskursusi ja paradigmasid, mis loovad tegutsemisviise, mida võiks tõlgendada „vaigistamisena” (Haapoja-Mäkelä 2020: 12).

Eesti kontekstis on levinud seisukoht, et eestlased on olnud alistatud ja koloniseeritud (vt ka Kaljundi 2022; Pin-Yu 2024; Pushaw 2020),¹ seetõttu pole siinkandis justkui oluline kõnelda koloniaalkriitikast ega kultuurilise omastamise juhtumitest. Siiski, kui uurida kas või, kuidas XIX sajandi eestikeelne ajakirjandus tutvustas eestlastele saame ja teisi põhjarahvaid, ilmneb, kuidas koloniaalsed stambid ja eksotiseeriv retoorika tõlgiti maakeelsele lugejale ilma erilise empaatiata. Olgugi et XIX sajandi eestlased olid mitmeski mõttes allutatud, levitas ja õpetas talupoegadele suunatud omakeelne ajakirjandus imperialistlikku retoorikat ning õigustas näiteks põhjarahvaste „tsiviliseerimist” ja koloniseerimist.

Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia ajakirja *Studia Vernacula* 2022. aasta kultuurilise omastamise teemanumbris arutleb Madis Arukask küsimuse üle, kas Eestis on kultuurilise omastamise juhtumeid. Arukask esitab näiteid just setodega seoses (setode nimetamine Pihkvamaa eestlasteks, Peko kuju ostmine ERM-i) ning toob eraldi välja seto kultuuri „müümise” eesti kultuurina, mis algas siis, kui seni administratiivselt eestlastest eraldatud setod integreeriti Eesti Vabariigi koosseisu (Arukask 2022: 38). Mitmed kultuuriuurijad, muu hulgas seto päritolu, on kultuurilise omastamise mõistet mängu toomata provotseerivalt küsinud: mis toimub, kui seto kultuurile spetsiifilised nähtused pannakse eesti kultuuri esindama?² Keda on esindanud näiteks Pariisi ja Helsingi kontserdilavadel laulvad seto naised? On see eesti või seto kultuur? Miks seto kultuur peaks esindama eesti kultuuri? (Vt nt Salve 2000: 55; Piho 2003.)

Tutvustan järgnevalt kolme ajaloolist juhtumit, kus seto laule on vahendatud eesti keelde. Tõlkimine metafoorses tähenduses on kultuurilise omastamise diskussioonides väga levinud, kuid tõlkimisjuhtumeid sõna otseses mõttes käsitletakse harva. Kõik siin vaadeldavad juhtumid on selgelt kaldu kultuurilise omastamise, vaigistamise või ärakasutamise poole – hoolimata asjaolust, et tegevust pole käsitatud tõlkimisena või tõlkeid on võidud teha heas usus ja parimate kavatsustega. Eri aegadest pärinevad juhtumid peegeldavad oma kaasajal levinud folkloristlikke meetodeid ja tavasid ning suhtumist seto pärimusse. Eesti ja seto kultuuri suhe on aja jooksul muutunud. Seto laulupärimuse representatsioonid ja publikatsioonid peegeldavad muutuvaid võimusuhteid (vt Kalkun 2015).

Esimene juhtum, mida tutvustan, on eesti rahvaluuleteaduse alguspäevilt: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kogutud seto laulud. Kreutzwaldil oli väga omapärane teooria setode päritolust, keelest ja eesti rahvalaulu levikust ning ta kasutas seto laule selle teooria tõestuseks. Sealjuures töötles Kreutzwald seto laule või lausa lõi neid ise ning avaldas need eestikeelsetena, kuna tema meelest oli seto lauludes palju jälgi

¹ Vt kriitikat samasuguse retoorika kohta Soomes: Haapoja-Mäkelä 2020.

² Olen vaadelnud üht kultuurilise omastamisega sarnast juhtumit XIX sajandi lõpust, kus Rápina kihelkonna koor etendas setosid, vt Kalkun 2017.

tallinna keelest. Teise juhtumina on vaatluse all Jakob Hurda seto lüroepiliste laulude tõlked, mis hakkasid kooliõpikutes ja populaarsetes väljaannetes elama uut elu eesti rahvalauludena. Kolmas juhtum pärineb stalinismiajast, mil folkloristide käest nõuti nõukogude folkloori. Hädas folkloristid tellisid seto naistelt ideoloogiliselt sobivaid kiidulaule valitsejatele ja uuele korrale. Valik neist lauludest avaldati kiiresti kooliõpikutes eesti nõukogude folkloori näidetena. Esialgu avaldati seto laulude originaalid koos tõlgetega, kuid hiljem käibisid eesti nõukogude folkloori näidetena vaid seto laulude eestikeelsed versioonid.

Setod eesti folkloristika ajaloos

Eestlastele lähedasi keelesugulasi on peetud nn hõimurahvasteks, kelle folkloori vastu on tuntud tavapärasest suuremat huvi (vt Beyer 2011). Setode kultuuri avastamine etnograafia ja ajaloo uurimises toimus alles XIX sajandi keskpaigas (vt Kuutma 2005: 132; Selart 2009: 201). Nii Kreutzwaldi (1848) kui ka Hurda (1903) krestomaatilised kirjutised setodest löid traditsiooni käsitleda seto laulukultuuri kui eesti pärimuse osa. Veel XX sajandi alguses oli setode autonoomsus siiski nii iseenesestmõistetav ning setode ja eestlaste erinevust tajuti üldiselt nii suurena, et valgustatud eliit pidi vaeva nägema selgitamaks tavalisele eesti lugejale, et setod on nende sugulased. Jakob Hurt kirjutas sellest didaktiliselt avalikus kirjas Villem Reimanile, juhtides tähelepanu sellele, et setod ja „võrueestlased” on „täiesti üks sugukond, nende vahed ei ole sugugi suuremad, kui ka muidu Eesti naabri-kihelkondade vahel Liivi- ja Eestimaal [...] Meie, teised Eestlased ja Setud, oleme kõik üks rahvas” (Hurt 1989: 147). Tolleaegsete rahvaste arengut käsitlevate teooriate valguses usuti, et setod on eestlastele lähedane hõimurahvas, kes on jäänud oma arengult neist 100–200 aastat maha ning seetõttu leidub setode pärimuses palju olulist teavet eesti folkloori arhailiste kihistuste kohta. Folkloristidest kirjutas Rudolf Põldmäe (1938: 3) otseõnu, et setod on eestlastest arengus sada aastat maas, Hurda (1989: 42) meelest oli vahe aga vähemalt paarsada aastat. Rahvaluulekogu ja ajaloo huviline kirjamees Hindrik Prants omakorda arvas, et setode juures võib tõetruult näha olukorda, milles „meie esivanemad aastasadade eest elasid”, ning nende keel ja kombad on „väga suurelt jaolt” samasugused kui aastatuhande eest (Prants 2016 [1910]: 28). Setode vanapärane folkloor pidi aitama leida vastuseid paljudele eesti pärimust ja ajalugu puudutavatele küsimustele. Usuti, et Setomaa on vanavarasalg, kus leidub enam eestlaste arhailise laulupärandi säilinud riismeid kui n-ö emamaal.

Kuni XX sajandi keskpaigani ei osalenud setod oma kultuuri representatsioone puudutavates aruteludes ega selle uurimises ning said Eesti kultuuriväljal sõna vaid vana pärimust kandvate keelejuhtide või rahvalaulikutena. Nii nagu setode enda kaasamine seto folkloori kogumisse muutis seda, mida saadi – kogudesse ilmusid näiteks autobiograafilised laulud (vt Kalkun, Abrams 2014) –, võiks eeldada, et ka seto päritolu folkloristide esiletulek muutis teemasid ja käsitlemislaadi.

Kreutzwald seto laule tõlkimas ja võltsimas

Kreutzwaldi ja teiste XIX sajandi Eesti kirjameeste kirjutised ja ideoloogia rajanesid saksa romantilistel eeskujudel. Herderi ideed keelest, rahvalaulust ja inimkonna arengust kajastusid nii tsitaatidena kui ka ideoloogilise ja retoorilise eeskujuna Kreutzwaldi kirjutistes (vt Undusk 1995; Kalkun 2015). Herder arendas oma varases loomingus välja keele- ja rahvaluuleteooria, mille kohaselt rahvalaul polnudki muud kui inimkonna ühise keelelise ja poeetilise kuldaja säilmed. Herderi järgi oli kaasaegsest rahvaluulest midagi olulist – või lausa selle olulisim osa – kaotsi läinud, mistõttu ta kõneleb järjekindlalt rahvalaulust kui „riismetest”, „varemetest”, „murenditest”, „jäänustest” ja „fragmentidest”.³ Talupoegade luule oli vormiliselt vigane ja säilinud vaid osaliselt ning Herderi meelest polnud neid laule kaasajal aktiivselt kasutavad inimesed võimelised luulet hävingust ja unustusest päästma. Selleks oli vaja mõne Macphersoni-laadse poeedi sekkumist, et päästa armetud Ossiani jäänused unustusest ning taastada algne poeetiline hiilgus (Bauman, Briggs 2003: 183). Selle teooria valgusel said uurijatele oluliseks n-ö vähem tsiviliseeritud ja madalamal arenguastmel olevad rahvad, kuna nende keel usuti olevat lähemal inimkonna (ühisele) poeetilisele alg- ja ürgkeelele (Undusk 1995: 675–676), aga ka säilmete kogumine ja restaureerimine.

Jaan Undusk on näidanud, kuidas Kreutzwaldi rahvaluulehuvi ja „Kalevipoja” loomine olid seotud Herderi ideedega. Suur osa Kreutzwaldi kirjutatust setode ja nende lauludegi kohta on kooskõlas Herderi ülalmainitud mõtete ja retoorikaga. Kreutzwald ei vaata ainult setode rahvalaulule läbi herderliku läätse, vaid asub selgelt nii seto kultuuri kui ka rahvaluulet konstrueerima, nähes sealjuures enda tegevust pigem taastamise kui loomisena.

Kui Kreutzwald puutus esimest korda kokku setodega, raporteeris ta, et on leidnud *terra incognita* (Kreutzwald 1848, 1953a: 105), kus võib leida eestlaste kadunud eepika ulatuslikke fragmente.

Ligema tutvuse kaudu laulurikaste Pihkva eestlastega olen ma teisele arvamisele tulnud ja nüüd kindlale äratundmisele jõudnud, et aastasade eest terve *Kalevi*-lugu on pidanud laulude kujul rahvasuus elama. Suur hulk laialipillatud laulude fragmente, mida meil „vana väga pika laulu” osadeks (*vana väga pika laulu sõnad*) nimetatakse, on täiesti ilma kahtlemata vana *Kalevi*-loo jäänused; sellepärast ei ole ma põrmugi kahelnud neid laulude katkendeid vastavas kohas muinasloosse pöimida. (Kreutzwald 1976: 421; kiri Õpetatud Eesti Seltsile 16. XI 1853)

³ Nii-öelda fragmente ja säilmeid avaldasid ka romantiliste rahvaluuleharrastajate inglise iidolid James Macpherson („Fragments of Ancient Poetry”, 1760) ja Thomas Percy („Reliques of Ancient English Poetry”, 1765) (Apo 2006; Undusk 1995: 677). Ka Friedrich Robert Faehlmann nimetab oma 1839. aastal peetud Kalevipoja muistendeid käsitlevas ettekandes „Sagen” eesti muistendeid raamatuks, mis on aja, tormide ja vihma võimusesse jäänud ning millest seetõttu on nii mõnigi rida kustunud või leht pehkinud (Faehlmann 1999: 80).

Oma „Kalevipoega” kommenteerides väidabki Kreutzwald mitmel puhul, et teose rahvaehtsaimad osad pärinevat Pihkvamaalt.⁴ Kreutzwald ütleb ilmse uhkusega, et ta on üks esimestest, kes asetab oma teadlasejala selle lähedal asuva *terra incognita* pinnale. Niisiis oli Kreutzwald tõenäoliselt teadlik oma vahendajarollist ning vastutusest ja missioonist esitleda teadusmaailmale setode laulupärimust kõige paremal moel. Kummalisel kombel peetakse aga just neid aastaid Kreutzwaldi elus perioodiks, mil ta hakkas rahvalaulutekste korrigeerima, ning tema rahvaluulekogude kõige moonutatam osa on Setomaalt pärinevaks nimetatud laulud (vt Laugaste 1970: 134–136; Pino 1987).

Kreutzwald tutvustas oma 1847. aastal toimunud Setomaa välitööde saaki artiklis „Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben”,⁵ mis ilmus 1848. aastal presitiizses Õpetatud Eesti Seltsi toimetuste sarjas.⁶ Artiklis annab Kreutzwald ülevaate setodest, nende keelest ja rahvalauludest. Üllatuslikult teeb ta järelduse, et Pihkva eestlaste laulude nii-öelda päris kodumaa on nende ranna-, Kalevi- ja Kalevipojamotiividest tulenevalt Põhja-Eesti rannikul. Sellest omakorda järeldub, et setod on kui Eesti karjalased, kes laulavad Kalevala laule ka siis, kui emamaal seda enam ei tehta (Kreutzwald 1953a: 107–108).⁷ Sellest konstruktsioonist vaimustatuna hakkas ta nägema setode keeles ja eriti lauludes üha enam tallinna keele jooni. Niisiis on setode algset ja täiuslikku keelt näha nende rahvalauludes või õigemini neis riismetes, mis algsest poeetilisest ja keelelisest täiusest on järele jäänud.

Kreutzwald, kes vaatamata pikale Võrus elamisele ei tundnud end lõunaeeesti keeles kodus,⁸ uskus, et temale omane põhjaeestilik keelekuju on täiuslikum ja algsem lõunaeestilisest. Setode keel on tema meelest mingi paabellikuga segaduse tõttu „pudrukeeleks”⁹ moondunud, see on pelgalt kahetsusväärsel moel segatud ja rikutud tallinna keel.

⁴ Nt Kreutzwaldi kiri Franz Anton Schiefnerile 16. X 1859 (Kreutzwald 1953b: 131).

⁵ 1953. aastal välja antud Kreutzwaldi artiklikogumikus „Maailm ja mõnda” on artikli pealkiri tõlgitud „Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures”. Kuna originaalartikli juures olevaid laule pole publitseeritud, on tõlkes jäetud välja algpealkirjas sisalduv „koos laulunäidetega”. Kreutzwaldi originaalpealkirjas leiduv „im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten” (‘Pihkva kubermangu väljarännanud eestlased’), mis väljendab autori arusaama setode etnogeneesist, on samuti umbmääraselt Pihkva kubermangus asuvateks eestlasteks tõlgitud.

⁶ Kreutzwald saatis Faehlmannile artikli 17. X 1847 ning kandis selle ÕES-is ette 5. XI 1847 (Kreutzwald 1953a: 471).

⁷ Setode ja karjalaste võrdlemisel on pikk ajalugu ning Kreutzwald on üks esimesi, kes selle võrdlusega välja tuli (vt Kalkun 2015).

⁸ Toimetades Victor Steini näidendit „Kivilinad ehk vangitornist taeva”, teatas ta autorile, et setokeelse tegelase keelt pole ta osanud parandada: „[---] üksnes setu keele, nagu Juko oma, jätsin ma puutumata, sest tartu keelt ma ei tunne” (Kreutzwald 1979: 397, kiri Victor J. Steinile 14. III 1872).

⁹ Leo Anvelli tõlkes „pudrukeel”, originaalis *Kauderwelsch*, mis tähendab vigast või arusaamatut keelt, aga ka segast juttu.

Kahju, et keel kohati sootuks rikutud on, kuid et need lugemist ja kirjutamist oskamatad inimesed on oma keele *ex usu* osalt tartu, osalt tallinna murde põhjal moendanud, ja et tänini ükski keeleteurija sellele pole halastanud, siis tuleb selle pudrukeelele leppida. (Kreutzwald 1956: 48, kiri Alexander Heinrich Neusile 10. X 1847)

Pihkva kubermangus elavad eestlased, kes nähtavasti katoliku usust kreeka kirikusse üle on läinud ja praegusel ajal oma keele poolest lausa Paabeli torni ehitamist järele aimavad, on laulude kogujale ometi äraarvamata suure tähtsusega. (Kreutzwald 1956: 396, kiri Elias Lönnrotile 20. II 1851)

Niisiis on Kreutzwald rakendanud Herderi teooriat rahva keelelisest ja poeetilisest kuldajast ning selle riisimetest konkreetsele ja kohalikule materjalile. Kreutzwaldi (1953a: 109, 1956: 13) järgi on tartu keel kui taandareng ning sellest tulenevalt pole tartlastel algupäraselt luulet. Kuna setodel on luule, mis sobitub Kalevala luule traditsiooni, siis on Kreutzwaldi loogika järgi nende luule algne keel tallinna keel. Niisiis asubki Kreutzwald „puhastama” seto laulude keelt, st muutma seda sarnasemaks algse täiusega. Peagi kirjutas Kreutzwald, et setode laulude keel on lähedane põhjaeesti keelele – erinevalt setode igapäevasest keelest.

Aga küllaltki tähelepanemiseväär on, et samal ajal kui tartu eesti murre on igal pool igapäevaseks kõnekeeleks, siis lauludes valitseb tallinna eesti murre ja isegi improviseeritud produktsioonis ei saa seda päris eitada. (Kreutzwald 1976: 460, kiri Peter von Koeppenile 2. VIII 1849)

Pihkva-eestlaste laulude keelest rääkides leidis Kreutzwald kurioosselt laulude vanemas kihis palju „tallinna murde” elemente, „uuemad ja vähemväärtuslikud” laulud olid Kreutzwaldi meelest rohkem „tartu murdes”, mis oli kooskõlas tema teooriaga, et kõik eesti laulud on sündinud põhjarannikul (Kreutzwald 1953a: 110–111).

Artikli „Mittheilung über Volkslieder” juurde lisas Kreutzwald (1848: 50–62) viis seto laulu koos saksakeelsete tõlgetega. Laulud on suures jaos tundmatuseni töödeldud¹⁰ ning muudetud põhjaeestikeelsemaks ja romantilisemaks. August Annisti (2005: 480) sõnul on neis tunda „silmapaistev püüd heroiseerida laulude naiselikku kujutust ja muuta tooni vähegi dünaamilis-pateetilisemaks, eriti üheskoos sõjaliste ainetega”. Viiest laulust kaks meenutavad sisu ja stiili poolest seto laulu. Üks neist on lüürilise lauljate otsimise motiivi edasiarendus, milles siiski värsile „kalla marri kalewine” on liidetud Taaraga paralleelvärss ning kommentaaris kinnitatakse, et see on tõenäoliselt mingi pikema laulu fragment (*Bruchstück*) (Kreutzwald 1848: 55). Ainus tekst ilma Kalevite, vaimude, murueitede ja Une-Ukudeta on laul, mille pealkirjaks on pandud „Trinklied” („Joogilaul”) koos sulgudes lisandusega „improviseeritud”. Joonealuses märkuses öeldakse laulu kohta: „Käesolev improvisatsioon esindab Pihkva eestlaste laulude nõrgimat külge” (Kreutzwald 1848: 57).

Laulude ilmne moonutatus võib olla põhjus, miks need on artikli eestikeelsest publikatsioonist häbelikult välja jäetud (Kreutzwald 1953a). Samuti on Kreutzwaldi

¹⁰ Vt näiteks Kreutzwaldi esimese näitelaulu kriitilist analüüsi: Annist 2005: 476–477.

ja Alexander Heinrich Neusi kirjavahetuse trükiväljaandes lühendatud laulunäidete võrra kirja, kus Kreutzwald on Neusile saatnud neli Pihkva eestlaste laulu (vt Kreutzwald 1956: 47–49).

Neus avaldas neli Kreutzwaldilt saadud seto laulu oma „Eesti rahvalauludes” (1850–1852). Värsiga „Wellekese! Kai iks mälästeni” algav laul esineb seal pealkirjaga „Die Tage der Unterjochung” („Orjaikke päevad”) ning Neusi meelest kõneleb see katkuajast. Neus (1850: 135) tutvustab laulu lugejatele kui Pihkva eestlastelt pärinevat, sest see on tema jaoks tähtis laulus leiduva „Kalewi kalmu” asukoha selgitamisel. Laulu, mille on Kreutzwald pealkirjastanud kui „Trinklied (Improvisirt)”, on Neus avaldanud joogi- ja kõrtsilaulude hulgas (*Trink- und Schenkenlieder*) ning seejuures märkinud, et laul on Pihkva eestlastelt saadud. Seekord on seda mainitud seoses seletusega, mis puudutab setode rõivastust (Neus 1852: 370). Ülejäänud kahe Kreutzwaldilt saadud seto laulu päritolu pole väljaandes nimetatud.¹¹

Osa Kreutzwaldi võltsitud seto lauludest on jäänud siiski eesti kultuurilukku. Pealkirjaga „Der Sängner” („Laulik”) laulu fragmente on helilooja Ester Mägi kasutanud oma laulupidudelgi esitatud koorilaulus pealkirjaga „Viru lauliku mõtted” (1984). Teksti autoriks on märgitud Kreutzwald ning viide seto folkloorile puudub, nagu ongi mõistlik. Kreutzwaldi „Der Sängner” ilmus Carl Robert Jakobsoni „Kooli lugemise raamatu” teises osas pealkirjaga „Kust ma laulu lahutasin?” ja ilma iga-suguse viiteta seto rahvaluulele (Jakobson 1875: 164). Populaarses õpikus ilmumine on ilmselt põhjus, miks see laul on jõudnud folkloorikogudesse. Mitmed viljakad n-ö halvad rahvaluulekogujad¹² on saatnud selle laulu versioone rahvaluulekogumise kampaaniate käigus. Laulu variante leidub nii Hurda, Eiseni kui ka ERA kogudes, varaseim on Jüri Ustallo saadetis 1889. aastast.¹³ Kuna Kreutzwaldi tekst pole setokeelne, on tekstid edukalt esindanud Vigala, Tori, Kose, Kõpu, Viljandi ja Ambla kihelkondi. Jakob Hurda koostatud antoloogia „Setukeste laulud” ilmumise ajaks (1904–1907) olid arusaamad teaduslikust ja heast folkloorikogumise praktikast piisavalt palju muutunud, nii et Hurt otsustas Kreutzwaldi kogutud seto laule seto laulude täielikku väljaandesse mitte võtta (Kalkun 2015).

¹¹ Neus publitseeris veel laulud „Luggu, luggu meista lõppenisse” (1851: 177) ja „Wellekese norekese” (1851: 214), kuid need puuduvad Kreutzwaldi artiklist „Mittheilung über Volkslieder”.

¹² Eesti rahvaluuleteaduse ajaloos on rahvaluule rahvahtsuse küsimus olnud sageli aktuaalne, eriti seoses suurte publitseerimisprojektidega (vt Krikmann 2000; Saukas 2005a, 2005b, 2007, 2009). Samas on esile toodud ka folkloristide ootustele mitte vastavate kogujate väärtusi (Kikas 2024; vt ka Mikkola 2013; Saarlo 2025).

¹³ Vt H II 10, 538/9 (314), 1889; E 9023/5 (12), 1892; H III 18, 465/7 (1), 1895; H I 9, 5 (9), 1896; E 25471/2 (23), 1896; E 24761/3 (8), 1896; E 53491/2 (1), 1923; ERA II 33, 153/5 (1), 1931.

Hurt jutustavaid laule laenamas

Jakob Hurda aegne rahvaluuleteadus oli leidnud endale Soome koolkonna abil oma teooria (vt Frog 2013, 2021; Seljamaa 2005, 2007) ning selliseid vabameelseid võltsimisi, mida Kreutzwaldi kaasajal võis kohata, hakati kritiseerima. Hurt tegi koostööd Julius ja Kaarle Krohniga ning lähtus nende väljatöötatud geograafilis-ajaloolisest meetodist, mille kohaselt oli geograafiliseks võrdluseks oluline keskenduda just laulupärandi vanimale osale, milleks peeti jutustavaid laule. Koostöös Soome Kirjanduse Seltsiga avaldas Hurt kolmeosalise seto laulude antoloogia „Setukeste laulud”, mille esimeses köites olid just jutustavad laulud. (Kalkun 2015)

„Setukeste laulude” koostamise ajal tõlkis Hurt eesti keelde neli lüroepilist seto regilaulu. Ta parandas ja liitis laule Soome koolkonna ideaalide kohaselt, ilmselt oli see tema viis püüda konstrueerida laulu täiuslikku algkuju. Hurt avaldas 1906. aastal neist kaks, „Ilulaulu” ja „Kalmuneiu” pealkirja all „Kaks keelt „Vanast kandlest”” nii Soomes kui ka Eestis.¹⁴ „Jeesuse sõidu” ja „Lemmelehe” tõlked jäid käsikirja ning need leiti ja publitseeriti alles 1987. aastal (Tedre, Saukas 1987; Mirov 1989). Eesti keelde tõlgitud „Ilulaul” ja „Kalmuneid” said rahvalauluvalimike ja õpikute vahendusel väga populaarseks. „Võib uskuda, et „Ilulaul” oli paljude aastate kestel üldse kõige enam deklameeritav regivärsiline rahvalaul, mida kõik koolilapsed peast oskasid,” kirjutas 1928. aastal sündinud folklorist Ruth Mirov (1989: 94), peegeldades ilmselt oma põlvkonna kogemust. Niisiis oli Hurda tõlgitud ja kompileeritud seto jutustavatest lauludest saanud õpikutes ja populaarsetes väljaannetes eesti jutustavate laulude näide.

Miks tõlkis Hurt seto lüroepikat? Elu viimastel aastatel oli Hurt jõudnud seisukohale, et rahvalaulude teadusliku väljaandmise kõrval oleks vaja koostada ka regilaulude „ilulugemiseks” määratud väljaanne. Segadust tekitavalt samuti „Vanaks kandleks” nimetatud, nagu varasem teaduslik väljaanne, pidi see populaarne antoloogia koosnema redigeeritud ja põhjaeesti keelde tõlgitud jutustavatest lauludest (Tedre, Saukas 1987: 356). 1905. aasta 21. jaanuari kirjas Kaarle Krohnile mainib Hurt siiski võimalust, et mõni laul võiks jääda algupärasesse keelde.

Ma töötan vabadel tundidel või vahelduseks oma antoloogilise „Vana kandlega”, millest saab soome „Kanteletari” paralleelväljaanne. Kaks eepilist laulu või ballaadi („Ilolaul” ja „Kalmuneid”) on juba valmis. Ma taotlesin olemasolevatest variantidest kokku liita teaduslikult ja esteetiliselt parimat. Loomulikult leiab sealjuures kasutamist minu kogude materjal tervenisti. Äsja nimetatud laulud on küll setode eriomand. Keelevorm tuleb üldiselt ühtlustada, põhjaeesti vormi valada, aga küllap peavad mõned numbrid ka murdelise kuju säilitama. (EKM EKLA, f 205, m 22:1)

Krohn manitseb Hurta truuks jääma laulude algkujule ning loobuma kõigist juhuslikest liitmistest (EKM EKLA, f 43, m 11:1, 29. XII 1905). Samas kirjas toob Krohn konkreetset välja, millised värsid Hurda kokkupandud „Kalmuneius”

¹⁴ Soomes ilmusid laulud Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXIII köites (1906), sama ilmus Eesti Kirjanduses 1906, nr 5.

kuuluvad algselt näiteks pulmalaulude hulka ning seega raskendavad tema meelest lüroepilise laulu algkuju nägemist. Kas laulu „tuumakas ja konsekvantne esimene versioon” (EKM EKLA, f 43, m 11:1, 18. I 1905) pidi tähendama Krohni jaoks laulu algse keelelise kuju säilitamist, jääb selgusetuks.

Kummalisel kombel ei kommenteerinud Hurt „Ilulaulu” ja „Kalmuneiu” publikatsiooni sisesejuhatavas tekstis laulude tõlkimist, vaid hoopis pühendab terve lõigu sellele, et õigustada mõningate murdesõnade kasutamist:

Mõned lugijad saavad ehk paljuks panema, et ma lauludesse murdelisi sõnu olen jätnud; nad ei salli neid mitte ja näeksivad häämeelega, kui need sõnad „Tallina keeli” ümber oleksivad pandud. Aga need murdelised ained on otse meie laulude rikkus, meie keele suur vara ja kaunis ilu. Tahaks mõni kirjamees meie kirjakeelt, liiatigi meie esivanemate runu- ehk laulukeelt, kitsaste kihelkonna piirte sisse sulguda, siis paneks tema meie luuletajad mitmetpidi nälga nägema ja kuivataks suure hulga kõige elavamaid vaimuhallikaid ära. Küll on ja olgu põhjapoolne Eesti keel meie kirjakeele põhi, aga ärgu põlaku tema seda rikastamist ja eluväge, mis teised murded temale rohkesti pakkuda võivad. (Hurt 1906a: 140–141)

Niisiis rõhutas Hurt küll kohalike keelte rikkust, kuid samal ajal tõlkis seto laule kirjakeelde. Üksikud murdelisused tulevase antoloogia lauludes pidid olema põhjaeestiliku kirjakeele „eluväega” rikastamise teenistuses, samuti lubas ta varustada laulud sõnaseletustega.

Pärast kahe seto lüroepilise laulu tõlke avaldamist sai Hurt paar väga kriitilist arvustust. „Ometi äratas sellinegi pieteetlik ja asjatundlik liitmine – kasutatud teistendite äranäitamisega – vastuseisu,” on kommenteerinud folkloristid Ülo Tedre ja Rein Saukas (1987: 356) veidi solvunult seda Hurdale osaks saanud kriitikat. Villem Reimani ja Kristjan Raua kriitika puudutas just laulude rahvapärase kuju muutmist. Reiman kartis, et lauludest läheb „mulla hais” kaotsi, kui õpetatud mees neid töötleb:

Nii kardame meie, et kui Dr. Hurt Lõnnroti eeskujul tahaks anthologia tarvis rahvalaulude teisenditest uusi rahvalaule „kokku keerutada”, meie kogu saame, kus laulud vahest küll kaunimini ja järjekindlamalt, loogikalikumalt, kokku on seatud kui rahvasuu neid laulab, meie neid aga mitte enam täiesti rahva omaks ei tohi pidada. Sellest tõuseks aga lugejatele kahju. (Reiman 1906)

Raua arvustus kannab dramaatilist pealkirja „Noli me tangere!” ja autor on kasutanud võrdpilte kunstit („Õiendaks keegi vana primitivmeistri maali joonistuse, värvi ehk perspektivi uuema aja nõudmiste järele, siis oleksivad ka maali kalliväärilised omadused otsas”). Ta arvab samuti, et laulude rahvalikku algkuju ei tohiks muuta:

Kellegil ei ole õigust algkujusid (originalisid) muuta, kui autoril enesel. Algkuju jäägu puutumata, olgu meile püha, sest temas peegeldab ennast rahva ehk isiku iseäraline ilm iseäralises kujus, mis kõigist muudest lahku läheb. (Raud 1906)

Konkreetselt seto laulude ja keele kohta kirjutab Raud eraldi lisanduse ning ütleb, et „kui neid kogusse võetakse”, siis peaks needki „täiesti muutmata” välja antama ning vajadusel lisama sõnaseletused. Kuigi Reimani põhiidee on see, et laule ei tohiks muuta, ütleb ta artikli alguses natuke vastukäivalt tänusõnad Hurdale, et ta on laule lähendanud Tallinna kirjakeelele ja aidanud „võõrast murrakust” aru saada:

Juba Setukeste laulude kogu tuleb tervelt 18 rubla maksma. Kui palju rahvaliikmeid jõuavad teda osta, kui palju tema võõrast murrakust aru saada? Sellepärast tervitame südameliku rõõmuga „vanavara aidamehe” Dr. Hurti nõuu, põhjatust rahvalaulude tagavarast kaunimaid anthologiaks, laulude lillekoguks, välja valida ja neilt keele poollest Tallinna kirjakeelele nii lähendada, et lihtlugeja neist jagu saab. (Reiman 1906)

Hurt vastas Reimani ja Raua kriitikale kirjutisega „Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda”, kus ta seletas populaarse ja teadusliku väljaande erinevusi ning oma töömeetodit (Hurt 1906b).

Hurt tõlkis seto eepilisi laule, viidates selgelt, et nende väljaanne pole teaduslik publikatsioon, vaid laulud on kohandatud ja tõlgitud. Siiski hakkasid Hurda tõlked elama oma elu just eesti lauludena, mitte seto laulu tõlgetena. Kuna eesti folkloristikas tajuti eepiliste laulude puudumist kahetsusväärse asjaoluna, siis on alates Hurda ajast ikka kasutatud seto laulukultuurist võetud lüroepilisi laule kui kadunud eesti laulupärandi näiteid. Hurda tõlgitud seto laulud leidsid kindla koha populaarsetes regilauluväljaannetes ja koolilugemikes (nt Peterson 1918: 81–86; Kutti jt 1935: 11–13; Laugaste 1948: 242–265, 309–322; Vihalem 1958: 6–7). Enamasti on laulude juures või sissejuhatavates tekstides mainitud, et laulud on Hurda töötlus, nende seto päritolule aga pigem ei ole viidatud.

Hurda tõlgitud seto lüroepilised laulud pole võltsingutena rahvaluulevaramusse sattunud ilmselt nende lihtsa tuvastatavuse tõttu. Siiski on rahvaluulekogudes juba 1908. aastast Hurda „Ilulaulu” 32-värsiline algus, mille on saatnud n-ö halb koguja Hans Karro Palamuse kihelkonnast.¹⁵

Tellitud ja tõlgitud nõukogude folkloor

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudesse on jäädvustatud 1940. ja 1950. aastail märkimisväärtne hulk laule, kus seto naised kiidavad nõukogude korda, Stalinit ja Leninit, aga ka radikaalseid muutusi maapiirkondades (sundkollektiviseerimist, eraomandi kaotamist jne), rõõmustavad sõja lõppemise ja rahu saabumise üle ning väidetavalt paranenud elujärje üle või kurvastavad Stalini surma pärast.¹⁶ Selliste laulude sünnilugusid uurides selgub, et need olid enamasti folkloristide või kohalike ideoloogia-töötajate tellimisel või lausa koostöös loodud laulud (Kalkun, Oras 2018; Saarlo 2017). Nõukogude ajakirjanduses ja teadustekstides püüti jätta mulje, nagu oleksid

¹⁵ EKS 48, 13/6 < Palamuse khk, Kuremaa v, Vinni – H. Karro < Mari Mets (1908).

¹⁶ Selliseid seto laule leidub ka muudes mäluasutustes ja eri institutsioonide arhiivides.

seto naiste poliitilised improvisatsioonid rahva loomulik ja vaba eneseväljendus. Räägiti näiteks „uuele elule ärganud iidsest setu leelost” (Vainu 1954: 18), mis on omandanud sotsialistliku sisu.

1950. aastail olid seto laulikud oma poliitiliste improvisatsioonidega tõenäoliselt kasulikud informandid, kellelt tellitud kiidulaulud suurendasid aruannetes „poliitilisi sündmusi ja tööliste elu kajastava uuema folkloori”, „Suure Isamaasõja folkloori” või lihtsalt „kolhoosi rahvaluule” (vt Oras 2009: 709) osatähtsust. Richard Viidalepp nendib kirjutises „Rahvaluule arengust Nõukogude ajal”, et nõukogudeaegset uudisloomingut esineb Eesti NSV-s peamiselt lauludes (Viidalepp 1959: 473). Iseloomulikult on uutest laululiikidest kolhoosi- ja rahulaulude näideteks toodud just seto laule ning kasutatud Anne Vabarnalt tellitud improvisatsioonide tõlgitud katkeid (vt Viidalepp 1959: 477–479). Seto laulikud, kes olid varem laulnud kiidulaule nii folkloristidele kui ka võimuesindajatele (vt Arukask 2003; Laanetu 2008), muutusid folkloristide jaoks kasulikuks. Poliitilisi laule loodi samuti pärast Stalini aega ning selliste improvisatsioonide kogumine jätkus hiljem, kui tellitud kiidulaulude järele polnud enam otsest vajadust.

Kuna nõukogude folkloor pidi kõigil Nõukogude Liidu rahvastel olemas olema (vt Slezkine 2012), pidi seda leiduma ka Nõukogude Eestis. 1940. aastate lõpus folkloristide kogutud seto naiste improvisatsioonid moodsatel teemadel olid selgelt tellimustööd, mis jõudsid üllatavalt kiiresti kooliõpikutesse. Linda Vihalema koostatud lugemiku 1950. aasta versioonis on paigutatud Aleksandra Leivo „Tervitusleelo seltsimees Stalini 70. sünnipäevaks” tavandilaulude alla, kuid alates 1951. aastast on lugemikes olemas eraldi osa „Nõukogude rahvalaulud”, kus lisaks Leivo laulule leiduvad (eri aastatel natuke erinevas kombinatsioonis) Anne Vabarna „Punaarmee tagasitulek”, „Leelo Stockholmi rahukaitse üleskutse puhul”, Irina Pino „Enne ja nüüd” jt.

Kooliõpikutes on nende lauludega aga toimunud kultuurilisele omastamisele viitavad muutused. Kui 1950. aastate alguses (Vihalem 1950, 1951, 1952) avaldati Anne Vabarna, Aleksandra Leivo ja Irina Pino laulud koos tõlgetega, siis alates 1954. aastast avaldati laulud üksnes eesti keeles ilma vähimagi kommentaarita, et need on tõlked. Pärast Stalini surma jäeti Linda Vihalema koostatud eesti kirjanduse lugemiku 1954. aasta versioonist välja Aleksandra Leivo „Tervitusleelo seltsimees Stalini 70. sünnipäevaks”. Sama lugemiku 1957. aasta versioonis on loobutud kogu „Nõukogude rahvalaulude” osast koos seto naiste pühenduslauludega, kuid kogumikus leiduvad siiski eesti keelde tõlgitud seto itkud, mis on vahepeal kaotanud autorite nimed (esindamaks itkutraditsiooni, mis mujal Eesti alal polnud säilinud).

Kokkuvõte

Tõlkimine ja kohandamine on folklooris tavalised nähtused. Kahtlane on aga see, kui tõlkimisega tegelevad võimupositsioonil olevad folkloristid ja tõlgitakse ideoloogilistel põhjustel. Eesti folkloristika ja seto folkloori suhe on olnud muutlik ja keeruline. Pikka aega on olnud tööjaotus: setod laulavad, aga eestlased koguvad, uurivad

ja publitseerivad neid laule oma äranägemise järgi. Seto laulude publitseerimisel ja tõlkimisel on olnud alati mingi eesmärk, kuid setod pole ajaloolistel põhjustel publitseerimis- ega tõlkimisprotsessides kaasa rääkinud.

Kolm käsitletud tõlkimisjuhtumit paljastavad, mismoodi ka süütust tõlkimisest võib saada kultuuriline omastamine. Eri aegadest pärinevad juhtumid näitavad, et tõlkimisel on olnud küll ideoloogilised või teadusajaloolised põhjused, kuid sarnased omastamisele viitavad mehhanismid.

Kreutzwald kasutas tol ajal veel vähetuntud seto folkloori selleks, et tõestada oma teooriat eesti laulude arengust ja rändamisest. Samuti tahtis Kreutzwald näidata, et „Kalevipoeg” põhineb ehtsal rahvalaulul, mille fragmente võib leida mahajäänud setode folkloorist. Seto laulukultuuri kasutas Kreutzwald oma teooriate tõestuseks ning ta esitas ja moonutas seda endale kohasel viisil, nii et see sobis moodsate teooriatega. Kreutzwald käsitas ilmselt seto lauludes ja keeles tehtud suuri muutusi redigeerimisena, mis pidi paljastama rahvasuus muutunud algse kuju.

Moderniseerumisprotsessis tõsteti esile ühtset rahvuslikku identiteeti, mis jättis varju kohalikud ja etnilised eripärad (vt Anttonen 2005; Kallio, Silvonen 2023). Lõunaestikeealalt pärit Jakob Hurt, kes oli 1860. aastail otsustanud loobuda tartu kirjakeele kasutamisest (Laanekask 2004: 37), et arendada üht kirjakeelt, tahtis ilmselt kavandatavas populaarses antoloogias tõlkida oma lõunaestikeelsete kogude rikkusi „kõigile eestlastele” kasutamiseks. Selliselt sündinud nii-öelda täiuslik eestikeelne lüroepika hakkas elama publikatsioonides ja nende kasutajate käes uut elu ning laulude seto algupära hämardus.

Nõukogude folkloristika kasutas invasiivseid meetodeid ideoloogiliselt sobiva folkloori saamiseks. Poliitiliselt laetud rahvalaulude publitseerimine oli kiire ja tõhus, nagu näitavad tolelaegsed koolilugemikud. Setodelt saadi küll ideoloogiliselt sobivaid laule, kuid nende eestikeelsed tõlked sobisid paremini eesti nõukogude folkloori esindama ning setokeelsetel originaaltekstidel oli tendents väljaannetest kaduda. Seto naiste kasutamine eesti nõukogude folkloori loomiseks jättis arhiividesse rikkaliku räpase pärimuse, mille põhjalikum analüüs ootab veel ees.

Kõik käsitletud tõlkejuhtumid on vähetähtsad seigad eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. Kas käsitleda neid piinlike, koomiliste või traagilistena, sõltub vaatepunktist. Juhtumeid ühendab see, et seto laulu on kasutatud millekski, mida on vaja olnud eestlastel, mitte setodel. Praeguse pilgu jaoks on vähemalt nii Kreutzwaldi võltsingud kui ka nõukogude eesti folkloristide tegevus eetiliselt küsitavad. Tõlkejuhtumid on selgelt kultuurilise omastamisega sarnased, isegi kui seto kogukond pole neid sellisena seni tähele pannud.

Uurimus on valminud projektide PRG1288 „Folkloorse varieeruvuse korpuspõhine käsitus: regilaulutraditsiooni piirkondlikud stiilid, teemavõrgustikud ja suhtlusviisid” (Eesti Teadusagentuur), TK215 „Eesti juured: rahvastiku ja kultuuri kujunemise transdistsiplinaarsete uuringute tippkeskus” (Haridus- ja Teadusministeerium) ning EKM 8-2/22/3 „Folkloor ja selle individuaalsed, kogukondlikud ja institutsionaalsed edasiandmise mehhanismid” (Eesti Kirjandusmuuseum) toel.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM), Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 43, m 11:1 – Kaarle Krohni kirjad Jakob Hurdale 08.02.1888–29.09.1906, d-ta.

f 205, m 22:1 – Jakob Hurda kirjad Kaarle Krohnile 28.11.1888–01.12.1906 (valguskoopiad, Paul Rummo kogu).

Eesti Kirjandusmuuseum (EKM), Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EKS – Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

KIRJANDUS

Annist, August 2005. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Toim Ülo Tedre. Eesti Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Anttonen, Pertti J. 2005. Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
<https://doi.org/10.21435/sff.15>

Apo, Satu 2006. Kansanlaulujen ääni 1700-luvun kirjallisuudessa – Johdatus Macphersonin, Percyn ja Herderin runojulkaisuihin. – Herder, Suomi, Eurooppa. Toim Sakari Ollitervo, Kari Immonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 216–264.

Arukask, Madis 2003. Jutustava regilaulu aspektid: 19. sajandi lõpu setu lüroepiliste regilaulude žanr ja struktuur. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/42697>

Arukask, Madis 2022. Kultuurilisest omastamisest maailmas ja meil: saateks. – Kelle pärand? Studia Vernacula, nr 14, lk 35–42. <https://doi.org/10.12697/sv.2022.14.35-42>

Bauman, Richard; Briggs, Charles 2003. Voices of Modernity. Language Ideologies and the Politics of Inequality. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511486647>

Beyer, Jürgen 2011. Are Folklorists Studying the Tales of the Folk? – Folklore, kd 122, nr 1, lk 35–54. <https://doi.org/10.1080/0015587X.2011.537132>

Bucar, Liz 2022. Stealing My Religion: Not Just Any Cultural Appropriation. Cambridge–London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674279995>

Faehlmann, Friedrich Robert 1999. Teosed I. Koost Mart Lepik, Eva Aaver, Heli Laanekask, Kristi Metste. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Frog 2013. Revisiting the Historical-Geographic Method(s). – RMN Newsletter, nr 7, lk 18–34.

Frog 2021. ‘Suomalainen koulukunta’: Suomalainen folkloristiikka metodisten jatkuvuuskien ja muuttuvien paradigmojen välillä. – Paradigma: Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin. Toim Niina Hämäläinen, Petja Kauppi. Kalevalaseuran vuosikirja 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 59–88.
<https://doi.org/10.21435/ksvk.100>

- Haapoja, Heidi 2017.** Omimista, lainaamista, hyväksikäyttöä, ylikulttuurista tulkintaa? Kulttuurisen appropriatsioon käsite, suomalainen kansanmusiikki ja kalevalamittainen runolaulu. – *Musiikin suunta*, kd 39, nr 1.
<http://musiikinsuunta.fi/2017/01/omimista-lainaamista-hyvaksikaytto/>
- Haapoja-Mäkelä, Heidi 2020.** Silencing the other's voice? On cultural appropriation and the alleged Finnishness of Kalevalaic runo singing. – *Ethnologia Fennica*, kd 47, nr 1, lk 6–32.
<https://doi.org/10.23991/ef.v47i1.84255>
- Hafstein, Valdimar 2014.** The constant muse: copyright and creative agency. – *Narrative Culture*, kd 1, nr 1, lk 9–48. <https://doi.org/10.13110/narrcult.1.1.0009>
- Hurt, Jakob 1903.** Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen. – *Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen*. III kd, 3. v. Helsingfors, lk 185–205.
- Hurt, Jakob 1906a.** Kaks keelt „Vanast kandlest”. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 140–149.
- Hurt, Jakob 1906b.** Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 149–152.
- Hurt, Jakob 1989.** Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik. Koost Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jackson, Jason Baird 2022.** Kultuuriline omastamine kultuurimuutusena. Tlk Elo-Hanna Seljamaa. – *Kelle pärand? Studia Vernacula*, nr 14, lk 14–34.
<https://doi.org/10.12697/sv.2022.14.14-34>
- Jakobson, Carl Robert 1875.** Kooli Lugemise raamat. Tõine jagu. 46 pildiga. Tartus: H. Laakmann.
- Kaljundi, Linda 2022.** Decolonise That – Estonian Identity as Indigenous and/or White. – *A Shade Colder*, nr 1. <https://www.ashadecolder.com/decolonise-that-estonian-identity-as-indigenous-and-or-white>.
- Kalkun, Andreas 2015.** Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 33.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Kalkun, Andreas 2017.** Introducing Setos on stage: On the early performances of Seto singing culture. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, nr 68, lk 7–42.
<https://doi.org/10.7592/FEJF2017.68.kalkun>
- Kalkun, Andreas; Aabrams, Vahur (koost, toim) 2014.** Seto naisi elolaulu. Antoloogia. (Seto Kirävara 8.) [Värskä–Tartu:] Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kalkun, Andreas; Oras, Janika 2018.** „Stalin is a wise man, Lenin was a little bird.” On creating Soviet folklore in the Seto region during the Stalin Era. – *Res Musica*, kd 10, lk 41–62.
- Kallio, Kati; Silvonen, Viliina 2023.** Tradition and ownership: Disputes about Karelian laments in Finland. – *Approaching Religion*, kd 13, nr 3, lk 40–59.
<https://doi.org/10.30664/ar.131229>
- Kikas, Katre 2024.** Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogud arhiivi ja avalikkuse äärealal. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 39.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1848.** Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. – *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*. Zweiter band. Zweites Heft. Dorpat: H. Laakmann, lk 43–62.

- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953a.** Teateid rahvalauludest Pihkva kubermangus asuvate eestlaste juures. – F. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Teosed 4. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 105–112.
- Kreutzwald 1953b** = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. III kd. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus. 1853–1879. Toim Ea Jansen, Mart Lepik, Liis Raud, Endel Sögel, Heinrich Tobias. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald 1956** = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. II kd. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele. 1847–1866. Toim Eduard Ertis, Ea Jansen, Juhan Käosaar, Mart Lepik, Liis Raud, Aarne Vinkel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald 1976** = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. I kd. Kirjad Fr. R. Faehlmannile, D. H. Jürgensonile ja teistele. 1833–1866. Toim Eduard Ertis, Rudolf Põldmäe, Aarne Vinkel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kreutzwald 1979** = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus. VI kd. Kirjad J. Hurdale, J. Kölerile, C. R. Jakobsonile ja teistele. 1862–1882. Koost Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa. Toim Eduard Ertis, Rudolf Põldmäe, Liis Raud, Aarne Vinkel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.
- Krikmann, Arvo 2000.** Eesti lühivormide allikaloost. [Võrguteavik.] [Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.] <https://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/>
- Kutti, Selma; Loorits, Oskar; Tampere, Herbert 1935.** Valimik eesti rahvalaule. Tartu: Loodus.
- Kuutma, Kristin 2005.** Pärimuskultuurist kultuurisümboliks. Saami etnograafia ja seto eepose saamisluu. (EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost 3.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kuutma, Kristin 2009.** Who owns our songs? Authority of heritage and resources for restitution. – *Ethnologia Europaea*, kd 39, nr 2, lk 26–40. <https://doi.org/10.16995/ee.1052>
- Kuutma, Kristin 2015.** From folklore to intangible heritage. – *A Companion to Heritage Studies*. Toim William Logan, Máiréad Nic Craith, Ullrich Kockel. Hoboken, NJ: Wiley, lk 41–54. <https://doi.org/10.1002/9781118486634.ch3>
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laanetu, Mairi 2008.** Setu lauliku Anne Vabarna kiidu- ja tänulaul kindral Johan Laidonerile. – *Setumaa kogumik* 4. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloost ja rahvakultuurist. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, MTÜ Arheoloogiakeskus, lk 291–315.
- Laugaste, Eduard 1948.** Valimik eesti rahvalaule. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Laugaste, Eduard 1970.** Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos. – *Töid eesti filoloogia alalt* 3. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 259.) Tartu, lk 95–148.
- Mikkola, Kati 2013.** Self-taught collectors of folklore and their challenge to archival authority. – *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Toim Anna Kuusmin, M. J. Driscoll. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 146–157.
- Mirov, Ruth 1989.** Järelsõna. – Jakob Hurt, Neli keelt „Vanast kandlest”. Tallinn: Kunst, lk 75–98.

- Neus, Alexander Heinrich 1850.** Ehnstnische Volkslieder. Erste Abtheilung. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft. Reval: bei Kluge und Ströhm.
- Neus, Alexander Heinrich 1851.** Ehnstnische Volkslieder. Zweite Abtheilung. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft. Reval: bei Kluge und Ströhm.
- Neus, Alexander Heinrich 1852.** Ehnstnische Volkslieder. Dritte Abtheilung. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus herausgegeben von der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft. Reval: bei Kluge und Ströhm.
- Oras, Janika 2009.** Lõik eesti folkloorikogumise loost: Nõukogude aja helisalvestused. – Akadeemia, nr 4, lk 703–724.
- Peterson, Karl 1918.** Eesti rahvalaulude antoloogia. Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Vast. Abiandm. Seltsi raamatukauplus.
- Piho, Mare 2003.** Setud – Eesti sümbol? – Aeg ja lugu. Esseid eesti kultuuriloost. (Scripta ethnologica 5.) Koost Aivar Jürgenson. Tallinn: Ajaloo Instituudi etnoloogia sektor, lk 120–128.
- Pino, Veera 1987.** Lisafakte F. R. Kreutzwaldi rahvalaulukäsikirjade kohta. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 335–343.
- Pin-Yu Chen, Paris 2024.** Pööre rasside segunemise vastu sõdadevahelises Eestis. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 137–145.
- Prants, Hindrik 2016 [1910].** Petseri eestlased. – H. Prants, Eesti asi ja maailma lugu. (Eesti mõttelugu 128.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 28–34.
- Pushaw, Bart 2020.** Eestlaste nähtav valgekssaamine. Tlk Triinu Pakk. – Vikerkaar, nr 9, lk 75–83.
- Põldmäe, Rudolf 1938.** Rahvakultuurist, eriti rahva lõbutsemisvormidest Setumaal. Tallinn: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Raud 1906 = K. Rd., Kirjandusest.** „Noli me tangere”. Rahvalaulude muutmise kohta. – Postimees 22. IV, nr 90, lk 2.
- Reiman 1906 = W. R., Kirjandusest.** Kaks keelt „Vanast kandlest”. – Postimees 4. III, nr 52, lk 2.
- Rogers, Richard A. 2006.** From cultural exchange to transculturation: a review and reconceptualization of cultural appropriation. – Communication Theory, kd 16, lk 474–503. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2006.00277.x>
- Saarlo, Liina 2017.** Regilaul tuulte pöörises. Eesti folkloristika poliitiliste muutuste ajajärgul 20. sajandi keskel. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 20, lk 27–54. <https://doi.org/10.7592/methis.v16i20.13888>
- Saarlo, Liina 2025.** Kirjalikud jäljed eesti regilaulukorpuses. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 987–1010. <https://doi.org/10.54013/kk815a2>
- Salve, Kristi 2000.** Toone tare: Tähelepanekuid setu surnuikude žanridevahelistest ja geograafilistest seostest. – Tagasipöördumatus. Sõnad ja hää. Toim K. Salve, Mare Kõiva, Ülo Tedre. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, lk 55–72.
- Saukas, Rein 2005a.** Eesti mõistatuste allikalugu. I. (Reetor 5.) Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

- Saukas, Rein 2005b.** Eesti mõistatuste allikalugu. II. (Reetor 6.) Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saukas, Rein 2007.** Eesti mõistatuste allikalugu. III. (Reetor 7.) Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saukas, Rein 2009.** Eesti mõistatuste allikalugu. IV. (Reetor 8.) Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Selart, Anti 2009.** Setomaa keskaja ajaloo uurimisest. – Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani. Koost, toim Heiki Valk, A. Selart, Anti Lillak. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 201–202.
- Seljamaa, Elo-Hanna 2005.** Walter Anderson: A scientist beyond historic and geographic borders. – Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A Reader and Reflexive History. Toim Kristin Kuutma, Tiiu Jaago. Tartu: Tartu University Press, lk 153–168.
- Seljamaa, Elo-Hanna 2007.** Täiustatud tõde ehk Walter Andersoni rahvajuttude enesekontrolli seadus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 888–906.
- Slezkine, Yuri 2012.** NSVL kui ühiskorter ehk kuidas sotsialistlik riik etnilist eristumist edendas. I–II. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 117–136; nr 12, lk 76–101.
- Tedre, Ülo; Saukas, Rein 1987.** Veel kaks keelt „Vanast kandlest”. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 355–360.
- Undusk, Jaan 1995.** Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679.
- Vainu, H. 1954.** Kunagises kolkas. – Stalinlik Noorus, nr 7, lk 16–18.
- Viidalepp, Richard (toim) 1959.** Eesti rahvaluule ülevaade. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Linda 1950.** Eesti kirjandusloo õpik-lugemik VIII klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Linda 1951.** Eesti kirjandus VIII klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Linda 1952.** Eesti kirjandus VIII klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vihalem, Linda 1958.** Valimik eesti rahvaluulet keskkoolile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Andreas Kalkun (snd 1977), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), andreas.kalkun@folklore.ee

Appropriation or mere translation? Seto songs in Estonian

Keywords: Cultural appropriation, Seto song culture, translation, history of folkloristics

Translation and adaptation are common phenomena in folklore. However, when translation is undertaken by folklorists in positions of power and driven by ideological motives, the matter becomes problematic. The relationship between Estonian folkloristics and Seto folklore has been both variable and complex. For historical

reasons, the Setos themselves have not had a voice in the processes of publishing or translating folklore. This article examines three cases of translation that demonstrate how even seemingly “innocent” acts of translation can amount to cultural appropriation. Although the cases originate from different periods and reflect differing ideological or scholarly agendas, they reveal similar mechanisms of appropriation.

Friedrich Reinhold Kreutzwald drew upon Seto folklore to substantiate his theory of the development of Estonian song and to prove the authenticity of the epic *Kalevipoeg*. Seto song culture provided Kreutzwald with an ideal opportunity to lend empirical support to his theories. He regarded the alteration and translation of Seto songs as an editorial process intended to uncover their original form. Jakob Hurt translated Seto lyric-epic songs for his popular anthology of folk songs intended “for all Estonians”. Once rendered in Estonian, these songs began a new life in school textbooks and popular publications as Estonian folk songs. Soviet folkloristics, in turn, employed invasive methods to produce ideologically acceptable folklore. During the Stalinist period, folklorists under pressure commissioned Seto women to compose politically suitable songs. A selection of these was published in school textbooks as examples of Soviet Estonian folklore – initially alongside the Seto-language originals, and later solely in Estonian.

Andreas Kalkun (b. 1977), PhD, Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), andreas.kalkun@folklore.ee

Vana kirjakeel seob meeli ja hingi

Valve-Liivi Kingisepp 90

Foto: Külli Prillop

11. novembril tähistab juubelit vana kirja-keele uurija, Tartu Ülikooli emeriitdotsent Valve-Liivi Kingisepp. Keele ja Kirjanduse palvel vastas ta mõnele oma elutööd ja eesti raamatu aastat puudutavale küsimusele.

Kuidas jõudsite kirjakeele ajaloo uurimise juurde ja mida see uurimisvaldkond on Teile andnud?

Eesti kirjakeele ajalugu pakkus mulle huvi juba üliõpilaspäevil, kui olin kitsa-

maks erialaks valinud eesti keele. Minu jaoks oli tähtis, et uurimisaines ei seostuks nõukogude ajaga. Esimesel kursusel koostas in lühiaurimuse „Alg-Kalevipoja” määrsõnadest, kolmanda kursuse töö oli „Fraseoloogia J. W. Jannseni „Perno Postimehes”” ja neljanda kursuse eriseminaritööks valisin Heinrich Gösekeni grammatika sõnavara. Kahtlemata väga julge otsus, sest Gösekeni teoses „Manuctio ad Linguam Oesthonicam” (1660) on eesti keele kirjeldused saksakeelsed, sekka ladina keelt. Teema valikut võimaldas mu mõningane saksa keele oskus, mis hakkas kujunema, kui naabertalus sõjapõgenikuna varju leidnud Tallinna kooliõpetaja andis kohalikele lastele saksa keele tunde. Haapsalu I keskkoolis õppides oli mul samuti võõrkeeleks saksa keel. Aine meeldis ja õpetajate asjatundlikkus võlus. Õppisin ühe aasta ka ladina keelt. Ülikoolis õpetas meie rühmale saksa keelt särav Liilian Otsmaa, ladina keelt erudiit Karl Reitav. Tänu headelt õpetajatelt omandatud keeleoskusele julgesin võõrkeelse grammatika sõnavara uurima asuda.

Lääne-eestlasena pakkus mulle huvi Gösekeni suhtumine läänemurdesse. Ta arvas, et Läänemaal kõneldakse kõige puhtamat eesti keelt. Naljaga pooleks võiksin öelda, et valisin uuritavaks Heinrich Gösekeni kolkapatriotismist lähtuvalt.

Uurimuse koostamine ei olnud aga sugugi lihtne. Juba teksti väljalugemine tekitas siin-seal küsimusi, rääkimata kogutud sõnamaterjali analüüsist. Ei mäleta enam täpselt, mida ma registreeritud sõnadega pidin tegema, aga hädas ma olin ja juhendajat oma muredega tülitasin. Kogu eluks on meelde jäänud juhendaja Aino Valmeti konsultatsioonis lausunud sõnad „Mõtelge veel! Mõtelge veel!”. Küllap ma

siis mõtlesingi, sest eriseminaritöö eest sain kõrge hinde. Kuidas jäi Heinrich Gösekeni looming mu uurimisaineks järgnevas elus, sellest olen Külli Habichtile pikemalt pajatanud Sirbi intervjuus.¹

Tõsise sammu vanade tekstide analüüsis ja mõistmisel tegin Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri vanemlaborandina. 1966. aasta sügisel, mil eesti keele kateeder pääses taas oma tööruumidesse pärast peahoone laastavat tulekahju 1965. aasta 21. detsembri ööl, asuti professor Arnold Kase ja Huno Rätsepa juhtimisel looma uut kirjakeele sõnavara kartoteeki, sest varasem, Jaan Jõgeveri ja Andrus Saareste initsiatiivil kogutud kirjakeele sõnavara valikkogu umbes 100 000 sedeliga oli tules hävinud. Uue kogu loomisel oli eesmärk koostada autentne alusmaterjal eesti leksikograafias puuduva sõnaraamatu tüübi – vana kirjakeele sõnaraamatu tarvis. Uuendusena otsustati loobuda senise valikkogu põhimõttest ja registreerida vanade keelemälestiste kõigi sõnade kõik kasutusjuhud, et saadud materjal võimaldaks ka statistilist analüüsi. Teine uuendus puudutas vormistust: lihtsedelite asemel võeti kasutusele perfokaardid, mulgustusega tugevad sälksedelid, kuhu kirjutati märksõna ja kleebiti näitelause, just nimelt kleebiti. Kateedri abijõud, laborandid, pidid muretsema vajalikud töövahendid. Tegime kolleeg Jaak Peeboga ülikooli trükikojas registreerimisele tuleva keelemälestise igast leheküljest vajaliku arvu koopiaid, kust sõnavara registreerija löikas märksõna illustreeriva näitelause välja ja kleepis perfokaardile, lisades kohaviida. Nii välditi näitelausete ümberkirjutamisel tekkivaid vigu ja ebatäpsusi.

Vana kirjakeele sõnavara registreerimist alustati Heinrich Stahli „Hand- und Haussbuch'ist” (1632–1638) kui vanimast

terviklikust põhjaeestikeelsest trükitud raamatust. Jätkati Georg Mülleri jutluste, Stahli grammatika ja „Leyen Spiegeli”, Heinrich Gösekeni, Johannes Gutsblaffi ja Johann Hornungi grammatikaga. Tööd hakkasid tegema enamasti teise kursuse kirjanduseriala üliõpilased oma kahe-nädalase leksikograafiapraktika käigus, arvestusega, et iga üliõpilane loovutab umbes 1000 sõnasedelit. Esimestel aastatel varuti praktika jaoks eraldi õpperuum peahoones, kus juhendav õppejõud oli kohal ja konsulteeris vajadusel töö tegijaid. Hiljem asendus see kodutööga, loovutatud materjali kontrollis ja hindas arvestusena õppejõud. Olin aastaid üks praktika juhendajaist ja materjali hindajaist.

Meenutan koostööd tookordsete tudengitega väga sooja südame ja tänuga loovutatud praktikatööde eest, millel mõnevõrra iga tegija oma nägu, aga mis ühtekokku moodustasid uuendatud kujul eesti kirjakeele sõnavara kartoteegi, panid aluse sõnaraamatu koostamise tööle, pakusid infot sõnade esmaesinemise kohta kirjakeeles. Vaevalt see töö tudengeile löbus ajaveetmisviisi oli, aga erksalt on mees mõne eesti praeguse kultuurielu tipu, nagu Jaan Unduski, Kajar Pruuli, Enn Lillemetsa, Piret Viirese jt Heinrich Stahli „Leyen Spiegeli” sõnavara laitmatud registreeringud.

Lootusrikkalt alanud käsitsitööd jätkati eesti keele kateedris üle kahekümne aasta, vaheldusid tudengid, juhendavad õppejõud ja kartoteeki täiendanud ning korrastanud koosseisulised töötajad, nagu Siiri Ombler, Urve Pirso jt, kuni eesti leksikograafias algas arvutiajastu. Vana kirjakeele kartoteeki ligikaudu poole miljoni perfokaardiga säilitatakse unikaalse kultuurimälestisena samades massiivsetes kappides Tartu Ülikooli (TÜ) eesti ja üldkeeleteaduse instituudiga samas majas, Jakobi 2 õppehoone keldris. Materjal on

¹ K. Habicht, „Göseken on tulnud minu juurde kolmel korral.” – Sirp 10. XII 2010, lk 8.

allikate kaupa alfabeetiliselt järjestatud ja uurijatele kättesaadav.

1969. aastal sai eesti keele kateeder üle hulga aja statsionaarse aspirantuurikoha. Kolleegid soovitasid mul teaduslikku kraadi taotleda. Juhan Peegli ettepanekul valisin uurimisteemaks Otto Wilhelm Masingu Marahwa Näddala-Lehhe sõnavara. Minu juhendajaks sai professor Arnold Kask, kes oli eelnevalt Masingu sõnavara analüüsinud, aga end selleks ajaks uute uurimisteemadega sidunud. Sain kingituseks ta väikese sedelkartoteegi, tundsin õnnestavat usaldust ja kohustust tööd jätkata. Kandidaadiväitekirja kaitseksin 1981. aastal tookordse tobeda nõude kohaselt venekeelsena.

Uued tuuled

1995. aastal valiti TÜ eesti keele õppetooli juhatajaks professor Mati Ereht. Ta oli pikalt ja produktiivselt tegutsenud keeleuurijana Eesti Keele Instituudis (kuni 1993. aastani Keele ja Kirjanduse Instituudis) ning värskest lõpetanud töö Helsingi ülikooli külalisprofessorina. Uues ametis pidas ta tähtsaks ülikoolis tehtavat teadustööd ning samas valdkonnas tegutsevate õppejõudude ja kraadiõppurite koondumist uurimisgruppideks. Kiitus ja tänu talle!

Eesti kirjakeele ajaloo ja sõnavara uurimine oli kõigi seniste eesti keele professooride huviorbiidis olnud professuuri loomisest peale, alates Jaan Jõgeverist, jätkates Andrus Saarest, Arnold Kase ja Huno Rätsepaga, kes palju muu kõrval algatas kirjakeele ajaloo päevade traditsiooni aulakoosolekuga „350 aastat eesti grammatika-kirjandust” (1987). 1994. aasta sügisel korraldasime juba rahvusvahelise konverentsi „Läänemere areaali rahvaste kirjakeelte algusajad”. Tundes eesti keele kateedri traditsioonilisi uurimissuundi, kutsus Mati Ereht 1995. aasta septembris neli töötajat õppetooli tagaruumi ja teatas, et võiksime

koonduda eesti kirjakeele ajalugu uurivaks töörühmaks, mõelda tekstikorpuse loomisele ja taotleda raha selle tegevuse finantseerimiseks. Kutsutud olid dotsent Jaak Peebo, Külli Habicht doktorandina ja Epp Toomsalu perspektiivse noore uurijana. Minule usaldas ta rühmajuhi kohustused.

See oli saatuslikult oluline otsus, sest eesti keeleteadusse oli jõudnud arvuti-ajastu² ja meie pidime alustama päris uelt lehelt: hakkama arvuti abil uurima vana kirjakeelt, digiteerima tekste, looma korpust ning koostama rahataotlusi töövahendite, arvutite ja muu vajaliku hankimiseks. Seda kõike õppetöökoormuse ja mitme ühiskondliku ülesande kõrvalt.

Jaaku tundsin vaimuka kolleegina pikki aastaid, teadsin ta uurimusi ja huvi lõunaeestilise kirjasõna ajaloo vastu. Ta luges ka lõunaeesti kirjakeele erikursust eesti keele eriharu üliõpilastele. Tundsin rõõmu ja kindlustunnet uute ülesannete kavandamisest ja teoks tegemisest koos kolleegiga, kellega mõistsime teineteist poolelt sõnalt. Küllit õppisin tundma ja kõrgelt hindama, kui ta oli üliõpilane ja tegutses keeleringis. Ta oli kaitsnud magistrikraadi väga põhjaliku uurimusega „*us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles” (1995) ja jõudnud doktorantuuri. Minu silmis oli temast kasvanud süvitsi minev tark ja usaldusväärne arvutioskustega keeleteadlane, parim kaaslane edaspidiseks uurimistööks. Veendusin selles pidevalt.

Eppu ma ei õpetanud ega tundnud, töötasin ta ülikooliõpingute ajal Oulu ülikoolis. Teadsin vaid, et ta oli kevaldel Jaagu juhendusel kaitsnud Johann Christoph Clare käsikirjalisest sõnaraama-

² Vt H. Õim, Lingvistilised korpused keeleuurimises. – Keel ja Kirjandus 1991, nr 5, lk 257–265; T. Hennoste, K. Muischnek, H. Potter, T. Roosmaa, Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpus: ülevaade tehtust ja probleemidest. – Keel ja Kirjandus 1993, nr 10, lk 587–600.

tust diplomitöö, milles rakendas Helsingi ülikoolis vahetusüliõpilasena omandatud arvutitöö teadmisi. Lootsin ta võimeid rühmatöös loovalt rakendada. Nii läkski. Epp osutus osavaks elektroonilise teksti loojaks, leidlike ideedega kaastööliseks ja rühma arvutitöö juhiks. Kahjuks jäi meie heade tulemustega koostöö lühikeseks, sest perekondlikel põhjustel vahetas ta elukohta, siirdus Tallinna ja ühistöö katkes pärast esimest sõnastikku.

Niisiis oli saatus mind 1995. aasta sügisel Mati käe läbi ühistööks liitnud kolme väga andeka inimesega, pannes mind ühtlasi vastutavaks rühmatöö kava ja töötingimuste loomise eest. Ma pole administreeriva meelelaadiga inimene, põlgan bürokraatiat, kuigi aeg-ajalt tuleb selle nõudeid täita. Mulle meeldib mõelda ja tegutseda koos kaaslastega, empaatiatunne pole mulle võõras.

Iga algus on raske, aga väga-väga põnev ja tegudele innustav. Võtsin uut kohustust 60. eluaasta künnisel tõsiselt, lausa entusiastlikult. Püüdsin endale selgeks teha, mis mured meid ees ootavad, mis oskused rühmaakaslastel on ja mis ülesanded isikuti kõige paremini sobivad, mida kaaslastel teha tahavad. Teadsin, et ühistööks on vaja selget eesmärki, aja- ja töökava. Tuli luua sobivad tingimused ja hoida üleval loovat töömeeleolu. Tundsin iga närvi-rakuga, et heade kaaslaste mõtted liikusid samas rütmis. Olime ühisel teelahkmel.

Leppisime kokku, et vana kirjakeele korpust (VAKK-i) alustame alguste algusest – esimestest eestikeelsetest tekstidest, pärisnimed jätame kõrvale, ning lõpetame jõukohaselt XVI sajandiga. Soovisime koostada saadud materjali põhjal pilootprojektina vana kirjakeele sõnastiku (VAKS-i) esimese variandi.

Teadsime, et soome kolleegid olid vana kirjakeele sõnaraamatu koostamisel sedelkartoteekidelt üle läinud arvutileksiko-

graafiale. Uurisime, kuidas see protsess neil kulges. 1995. aasta oktoobri lõpus käisime head nõu küsimas ja saamas Helsingis Kodumaa Keelte Uurimiskeskuses (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus) ja ülikoolis. Keerukad viisatootlused toorkordses Eestis said kiire lahenduse tänu Soome Instituudi töötajale Peep Ehasalule, kes korraldas vilunult ka meie transpordi ja majutuse, sidus sõbrasuhted imelise kultuuriinimese Kirsti Mannineniga tema kodus, toetas kõiges. Ka Epp aitas. Meid kostitasid lahkelt Helsingi ülikoolis toorkord tegutsenud eesti keele õppejõud Reet Kasik ja Helle Metslang.

Soomes-käik oli nii kasulik ja võluv, et sellest tahan siinkohal pikemalt pajatada. 24. oktoobril alustasime Helsingis tõsise tööga. Meid võttis Kodumaa Keelte Uurimiskeskuses vastu osakonnajuhataja Maija Länsimäki, tutvusime vana kirjakeele sõnaraamatu koostaja Riitta Palkki ja korpuste juhi Liisa Nuutilaga, kuulasime, vaatasime, kuidas nemad on oma tööd teinud. Saime neilt palju kasulikku teada, vastuseid küsimustele, mis meid konkreetselt huvitasid: sõnaartikli ülesehitus arvutis, ortograafia, tähendusseletused, illustreeriv aines jpm.

Helsingi ülikoolis saime õpetust professor Silva Kiurult. Ta näitas, kuidas saab korpust kasutada mõne vana kirjakeele üksikküsimuse, näiteks vormide *onkos*, *onkös* variantide uurimiseks. Järgnes professori lustakas vastuvõtt kodus tema paljude soome piibliraamatute eri väljaannete seltsis.

Teisel päeval osalesime Kodumaa Keelte Uurimiskeskuse töötajatele mõeldud seminaris. Mainin peetud ettekandeid näitamaks, missugused küsimused olid neile siis ja meile kohe avanevas tulevikus päevakorral: „Uued seadmed ja tarkvara“, „Üldist struktureeritud tekstist“, „Põhisõnastiku struktureeritud salvestamine“,

„WordPerfecti salvestamise probleemid”, „Kogemusi struktureeritud tekstiga”, „Korpused sõnastikutöös”.

Kuulsime palju uut, mis mõjus meile tookord nagu tulevikumuusika, sest meil polnud veel vajalikke töövahendeid – ei arvuteid, printerit, tööruumigi, rääkimata analüüsitavaatest tekstidest, mida digiteerida, täpsest bibliograafiast ja muust. Saime oma plaanidele finantside hankimiseks tugeva toetuse Kodumaa Keelte Uurimiskeskuse juhilt Pauli Saukkoselt ning kaasa rohkesti teemakohast kirjandust ja palju häid nõuandeid vana kirjakeele uurimiseks. Soomlaste erakordselt soe vastuvõtt julgustas uutele tegudele. Kutsusime soome vana kirjakeele sõnaraamatu tegijaid ühisseminarile, vana kirjakeele päevale Tartusse. Järgnes meie vastukülaskäik soomlaste vana kirjakeele päevadele. Sigines aastaid kestnud südamlilik ja toetav teadussuhtlus, mis kajastus ka soome kolleegide artiklikogumikus.³

Pärast Soomes-käiku läkski lahti innukas rühmatöö. Epp osutus nutikaks nooreks uurijaks, arvuti rakendajaks, keda nõustas matemaatik Rene Prillop. Esi-alku saime kasutada kateedri tagaruumis üht vana arvutit, läkitasime rahataotluspalvekirju Euroopa fondidesse. See tegevus jäi enamasti tulemusteta, aga kulutas väga palju aega ja energiat. Aasta lõpuks õnnestus tööruumiks saada pool peahoone auditooriumist 127, mida jagasime õigekeelsuse õppejõududega. Kolisime sinna üliõpilaste abiga vana kirjakeele sedelkartoteegi massiivsed kapid, mis tekitasid vajaliku eraldatuse, ja Saareste aegadest pärit suure musta koosolekulaua. Vajalikud töölaud ja arvutid saime hiljem, kui viimaks rahuldati meie korduvad

rahataotlused programmi „Keel ja rahvuskultuur” vahenditest.

Elavat mõtlemist ja arutlusi oli palju. Esimene uurimisaines – XIII–XVI sajandi tekstide ja tekstikatkendite keel – oli väga keerukas. Tekstide koostajad ei olnud eestlased, nende kirjapanekute ortograafia varieerus, üht häälikut võidi kirjutada väga erineval viisil. Lisaks kasutati neis tekstides tähemärke, mida tänapäeval tarvitusel pole. Lõime ortograafia ühtlustamise põhimõtted, viisime vanade tekstide tähed vastavusse arvuti võimalustega, koostasime 16 allika digiteerimisega esimese vana kirjakeele korpuse VAKK aluse ja selle põhjal sõnastiku. Viimase koostamisel oli eriti oluline eri sõnade koondamine sobiva märksõna alla, samuti sagedusandmed kõigis allikates kokku, tähenduse seletus, vormiinfo. Pingelise ühistöö tulemusena valmis uurimus „Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik” (1997). Mida see esimene pääsuke eesti ajaloolises leksikograafias keeleüldsusele pakub, sellest kirjutasime ühisartiklis Huno Rätsepa 70. sünnipäeva puhuses pühendusteoses.⁴

Ülikool on õnnelik asutus ses mõtteski, et uusi vajalikke uurijaid koolitame ise, uurimistöösse rakenduvad oma üliõpilased. Nii liitusid uurimisrühmaga üliõpilane Külli Prillop (Eilsen) – tema on arvutitöö ideoloog praeguseni –, Maarika Keldt, Urve Pirso, Helina Tennasilm, Kristel Ress (Kikas), Kadri Köpp, Laura Merirand, Reet Klettenberg, Pille Penjam, Urve Viitkar, Argo Mund jt.

Uurimisjärjega jõudsimme XVII sajandisse. Valmisid Georg Mülleri jutluste sõnastik, Joachim Rossihniuse kiriku-

³ Vt M. Punttila, R. Jussila, H. Suni (toim), *Piipiaikielestä kirjakeleksi*. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000.

⁴ V-L. Kingisepp, E. Ehasalu, K. Habicht, J. Peebo, Vanimate eesti keele tekstide sõnavarast ja grammatilisest vormistikust. – Pühendusteos Huno Rätsepale. 28.12.1997. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Toim M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld, Tartu: Tartu Ülikool, 1997, lk 67–100.

manuaalide leksika ülevaade ja töö jätkus Heinrich Stahli tekstide sõnastiku loomisega. Autorid Külli Habicht, Pille Penjam ja Külli Prillop said sajandi raamatuks tituleeritud teose valmis 2015. aastal, pühendusega mu 80. sünnipäevaks. Olin ühtlasi selle raamatu toimetaja. Mu ligi kolm aastakümnet kestnud side Heinrich Stahli loominguga oli õnnelikult lõpule jõudnud – nagu Rein Veidemann sõnastas „See kaliväginne tegemine sai üheks raamatuks” (Postimees 12. XI 2015) – tänu uurimisrühma liikmete ennastalgavale pühendumisele, asjatundlikkusele ja hoolivusele. Sellistel eluhetkedel kiidan alandliku tänuga Loojat ja kõiki enda ümber: peret, kolleege ja sõpru.

Vana kirjakeele uurimisrühma tegevusest olen kirjutanud üksi ja koos kaaslastega. Ilmunud on ka arvustusi. Ühistööna valminud kaheksa raamatut kõnelevad enda eest, samuti vana kirjakeele korpus, vanade sõnade veebiandmebaas, koduleht ja muu.

Peale autorisõnastike koostamise harkasin kohe rühmatöö alguses välja selgitama silmapaistva fennougristi Julius Mägiste teeneid eesti vana kirjakeele uurimisel. Suurt avastamisrõõmu pakkus tema käsikirjaline pärand, mis on hoiul Helsingis Kodumaa Keelte Uurimiskeskuse arhiivis. Valmis artikkel „Julius Mägiste elutöö ühest tahust”⁵ Teine artikkel Mägiste vana kirjakeele alasest uurimistööst ilmus osana väärika keelemehe 100. sünniaastapäevaks välja antud raamatust „Julius Mägiste 100”.⁶ See väljaanne sisaldas Mägiste seni käsikirjas säilinud mahukat uurimust eesti

vana kirjakeele muutumatutes sõnades leiduvate omastusliiterudimentide kohta. Artiklina ilmus ka kahe suure keelemehe, Julius Mägiste ja Andrus Saareste paguluses peetud kirjavahetuse analüüs.⁷ Need publikatsioonid iseloomustavad Mägiste ja Saareste kõigi hädade kiuste teoks saanud keeleuurimuste kustumatut väärtust ja kaalu eesti kultuuriloos.

Vana kirjakeele uurimisrühma tegevusega jäin pikalt seotuks ka pärast rektor Peeter Tulviste kurikuulsat seadust 65-aastaseks saanud õppejõud pensionile suunata – vanemteaduri ja spetsialisti nimetuse all võis siiski jätkata. Ja Külli Habichti sõbralikul juhtimisel jätkasingi, sest vana kirjakeele uurimise aeg koos noorte kaaslastega oli olnud mu elu kõrghetki, parimaid loomeaastaid. Vana kirjakeel ise eesti kultuuriloo uurimisainena seob meeli ja hingi. Miks mitte pärast emeriteerumist oma kodus jätkata? Ootasid ju Heinrich Göseken ja Otto Wilhelm Masing.

Vana kirjakeele uurimise teemadel olen avaldanud ülevaateartikleid ka pärast emeriteerumist.⁸ TÜ vana kirjakeele uurimisrühmas koostatud sõnastikke on alusmaterjalina väärtustanud Eesti Keele Instituudi (EKI) piiblitõlkeuurijad.⁹

Missugune oma avastus või äratundmine on teile senisel uurijateel kõige enam rõõmu valmistanud?

⁷ V-L. Kingisepp, Julius Mägiste ja Andrus Saareste erialasest koostööst paguluses kirjavahetuse põhjal. Julius Mägiste 120. – Keel ja Kirjandus 2020, nr 12, lk 1033–1049. <https://doi.org/10.54013/kk757a2>

⁸ Vt V-L. Kingisepp, Eesti vana kirjakeele lätetel. – Sõida tasa üle silla. Raamat eesti keelest ja meelest. Koost ja toim R. Raag, J. Valge. Tallinn–Tartu: EKSA, 2018, lk 156–165.

⁹ Vt nt K. Ross, A. Viht, I. Käsi, M. Leivo, A. Pedaja-Ansen, H. Reila, *Hommage* Tartu Ülikooli uurijate vana kirjakeele sõnastikele. – Keelde. Keelel. Keelest. Pühendusteos Külli Habichtile 60. sünnipäevaks. Koost K. Prillop, A. Viht. Tallinn: EKSA, 2024, lk 81–94.

⁵ V-L. Kingisepp, Julius Mägiste elutöö ühest tahust. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 10, lk 661–673.

⁶ V-L. Kingisepp, Eesti vana kirjakeel Julius Mägiste uurimisalana Lundis. – Julius Mägiste 100. 19.12.1900 – 11.03.1978. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 15.) Koost V-L. Kingisepp. Tartu: Tartu Ülikool, 2000, lk 183–204.

Kõige erilisem avastus ja elamus minu jaoks oli võimalus lugeda Tallinna Linnaarhiivis Georg Mülleri 39 jutluse originaalkäsikirju, mis Pühavaimu kiriku õpetaja oli aastail 1600–1606 oma kogudusele lausunud mõtetena käsitsi 35 kvartformaadis vihikusse kirja pannud. See oli ime, sattusin otsekui võlumaailma, käed värisesid, kartsin lehti keerates neile kahju teha. Ajaratas keeras mu jaoks 400 aastat tagasi, oli raske uskuda, et vaatan pühakirja eestikeelset teksti, mis on kirja pandud samal ajal, kui Miguel de Cervantes ilmutas Hispaanias „Don Quijote” (1605) ja William Shakespeare Inglismaal tragöödia „Hamlet” (1601). Ja käsikirjad on väga heas seisus, hästi säilinud, neid pole kahjustanud hallitus ega purenud hiirehambad. Siin-seal leidub vihikulehtede vahel veel liivateri, sest liiva kasutati tollal tindi kuivatamiseks. Kõik jutlused on kirjutatud selgesti loetavas gooti kirjutuskirjas ühe käekirjaga, pealkirjades ja saksakeelsetes märkustes on kasutatud ka fraktuurkirja. Tuli kohaneda Mülleri käekirja eripäraga, õppida tekste täpselt lugema, neist aru saama.

Paari järgneva aasta jooksul saigi Georg Mülleri 39 jutluse teksti sõnavara analüüs meie uurimisrühma põhiülesandeks. Töötasime välja jutluste arvutisse sisestamise põhimõtted, et kõik tekstides leiduv oleks elektroonilisel kujul leitav. Esialgse arvutivariandi sisestasid Urve Pirso ja Külli Prillop Õpetatud Eesti Seltsi toimetisena 1891. aastal ilmunud Villem Reimani publikatsiooni põhjal. Meie soov oli aga koostada Mülleri jutluste sõnastik originaalkäsikirja alusel. Selleks tellisime Tallinna Linnaarhiivist jutluste tekstide (404 lk) valguskoopiad ja tegime ka esialgsest trükisest koopiad ning võrdlesime Külli Habichtiga jutlus jutluse kaup originaali ja trükiteksti kokkulangevust, vastavust ja erinevusi. See oli suur ja nõudlik töö, vajalikud parandused, 600 ringis, viisime

digiteksti. Tehtu põhjal võisime kinnitada, et meie koostatud Georg Mülleri jutluste arvutivariant ja selle põhjal avaldatav autorisõnastik toetuvad originaalkäskirjale. Jaak Peebo tegi autoriväärse toimetajatöö. Soovisin, et sisult nii haruldasel raamatul oleks ka kena välimus. Tänu kunstnik Reet Eilseni maitsekale kujundusele nii juhtuski: „Georg Mülleri jutluste sõnastik” ilmus tumesinises kõvaköites OÜ Greifi trükikojas raamatuaastal 2000 ning oli kiituseks ja rõõmuks paljudele.

Kuidas hindate eesti kirjakeele ajaloo praegust uurimisseisu? Mis rõõmustab, mis kurvastab?

Tunnistan, et kõikides detailides ma eesti kirjakeele ajaloo uurimisega enam kursis ei ole. Üldmulje on lootust pakkuv ja tegus. Tunnen rõõmu, et vana kirjakeele edukas uurimis- ja õpetustöö Tartu Ülikoolis on püsinud ja mitmekesisistunud Külli Habichti ja Külli Prillopi tegevuse tulemusel. Kiiduväärselt tugev uurimis- ja loomiskeskus on arenenud EKI-s erudiit Kristiina Rossi vaimu valgusel ja töö viljana.

Näen, et iga aastaga üha enam pöörduvad tänapäeva eesti keele mingit küsimust uurivad autorid andmete juurde, mida neile pakub vana kirjakeele korpus. See tõstab 1990. aastatel alustatud korpusväärtust ja vajalikkust ning nõuab korpusmaterjali pidevat täiendamist, aina uute tekstide digiteerimist, et materjal oleks võimalikult ammendav kõigi keeleuurijate jaoks.

Rõõmustan, et pisitasa alustanud, aga praeguseks rohkete teavet pakkuvaks allikaks on kujunenud „Eesti vanema kirjanuse digitaalne tekstikogu” EEVA, mille algatas Liina Lukas, ja tegutsemas on tema viljakas uurimisrühm. Samuti on hea, et Szilárd Tibor Tóth tutvustab eesti vana kirjakeele allikaid TÜ Narva kolledžis.

Mureks on püsiva perspektiivi puudus uurida vana kirjakeelt põhitööna. Vastavaid töökohti on vähe, tegutsetakse enamasti huvist ja muu palgatöö kõrvalt. Kurb olukord kärbib tiibu, pisendab väljavaadet, võib kustutada huvi.

Kui pisut fantaseerida, siis kellega 500 aasta jooksul eesti kirjakeelt arendanud autoritest tahaksite kohtuda ja mida küsiksite või missuguse tekstiallika leidja tahaksite olla?

Väga tore oleks jalutada Vooremäe nõlvadel koos Otto Wilhelm Masinguga, kelle elu ja looming on mind vahelduva intensiivsusega köitnud aastakümneid. Vanalt hingeekarjaset, rahvavalgustajalt, eesti keele eripära innuga uurinud ja vaimukat kirjavahetust pidanud keelemehelt oleks küsida palju, kas või ta huvitava pereelu, lastekasvatuse ja õnneliku elu kohta siin maises ilmas.

Alustuseks küsiksin, kuidas või mil viisil tuli talle, Viru-Nigula kirikukoguduse pastorile, austav võimetus pidada hinge- karjase ja teadlase ühispürgimust selgitav ladinakeelne tervituskõne Tartu ülikooli pidulikul taasavamiskoosolekul 22. aprillil 1802. Ta mainib kõneski, et on tulnud „kaugetest Eestimaa paikadest”, ning jätkab: „Jään teist küll kaugele, ometi seob meid üks ja sama side – humaniteeti puutuvad kunstid ja õpetamistöö. Meie allikas on üks ja sama. Meie siht ja meie taotlus, miks suuname oma pingutused õpetatusesse, on soov suuta laiendada tõe valgust ja hajutada eksimuse pimedus, suurendada inimsoo õnne, mis saab elujõudu kunstide lähedusest ja teaduste tundmisest.”¹⁰

¹⁰ O. W. Masingu tervituskõne Tartu ülikooli pidulikul taasavamiskoosolekul 22. aprillil 1802. Tlk M. Lepajõe. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektorat Tartu Ülikoolis. Juubelikogumik. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Koost V-L. Kingisepp, toim M. Ereht. Tartu: Tartu Ülikool, 2003, lk 12.

O. W. Masingu inimest harivat mõtet – õpetamistööd, selle olulisust – olen hinges kandnud kogu elu kõigis ameteis ja see mõte peaks pesitsema iga innuka õpetaja ja teadlase südames tänapäevalgi.

Väga tahaksin teada üksikasju ta suure eesti-saksa ja saksa-eesti sõnaraamatu koostamisest lisaks sellele, mida ta kirjutas Vene teaduste akadeemiale lähetatud sõnaraamatu proovivihikus, taotledes avaldamisvõimalust, mis jäi kahjuks saamata. Korvamatult kahju, et suur töö keelemehe matusepäeval jäljetult kaduma läks. Oletusi käsikirja omastajate kohta on tehtud, aga kust võiks veel otsida? Euroopa arhiividest? Unistustes tahaksin olla selle leidja.

Väga tore oleks laulda Karl August Hermannit juhatusel ta elurõõmust pakatavat lugu, meie pere hümn „Oh laula ja hõiska, sest lauluaeg on käes”, eriti üldlaulupeol.

Missugust vana teksti soovitaksite raamatuaasta puhul Keele ja Kirjanduse lugejale ja miks?

Põnevaid tekste on palju, aga tänapäeva lugejale soovitan Georg Mülleri jutlusi, mis on ilmunud Ilmamaa kirjastuse „Eesti mõtteloo” sarjas. Tõlkisime need neljakesi Mülleri keelest tänapäevasesse keelde just selleks, et Mülleri mõtted saaksid lugejale arusaadavaks ega jääks keerulise keele tõttu varjatuks. Mulle meenub see unustamatu päev, mil istusime Hando Runneli kabinetis tõlkelepingut sõlmides. Ta meeolu paistis olevat nukker, sest keegi autor polnud loovutanud kokkulepitud tööd õigeaegselt, ja järjekordse lepingu sõlmimine paljude autoritega võis muret suurendada. Siis valas luuletaja oma meeolu värssidesse:

Oh kurat, kurat, kurat Sa! –
nii süütult tahaks siunata,
kui ootad sõpra, aga talt
saad sõnumi: Veana, vennas, alt!
(Tekst väikesel sedelil autori valduses.)

Kui me Mülleri jutluseraamatut ülikooli ajaloo muuseumi valges saalis aastakese hiljem esitlesime, lugesin neid värsse ja kinnitasin, et meie ei vedanud alt, raamat on siin: loetagu, nauditagu tehtut.

Kas on mõni periood või autor, mille või kelle uurimisele tuleks lähiajal rohkem tähelepanu pöörata?

Väga soovin, et Christoph Blume tekstide sõnavara saaks samamoodi sõnastiku kuju, nagu tegime varasemate XVII sajandi autorite Mülleri, Rossihniuse ja Stahli sõnavaraga, avaldades kõigi sõnade kõik kasutusjuhud koos tähenduse ja grammatilise iseloomustusega. Blume sõnavara uurimine jäi tookord rühma liikmeil pooleli, kui minu tööaeg ülikoolis lõppes. Kui iseloomustasime Küllidega vana kirjakeele korpust ja seda, mis tehtud, mis teoksil,¹¹ jäi õhku mõte, et Blumega lõpevad XVII sajandi mahukamad põhjaeestikeelsed tekstid ja edasi jätkub uuem aeg: Hornungiga tulnud vana kirjaviis ja Virginiuste katsed piiblit tõlkida, kuni täispiibli ilmumiseni 1739. aastal. Küllap on uurijarühmal ka uusi mõtteid ja kavatsusi, mis edaspidi fookusesse seada. Christoph Blume keelt on magistritöödena uurinud Külli Rebane (Park) (2014) ja Liina Pärismaa (2018), viimane käsitleb Blume keelekasutust ka oma pooleli olevas doktoritöös. Noored uurijad võiksid tulevikus pühenduda Blume sõnavara ammendavale käsitlusele.

Vähe on uuritud XVIII sajandi eestikeelseid käsikirju ja väljaandeid. Eesti kultuurilugu täieneb pidevalt, uurimistööd lisandub iga päev. Püsiks ja kasvaks vaid eestlaste huvi ja armastus eestikeelse kirjasõna ajaloo ja eesti raamatute saatuse vastu. Pidagem meeles, et eesti keele ole-

vik ja tulevik sõltub igast keelekasutajast, igast suulisest väljendist, igast kirjapandud tekstist. Olgem meie emakeele truud loojad hommikust õhtuni!

Mida peate eesti kirjakeele 500-aastase arenguloo tippsündmuseks või -saavutuseks?

500-aastase kirjakeele tippsaavutus- teks pean eesti leksikograafia suuri samme eesotsas Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu (1869), Andrus Saareste „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” (1958–1963) ja Eesti Keele Instituudi, Võru Instituudi ja Eesti Kirjandusmuuseumi koostöös valminud „Eesti kohanimeramatu” (2016). Samuti pean oluliseks üle saja aasta ilmunud ÕS-i õigekeelsusliku allikana emakeeleõpetajaile, keeleteoimetajaile ja igale tavalisele keelekasutajale. Tunnustan Margit Langemetsa juhtimisel koostatud tänapäevast ühend-sõnastikku Sõnaveebis, mis pidevalt täieneb uute materjalidega, paraneb, koondab keeleuurijate vaimutöö uusi vilju suureks tervikuks, keskseks infoallikaks eesti kirjakeele sõnavara kohta. Värskeim tippsaavutus on kindlasti käesoleval raamatuaastal ilmunud eestikeelse piiblitõlke sõnavara kokku võttev suursõnaraamat „Eesti vanema piiblitõlke sõnastik 1600–1739”.¹²

Missuguse uurimisteemaga viimati tegelesite või praegu tegelete?

Viimastest töödest tunnen rõõmu kahest väljaandest: „Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350” (2010), mille koostas koos Kristel Ressi ja Kai Tafenauga, ning „Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehhe sõnastik”” (2020). Mõlema toimetajad olid Külli Habicht ja Külli Prillop.

¹¹ K. Habicht, V-L. Kingisepp, K. Prillop, Uudne sõnaraamat vanadest tekstidest. – Keel ja Kirjandus 2006, nr 5, lk 365–378.

¹² I. Käsi, M. Leivo, A. Lohk, A. Pedaja-Ansen, H. Reila, K. Ross, A. Viht (koost, toim), Eesti vanema piiblitõlke sõnastik 1600–1739. Tallinn: EKSA, 2025.

Olen Küllidele väsimatute toimetajate ja asjatundjatena hauapõhjani tänulik. Nende kollegiaalsus- ja missioonitunne ületab tavainimese võime, see on jumalik anne, kingitus, mis antud vähestele. Tänu neile jõudsin oma Masingu-teemaga lõpu-faasi.

Heinrich Gösekeni sõnaraamatu keelesuuna muutmisega, eesti-ainese esiletoomisega täitsin oma ammuse unistuse – pöörata meie kolm esimest XVII sajandi saksa-eesti sõnaraamatut eesti-saksa sõnastikeks. Keelesuuna muutmise metoodika töötasime välja Kristel Ressiga meie leksikograafia esikteose, Heinrich Stahli 1637. aasta grammatikas leiduva saksa-eesti sõnaraamatu kallal töötades.¹³ Raken-dasime sama metoodikat oluliselt suurema sõnamaterjali analüüsil Heinrich Gösekeni sõnaraamatus. See oli emeeritusepõlves inimesele vaimustavalt tore töö, iga päevaga sain natuke targemaks, teada mõne seni tundmata sõna – neid oli üllatavalt palju. Jagasin oma rõõmu ka kirjasõnas.¹⁴ Täna sin mõttes neid tublisid tudengeid (Argo Mund, Maris Jõks jt), kes Gösekeni loomingut arvutisse sisestasid. Kustumatult armsa mälestusena lisan, et meie ühine mõttetöö Kristeliga minu arvuti juures kestis päeviti niikaua, kui kestis väikese Arturi päevauinak vankris mu töötoa

akna all. Mõnikord olime nii hoos, et koju tulnud abikaasa teatas nutvast lapsukesest aias.

Mõnda aega kulus mu energia õ-tähe saatust seletavatele kirjatöödele.¹⁵ Viimasel ajal on kõige pakilisem ülesanne oma vanadest 8 mm filmidest tehtud videote kommenteerimine, abiks Tuuli Tuisk ja instituudi uue tehnikaga Pärtel Lippus. Filmid pärinevad 1960. aastast ja val-gustavad eesti keele kateedri õppesõitu lutside, leivude ja liivlaste juurde, murde-lindistusretke Hiiumaale ja keeleeriala üli-õpilaste diplomitööde kaitsmist 1969. aasta kevadel. Tunnistan, et asjaarmastajast ope-raatori filmikaadrite kunstiline ja tehniline pool jätab kõvasti soovida. Et aga enamik filmides tegutsevaid õppejõude, aspirante ja kolleege on praeguseks siitilmast lahku-nud, elustuvad need kallid inimesed vaata-jate silme ees, ehkki paraku ei saa olemas-olevaid kaadreid enam uuesti ja paremini teha. Neil on hindamatu ajalooline väärtus, kaugel aja side tänapäevaga.

Kui mõni andekatest õpilastest on jõudnud pühendusteoseni, olen püüdnud iseloomustada nende esialgseid samme ülikooliseinte vahel tudengitena, eriti eesti ja soome-ugri keelte ringis tegutsejaina. Mäletan praegusi eesti keeleuurimise tipp-tegijaid üliõpilastena väga elavalt ja suur rõõm on keelekoosolekuil aeg-ajalt jälle kokku saada. Kohtun nendega nagu oma lastega.

¹³ Vt **K. Kikas**, Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula*? (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21.) Toim V-L. Kingisepp. Tartu: Tartu Ülikool, 2002.

¹⁴ **V-L. Kingisepp**, Leide Heinrich Gösekeni sõnavaramust. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 8–9, lk 620–630.

¹⁵ Vt **V-L. Kingisepp**, Õ-tähe teest meie kirja-keelde. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim M. Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2017, lk 281–292.

Teadmisest teaduseks

Peeter Torop. Totaaltõlge. Vene keelest tõlkinud Tanel Pern. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024. 207 lk.

Kui Keel ja Kirjandus tähistas Balzaci 15-kõitelise eestikeelse valikkogu ilmumise lõppemist, pidi tõlkija Ott Ojamaa tõdema, et tõlketeooria on „meil seni veel täiesti olematu teadusharu”.¹ Praegu, inim põlvi hiljem, tähistades Peeter Toropi 75. sünnipäeva ja tema „Totaaltõlke” eestikeelse versiooni ilmutumist, saab Keeles ja Kirjanduses tõdeda, et nüüd on meil tõlketeooria esindatud ka monograafilise, teaduskraadi taotlemiseks kirjutatud tööga, kus tõlge on metodoloogiline, teaduslikult kirjeldatav probleem.

Toropi 1995. aastal Helsingi ülikoolis kaitsitud doktoritöö „Тотальный перевод” on pealkirja leidnud John C. Catfordi 1965. aasta „Lingvistilisest tõlketeooriast” („A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics”), kus *total translation* on üks tõlkimise moodus, see, mida „tavaliselt tõlkimiseks peetakse”: tõlkimisel asendatakse kõik lähteteksti keeletasandid sihtteksti materjaliga, kusjuures kõik asendused ei ole ekvivalentsed. Torop annab totaaltõlkele uue, kultuuri-semiootilise sisu: totaaltõlge on kultuuriline protsess, mis ühtlasi eelneb ja järgneb tõlkimisele, totaaltõlge on tähendusloome nii individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil, hõlmates kognitiivseid tajuprotsesse. Temalgi on totaaltõlge see, mida „tavaliselt

tõlkimiseks peetakse”, see on suhtlemine teiste ja iseendaga; totaaltõlge on kultuuri terviklikkust ja tõkelisust tähistav mõiste. Inglise *total* tähendusväljas on keskne ladina *totus* ’terve, kogu, terviklik’; seost totalitaarsuse, reideologiseerimisega ei ole ei Catfordi ega Toropi mõistes.

Totaaltõlke lähtemõisteks valimisest on Torop öelnud, et see „väljendab ühelt poolt tõlketeaduse uurimisvaldkonda kuuluvate probleemide ja nähtuste ringi laienemist, teiselt poolt sümboliseerib aga mõistva metodoloogia otsinguid, mitmete distsipliinide kogemuste metodoloogilise tõlkimise katset ühtsesse interdistsiplinaarsesse raamistikku” (lk 13). Siia võiks lisada: see väljendab ka dialoogi üle keele- ja tähestikupiiride. Catfordi 1965. aasta „Lingvistiline tõlketeooria”, üks esimesi tõlkeprobleemide lingvistikaga piiratud süstemaatilisi käsitlusi, oli tellitud ka Nõukogude Liidu raamatukogudesse, ka Tartusse ja Tallinna, sest Kaukaasia keelte uurija ja vene keele oskajana oli Catford seltskonnakõlbulik poliitilisest mõjusfäärist sõltumatult. Catfordist kaugemale meie raamatukogude tõlketeooria riulid aastakümneid kuigivõrd ei jõudnud. Torop, orienteerudes ühtviisi hästi nii Ida- kui ka Lääne-Euroopa tõlkeuuringutes, sai hakkama sellega, mida on ingliskeelses tõlketeaduses alates selle kujunemisest 1970. aastatel soovitavaks peetud: viia kokku raudse eesriidega lahutatud teadmised. James S. Holmes, kelle 1972. aasta ettekannet „The Name and Nature of Translation Studies” („Tõlketeaduse nimest ja natuurist”) Kopenhaageni rakenduslingvistika kongressil on tavaks pidada tõlketeaduse kui eraldi distsipliini sünnidaatumiks, oli tänu oma kontaktidele slovaki tõlketeadlase ja tekstiteoree-

¹ O. Ojamaa, Tõlkekriitikast ja päriskriitikast Balzaci aspektis. – Keel ja Kirjandus 1963, nr 3, lk 133.

tiku Anton Popovičiga kursis Ida-Euroopa tõlketeaduse sootuks pikema traditsiooniga, ent pidi tunnistama, et keelebarjääri tõttu on tema teadmised kuulujutu tasandil. (Tõlketeaduse varane õilmitsemine Nõukogude Liidus, selle soosimine ka institutsionaalselt ülikoolide õppekavades juba eelmise sajandi kolmekümnendatel aastatel on ehk otsapidi seotud tõlkimise paratamatusega maailmarevolutsiooni levikul. Hilisemast idablokist saab öelda sama, mis ei tähenda aga, et kõik tõlketeadlased olnuks ideoloogid.) Kümme-kond aastat hiljem teadis ka Theo Hermans tõlketeadlaste artiklikogumiku sissejuhatuses öelda, et ingliskeelse tõlketeaduse lähtekoht, Itamar Even-Zohari sõnastatud kirjanduse polüsüsteemsuse teooria, viib tagasi vene formalistide ja tšehhi strukturalistide töödeni – Juri Tõnjanovi, Roman Jakobsoni, Jan Mukařovský ja Felix Vodičkani –, ent 1985. aastal ei leidnud Hermans raudse eesriide tagant oma kogumikku „The Manipulation of Literature” („Kirjandusega manipuleerimine”) ühtki kaastöölist. Nii oli Toropi doktoritöö tänuväärselt informatiivne, ennekoike lääne slavistidele, kellel vene keele ees barjääri ei ole ja kes on olemas igas ülikoolis Uppsalast Yale’ini. Toropi tööd ka märgati: Brian James Baer, Kent State University vene ja tõlkeuuringute professor, asus seda inglise keelde tõlkima, aga et professori ametikoht ei ole mõeldud tõlkijatele, vaid eeldab ettevõtlikkust mitmel rindel, on ingliskeelne tõlge senini ilmunuta. Eestikeelne tõlge ilmus ju ka alles äsja.

„Totaaltõlge” ei ole tõlkest kui tootest, vaid tõlkeprotsessist. Et 1990. aastateks olid tõlkeuuringud ka lääne ülikoolides etableerunud, on Torop oma mudeli sidunud rahvusvahelises tõlketeaduses üldtuntud nimedega. Mudeli vajalikkust põhjendab Torop tsitaadiga James S. Holmesi 1975. aasta ettekandest: „[if] the emerging generation of scholars working with trans-

lations are to avoid the errors of their intellectual forebears, they must develop an adequate model of the translation process before they can hope to develop relevant methods for the description of translation products”.² Kui doktoritöö ise on mitmekeelne, siis selle eestikeelne versioon ainiti maakeelne, tõlgitud on ka Holmesi tsitaat: „kui kasvav tõlketeadlaste põlvkond soovib vältida oma intellektuaalsete eelkäijate tehtud vigu, siis peab ta välja töötama adekvaatse tõlkeprotsessi mudeli, enne kui on lootust töötada välja asjakohased meetodid tõlkeproduktide kirjeldamiseks” (lk 19). Mõõtes tõlget originaali mõõdupuuga, saab ehk öelda, on see hea või halb, tõlkegevuse kirjeldamiseks tuleb aga sõnastada, mida tõlkija on teinud (mitte tegemata jätnud) ja miks, ning siduda tõlge teiste sotsiaalsete süsteemidega, kus tõlge saab kultuuri kujundada ka siis, kui *verbatim*-vahendus on olnud ekslik.

Totaaltõlke (tervikuks ühendava tõlke) võimalikkuse küsimusi kultuuriga sidudes esitab Torop tsitaadi José Lambertilt: „Kultuuri ei peaks uurima tõlkimise kui nähtuse *osana*, kuna see nähtus on *tervenisti* kultuuriga seotud: pigem peaks tõlkimist uurima kultuuri *osana*” (lk 63). Ja nõnda on läbivalt: läänes tõlget tematiseerinud autorid George Steinerist Andrew Chestermanini on Toropil kõrvuti Juri Lotmani, Vjatšeslav Ivanovi, Vladimir Toporovi ja Boriss Uspenskiga.

Kasutanud peamisi tõlkemõtte kujundajaid rahvusvahelises mastaabis, on Torop leidnud võimaluse need kokku viia kultuuri mõistes, käsitledes kultuuri tekstina. Tekst ei ole ainult konkreetne materiaalne tervik, vaid olulisemana veel abstraktne mentaalne tervik kollektiivi või

² J. S. Holmes, Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies. Amsterdam: Rodopi, 1988, lk 81–82, tsit II. **Топон**, Тотальный перевод. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995, lk 15.

indiviidi mälus, mida tõlgitakse dominanti nihutades tekstiliselt, metatekstiliselt, in- ja intertekstiliselt ja ekstratekstiliselt. Tõlkeprotsessi mudel, mis on doktoritöös esitatud üsna alguses, leheküljel 21, kor- dub lehekülgedel 120, 145 (1995. aasta venekeelses versioonis veel rohkemgi), sest „Totaaltõlke” kontseptuaalseks aluseks on

veendumus, et interlingvistiline (teks- tiline), intralingvistiline (metateksti- line), intersemiootiline (ekstrateksti- line), inter- ja intekstiline tõlkimine on võrreldavad tegevused ja neid saab teaduslikult kirjeldada ühtse tõlkeprot- sessi mudeli põhjal. Nii saab tekkida tõlkeliste kultuuriprotsesside süs- teemne kirjeldus, mis aitab kultuuri hetkeseisust ja dünaamikast paremini aru saada. Ja aitab mõista ka kultuuri mnemotehnikat, kultuurimälu seisun- dit. Sel taustal on loomulik, et selle ra- amatu teine tõlge itaalia keelde (2010) [tlk Bruno Osimo] saigi kirjastuse pal- vel alapealkirja „Tõlkeprotsesside tüü- bid kultuuris”. (Lk 9–10)

Nõnda kirjutab Torop eestikeelsele tõlkele lisatud „Eeljuhatuses”. Päril paral- leeltekstidega 1995. ja 2024. aasta välja- annete puhul tegemist ei ole: nagu juba öeldud, mitmekeelsest algtekstist on saa- nud ainult eestikeelne raamat; jooniseid on tõlkes vähem, vahepealkirju rohkem; tõlgitud tsitaatides on kasutatud vahepeal ilmunud eestikeelseid tõlkeid, nii et viites võib olla Foucault 2015 [1966], „Sõnad ja asjad”, tõlkinud Mirjam Lepikult, mida seal 1995. aastal olla ei saanud. Eeljuha- tuses on Torop „taas tänulik heale kol- leegile Silvi Saluperele, kes omal ajal aitas trükki raamatu algversiooni ja on nüüd aidanud teksti teha sidusamaks ja tervik- likumaks” (lk 10). Tõlkimine ja toimetam- ine on tekstiloomelise vankumatu osa, mis

peab silmas pöördumist uue lugejaskonna poole.

1999. aastal ilmus Ilmamaa „Eesti mõtteloo” sarjas Toropi köide „Kultuuri- märgid”. Kogumiku esimese alajaotuse on Torop pealkirjastanud „Kultuur kui tõlki- mine”. Sinna on ta rühmitanud oma varem ilmunud tõlketeealised artiklid. Ta sel- gitab neid sisse juhatahes: kultuuri tõlgi- takse tekste teistest keeltest, kultuur kui kollektiivne isiksus tegeleb ümbersõnasta- misega, enesele selgitamisega, kultuur kui tõlkimine on kirjeldatav omavahel seotud tekstide süsteemina. Totaaltõlke mõistet ta „Kultuurimärkides” ei kasuta; võib-olla kõlalise sarnasuse pärast „totalitaarsega”, „Kultuurimärgid” vastustavad aga tõlkimi- sel nivelleerivat kultuurilist neutraliseeri- mist, mis tuleneb ükskõiksusest autori või teksti kultuuriliste vihjete vastu. Tõlkimise suur sisu Toropi käsitluses on kultuurilise identiteedi säilitamine.

Kelle või mille identiteeti säilitab tõlge? „Totaaltõlke” minu jaoks kõige tänu- väärsemad leheküljed tõlkimist õpetades olid leheküljed kultuuri tõlgitavusest (lk 55–77), mida pusisin loenguteks vene kee- lest tõlkida. Tõlkija on silmitsi teise keele, aja, ruumi, teksti, teose, sotsiaalpoliitilise tingitusega, mida mingiks uueks produk- tiks ümber panna. Kuidas seda teha? Kui- das tõlkida keelelisi assotsiatsioone, mida tõlke keeles ei teki? Kuidas tõlkida XVIII sajandit kolmsada aastat hiljem? Kuidas tõlkida geograafilist ruumi, mida lugeja hästi ette ei kujuta?

1980. aastatest alates on Torop eesti keeles tõlkija ülesannet selgitanud väga erinevates formaatides, nt Sirbi ja Vasara intervjuu Rein Sepaga;³ Keeles ja Kir- janduses ilmunud artikkel metatekstide teooriast;⁴ Loomingus 1984. aastal ilmu-

³ R. Sepp, P. Torop, Tõlkimise teooriast ja praktikast. – Sirp ja Vasar 16. I 1981, lk 6–7.

⁴ P. Torop, Metatekstide teooriast mõnede tekstikommunikatsiooni probleemide seo-

nud ülevaade eelmisest tõlkeaastast;⁵ ajalehes Edasi ilmunud tõlkijaportreed August Sangast,⁶ Friedebert Tuglasest⁷ ja Betti Alverist.⁸ Toetudes Anton Popoviči metatekstide teooriale, väldib ta teoste tavapärasest diakroonilist vaatlust, nende viimist suurte perioodide ja stiilide alla, ja peab olulisemaks aja vaatlemist teoses. Keegi tõlgib, parafraseerib, tsiteerib, ekra-niseerib omas ajas kellegi jaoks.

Kui Torop alustas oma *alma mater*'i sekundaarsete modelleerivate süsteemide seminarides äratuntud mustrite kirjutami-sest eesti keeles, ei teinud ta seda abstra-heeritud mudeli esitlemisega, vaid interv-jueeris kõigepealt Rein Seppa, muinas-skandinaavia aktualiseerijat, öeldes talle:

Ühelt poolt on tõlge mitte lihtsalt algupärandi võõrkeelne koopia, vaid heuristilisi funktsioone eviva järel-teksti loomine (selles mõttes on tõlge metatekst), algupärandi uus lugemine ja mõtestamine. Tõlkija võib tungida algupärandi ajaloolisse aega (histo-riseeriv tõlge), võib distantsilt origi-naali aja- ja kultuurikaugust imetleda (eksotiseeriv tõlge), võib teose hoopis uue ajastuga siduda (moderniseeriv tõlge). Selles on ühinemiskoht teise probleemiga, tõlketeksti ontoloogiaga. Nimelt on tõlke peamine ontoloogiline tunnus seerialisus, s. t. iga konkreetne tõlge on vaid algteksti üks võimalik versioon. Igast algupärandist võib teha

mitu erinevat tõlget, seejuures ka mitu adekvaatset tõlget. Adekvaatsus tõlkes ei saa olla midagi absoluutset. Tõlge on samuti loomingulise tegevuse tulemus ja tõlkeski tuleb näha tema autorit – tõlkija isiksust. Tõlkija individuaalsuse, tõlkemeetodi peaks esile tooma tõlke-kriitika. Võib aga leida vaid üksikuid tõlkekriitilisi artikleid, kus seda teha suudetakse. Enamasti jääbki tõlkija individuaalsus esile tõstmata, see asen-datakse üldise jutuga teose ja autori väärtustest või lihtsalt teose kommen-teerimisega. Tulemuseks on tõlkija kui loovisiksuse kadumine kirjandus-kultuurist.⁹

Kui tsiteeritud Sirbi intervjuu tervenisti läbi lugeda, näeb, et Sepp on niisuguse, tõlke ainult tõlkeks arvamiseaga päri: tõlge on Sepagi arvates teine tekst, millel on teine autor.

Niisiis on eestikeelsed Tolstoid, Shakespeare'id ja „Parzivalid” tõlkelugu oma protsesside dünaamikaga, mida Torop mudeldas eesti keeles esmalt ajakir-jas Teater. Muusika. Kino avaldatud artiklis „Kirjandus ja film”,¹⁰ mis esitab tõlkeprot-sessi virtuaalse mudeli ja rakendab seda kaks korda: ühest keelest teise ja verbaalset teksti ekra-niseeriva tõlkimise peal. Kahek-sale dominandi nihutamise võimalusele, mida mudel fikseerib – keskendumine kas sisu- või vormiplaanile, kas emma-kumma analüüsile või sünteesile, valitud dominandi esitamine kas autonoomselt või integreeritult –, on näiteid nimetatud nii ühest loomulikust keelest teise tõlki-misel (joonealusest täpsest tõlkest vaba tõlkeni) kui ka verbaalse keele visuaalseks ja auditiivseks tegemisel (rahvusklassika

ses. – Keel ja Kirjandus 1981, nr 6, lk 321–328; nr 7, lk 392–396.

⁵ P. Torop, Tõlkekultuur ja tõlkeaasta. – Loo-ming 1984, nr 5, lk 677–683.

⁶ P. Torop, A. Sanga tõlkijakreedost. – Edasi 8. IX 1984, lk 4–5.

⁷ P. Torop, Tuglase tõlkeloomingu eripärast. – Edasi 1. III 1986, lk 4.

⁸ P. Torop, Tõlkelooline Betti Alver. – Edasi 29. XI 1986, lk 4–5.

⁹ R. Sepp, P. Torop, Tõlkimise teooriast ja praktikast, lk 7.

¹⁰ P. Torop, Kirjandus ja film. – Teater. Muusi-ka. Kino 1987, nr 1, lk 16–25.

tekstikesksest ekraniseeringust interpretatsioonikeskse vaba ekraniseeringuni). Elemendid, millega manipuleerida, on samad, nende kombineerimise määramine ei ole veel kvaliteedi hindamine. Mudel ei õpeta tõlkima nii või teisiti, vaid annab hinnanguvaba kirjelduskeele, et öelda, mida on tehtud. Ajalugu ei ole ei hea ega halb, ta oli. Olevik ei ole ei parem ega halvem, ta on, mis võimalik ja vajalik.

Keelele ja Kirjandusele kaastööd otsiv toimetaja palus mul „Totaaltõlke” tutvustust küsides kirjutada, miks on selle tõlke ilmumine oluline veel praegu. „Totaaltõlke” potentsiaalsed lugejad on ju sisu- ja väljendusplaani, lähte- või sihtkultuurile orienteerituse eristamises tugevad niigi. Metakeel on imbunud mõtlemisse, kus see on iseenesest algusest peale: situatiivse kommunikatiivsuse väärtus on sedavõrd elutähtis, et saab selgeks kõigele elavale nii indiviidi kui ka kollektiivi tasandil. Teadmine on aga üldiselt tumm ja ootab kirjelduskeelt. Totaaltõlke kirjeldamine on loogikapõhine elementide kombineerimine miinus valemijärgne matemaatika. Aga elemente on 1995. aasta järel tulnud juurde, tehnoloogiliselt on tõlkimisvõimalusi rohkem. Nõnda loodab Torop oma doktoritöö tõlke „Edasijuhatuses” uute elementide kaasamist oma mudelisse:

„Teksti mõiste üha tihenev seos meediumi mõistega ning intertekstiliste seoste kõrval intermeedialiste ja transmeedialiste seoste oluliseks muutumine tähendab seda, et ka totaaltõlke kirjeldamine vajab täiendamist” (lk 175). Torop ei ole enam binaarsest jaotustest (sisu–vorm, algus–ots) tuletatud kaheksandikjaotusega rahul, vaja on analüütiliselt täpsemat ettekujutust, mis on tõlge meile antud kronotoobis, sest tõlgetegevuse mõtestamine on loomuldasa kultuuri enesemõtestamise osa.

Kord uurimisseminaris jäime pidama arutlusele, mida annab teadmine, et iga mõistmine on tõlkimine, või et Timotheos Kuusik tegi XIX sajandil vene keelest tõlkides ühel kirjeldustasandil sedasama, mida Henno Rajandi XX sajandil inglise ja prantsuse keelest eesti keelde tõlkides (transponeerivat tõlget). Niisugune teadmine ei ole ju teab mis täpne? Ent teisipidi – kas täpsem oleks siis öelda, et „Kaotatud paradiisi” tõlkinud Timotheos Kuusik ja „Head uut ilma” tõlkinud Henno Rajandi tegid täiesti erinevaid asju? Mõistvat kirjelduskeelt on vaja, kui ei soovi, et akadeemiaski oleks segregeeriv lahterdamine eneseteostuse ainus võimalus.

ANNE LANGE

Kratt nimega Kivivalgel

Kivivalgel. 2013–2024. Kaarnakivi seltsi kirjastus, 2024. 215 lk.

Tegelikult vajaks „2013–2024” kasutusjuhendit, mitte arvustust. Ehkki füüsiliselt on see ju raamat ning kindlasti ka kirjanodus, toimib see nagu masin. Seletava sõnaraamatu järgi on masin „inimese kehalist v. vaimset tööd kergendav ja tõhustav

seade v. seadmete kogum”. Eestlase arhetüüpne masin on kratt, millele Kivivalgel viitab juba raamatu alguses, võrreldes seda kirjandusliku loominguga, mis on samuti autorile käepärastest materjalidest vormitud. Läbi omailma mitmekülgse kaardistamise ning oskussõnavaraloomingu on autor kokku pannud teose, millel on potentsiaal olla omakorda võimas loominguline generaator.

Kui peaksin teost žanriliselt määramalema, siis oleks see *coming-of-age* ehk kasvamise lugu. Autor jutustab, kuidas

ta lapsepõlvest, läbi betoonkoridoride ja mustade aukude, liikus iseendaks saamise poole, kuidas sündis kirjanduslik kratt nimega Kivivalgel, kelle esimene ülesanne oli kirja panna oma saamislugu. Vajadus manuaali järele on seda ilmsem, et seni Sven Vabari nime all tegutsenud kratiehitaja ajab kimbatusse nii kriitikud kui ka lugejad, kuna omab selgelt ühisosa Kivivalgega, kuid distantseerib end viimasest otsustavalt. Masina kirjeldamiseks on autor loonud omaette terminoloogia, millega küll lugeses pisitasa harjub, kuid mis võiks vajada väikest eeltutvustust, et teos lihtsamini käivituks. Niisiis ongi järgnev pigem ülevaade peamistest mõistetest, millest on ehitatud – tavapärasema kraami, nagu rehad, luuakontsud ja tündrid, asemel – kratt nimega Kivivalgel.

Igasugune kujunemislugu on ennekoike teekond. Seepärast oleks hea alustuseks piiritleda ruum, kus minategelane liigub. Oluline on märkida, et ruumid ja meeleseisundid on tekstis sama tasandi mõisted. Eluperioodid ja kogemused laotuvad ruumile, samal ajal toimivad ruumid inimhinge kujundite ja kujundajatena. Olenevalt meeleseisundist võib siinkohal eristada monoliiti, betoonkoridori ja labürinti. Lisaks Elva lähedased tühermaad, mis on ehk pigem valgusallikas kui omaette ruum. Kangelane liigub monoliidist labürindi poole. Esimene on suletud, läbinisti mõistetamatu ja rõhuv olek, mis kutsub esile tegelase inertsust, monoliitseks muutumist. Labürint seevastu on huvilisele avatud, seal saab vabalt ringi liikuda ja oma küsimustele vastuseid otsida. Monoliit ei haju kunagi täielikult, kuna selle gravitatsiooniline jõud on labürindi omast suurem. Sellega on aga teatud määral võimalik leppida: „Kui üldse monoliit, siis just osana labürindist, paljususi genereeriva masinana” (lk 55). Labürindi loov ja kaitsev funktsioon toob meelde Hasso Krulli käsitletule labürindist kui kosmilise müstee-

riumi kaitsjast. Mõlemal juhul on oluline teekond ise, kus lahenduskäik on vastuse osa. „[---] ilma labürindi keerdkäike läbi-mata jääks tema mõte arusaamatuks – s.t. tunnetuse tee juba sisaldabki endas selle keset ja tuuma, olles vähemalt samavõrd oluline kui lõpptulemuseni jõudmine,”¹ kirjutab Krull. Selline maailmatunnetus on kõikehaarav. Kivivalgel jõuab küll labürintidest välja, kuid nende varjud laotuvad endiselt elu, päikese ja kehade pinnale. Üks pingeväli sai küll maandatud, kuid tekkis uus ja avaram.

Maailmavaade, milles ruumid on sedavõrd kesksel kohal, ei saa kuidagi mööda piiridest. Just piire mööda liikumine võimaldab asju kaardistada – nii linnu, muusikat kui ka kirjandust saab tõeliselt tundma õppida äärealade kaudu. Sarnaselt Juri Lotmani ja Valdur Mikitaga on Kivivalge jaoks piir kui perifeeria võimas loominguline generaator. Piirilolek kätkeb võimaluste paljususe tunnetamist ja annab seeläbi vabaduse. Selle mõtteni jõuab Kivivalgel, silmitsedes avatud ukse lävepakul istuvat kassi, kes ei lähe välja ega tule sisse. „See võimalus ongi vabadus, mis on palju tähtsam kui vabaduse realiseerimine, kättejõudmine” (lk 171), mõtiskleb ta. Sarnaselt kassiga passib jutustaja näiteks une ja ärkveloleku piiril, sisenemata tõeliselt kumbagi seisundisse ning nautides nihestatud teadvusetaju (lk 176–178). Või jällegi kuulab Arvo Pärdi transtsendentaalset muusikat ragisevate Logitechi arvutikõlarite kaudu, sest talle sobib, „kui Arvo Pärdi Teise Maailma jumalikud helid kostavad läbi selle maailma nagine, surinate ja müra” (lk 130). Jällegi piirilolek, sedapuhku akustiline. Terve oma senise elu on Kivivalgel püüdnud leida ühtlasi oma mina piire, kuid

¹ H. Krull, Loomise mõnu ja kiri. Essee vana-rahva kosmoloogiast. – Loomingu Raamatukogu 2006, nr 5–6. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 45.

need näivad pidevalt käest libisevat ning laienevat.

Arusaam piirist kujuneb läbi kontakti. Sest mis see rajajoon oma olemuselt ikka on, kui mitte eri alade, nähtuste või reaalsuste kokkupuutepunkt. Niisiis püüab ka Kivivalgel piire mööda liikudes kaardistada oma kohta maailmas just kogemuslikult. Seejuures on tema teeviitadeks lähedased inimesed, kirjandus, filmid ja muusika – konkreetsetele teostele ja autoritele on lugudes ohtrasti viiteid – ning mustematel päevadel ka pummeldamine ja sigareti kimumine. Tundub, et teose lõpuks on pinnas autori jalge all siiski stabiliseerunud, reaalsus ei vaja enam „eksoskeletti” (vt lk 78–80), vaid on iseseisev ja vahetu.

Lugudes näib olevat palju autobiograafilist materjali. Ent juba raamatu esimestel lehekülgedel sedastab Kivivalgel, et kirjutamise eesmärk pole maailma talletamine ega uurimine, vaid loomine. Tulemuseks on omailm – üks maailmatajuline tervik. „Kui inimesel on sotsiaalsest aparaadist sõltumatu omailm või mitu, siis tal on, kuhu minna; ta tunneb, et see, millega ta tegeleb, on väärtuslik” (lk 190), rõhutab Kivivalgel iseenda tundma õppimise olulisust. Samast mõttekäigust on tuletatav käesoleva raamatu olulisus, selle pika ja eksleva isikliku teekonna ülestähendamise tähtsus: „Kunst ei pea olema mitte midagi justnimelt iseäranis sellises maailmas, kus sõjad käivad Ukrainas ja mujal. Ta peab vaid aitama inimesel ehitada ja tugevdada omailmu, ja see, millised on need omailmad, on definitsiooni järgi puhtalt inimese oma asi.” (Lk 193) Niisiis, ehkki Kivivalgel kirjeldab paljusid isiklikult ja kultuuriliselt olulisi omailmu, mis on olnud lugude ehituskivideks, moodustub neist püsiv tervik, tekstuaalne punker, kuhu lugeja on lahkelt oodatud. Kuna reaalsus on teoses pluralistlik mõiste, siis kunsti omailma põgenemine ei ole tingimata eskapistlik, vaid pigem šamanistlik

liikumine üksteise kõrval eksisteerivate reaalsuste vahel.

Autori lemmikvõtted on paradokside loomine ning argikogemuse kummastamine. Esimene neist aitab võrdlemisi lühikesi tekstisutsakaid puänteerida, üles ehitatud hüpoteesi viimases lõigus tühistada või justkui vastassuunalised nähtused tabavalt kokku siduda. Väited, nagu „unenägu on reaalsuste võimendi” (lk 147), „surmaringe teeb elu kergeks ja lihtsaks” (lk 180) ja „Tartu idee ei ole mitte selles, mis siin on, vaid selles, mida siin pole” (lk 114), äratavad ehk esmapilgul protesti, kuid kutsuvad samal ajal kaasa mõtlema, maailma uue nurga alt vaatama. Keeleliselt aitab argisuse ja akadeemilisuse tihe põimumine hoida teosel liiga abstraktseks muutumast. Kogu semiootilisele tulevärgile vaatamata on autorihääl soe, südamlilik ning vaimukas, mis äratab usaldust ning aitab lugudega kergesti suhestuda.

Teine mainitud võte – argikogemuse kummastamine – avaldub olmeliste tegevuste kasutamises filosoofilise hüppe-lauana. Iga sündmus on tähenduslik. Pisi-madki eluavaldused peidavad endas olemise mõtet. Aastaid otsis Kivivalgel imelisi kogemusi ulmekirjandusest, müstikast, psühhedeeliast, kuid leidis need lõpuks kodust, teeketmisest, argiaskeldustest, perekonnaelust. Autori imestusseisundi üks allikas on universaalne teadvusekiirendi – lapsed.

Uus vaatenurk muutis perspektiivi kõigele, mis tema senist maailmatunnetust kujundanud oli. Ka David Lynchi filmid tundusid ühtaegu üsna tavalised, inimlikud lood (lk 53). Kõik ulmeline on huvitav vaid sedavõrd, kui palju on selles inimlikkust. See taipamine on justkui ühe teekonna lõpp. Kivivalgel, kes seni oli otsinud kunstilisi ja kogemuslikke kurioosumeid, üha veidramaid ning uudseid aistinguid, pöörab pilgu otsustavalt ümbritsevale ning tõdeb, et „argipäev on kogu aeg, igal hetkel

tukslev ja pulbitsev dimensioonide, reaalsusekihtide, omailmade läbipõimunud labürint” (lk 75). Selline võrdlemisi budistlik elutunnetus, milleni autor jõuab, toob meelde Kaplinski reduktsiooni Albert Schweitzeri filosoofiast: kõik on ime. „Kui me mõistame, et kõik on imelik, mõistame ka, et ükski asi ei ole imelikum kui teine ja meil pole põhjust (ega õigust) ühtki asja teisega asendada. Saame aru, et maailm on imelik meietagi, et meie ei saa teda imelikumaks muuta,” kirjutab Kaplinski.² Ning see tõdemus ongi ehk käesoleva teose tuum, Kivivalge loomingulise generaatori kütus.

Kõigi oma kõhkluste kiuste usub Kivivalgel siiski kunsti võimesse maailma

muuta. Loomingulised aktid, ka kõige argisemad, söövitavad maailma pisitasa, kuid järjekindlalt: „Kunagi ei tohi kirjutada või joonistada „seda, mis oli”, „nii nagu oli”, „mida ma vaimusilmas näen” vms. Tuleb lihtsalt kirjutada või joonistada. Teritada nuge. Parandada taburetti. Teha midagi. Uus reaalsus, uus elu tulevad ise järele.” (Lk 206) Kunagisest mitte-Tartu kartograafist nimega Sven Vabar on saanud omailma arhitekt nimega Kivivalgel. Uus amet on sootuks paiksem ning eneseküllasem, protsess aeglasem. Suure territooriumi asemel tuleb keskenduda pisikele maalapile. Horisontaalse liikumise on asendanud vertikaalne, „vaikelubilik” (vt lk 71, 78) püüd kõrguste poole.

AVE TAAVET

² **J. Kaplinski**, *Ökoloogia ja ökonoomika* [1972]. – J. Kaplinski, *Kõik on ime*. (Eesti mõttelugu 55.) Koost T. Salumets. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 106.

LÜHIKROONIKA

1.–4. oktoobril toimus Tartu Ülikoolis Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni 16. rahvusvaheline konverents „World poetry today: Production, translation, reception” („Maailmaluule täna: loome, tõlge, retseptsioon”). Tartusse kogunes 83 luuleuurijat 18 riigist. Konverentsi kuuest peasinejast olid kolm Eestist: Peeter Torop (TÜ, „Translating poetry in the age of new media: Aspects of transliteracy”), Mihhail Lotman (TÜ, „Poetry as semiotic generator”) ja Rein Raud (TLÜ, „Fidelity and form: The limits of poetic licence”). Peeti 20 teemasessiooni ja kaks ümarlauda: ukraina luule tõlkimisest Daniele Monticelli (TLÜ) ja Anna Verschiku (TLÜ) juhtimisel ning eesti luule tõlkimisest Jaanus Valgu (UTKK, TÜ) juhtimisel.

9.–10. oktoobril toimus Tartu Ülikoolis keeleteaduse metodoloogia arendamise ja õpetamise konsortsiumi MEDAL lõpukonverents „Methodological excellence in data-driven approaches to linguistics: New challenges, novel approaches”. Kutsutud esinejad olid Balthasar Bickel (Zürichi ülikool, „Integrating phylogenetic, typological, and neurobiological perspectives on language”), Jennifer Culbertson (Edinburghi ülikool, „Advances in experimental techniques for testing links between human language and cognition”) ja Piia Taremaa (TÜ, „From lexicon to eye-tracking: methodological pathways to understanding the encoding of speed in language”).

14. oktoobril korraldas Eesti Rahvusraamatukogu Tallinnas XX oskuskee-

päeva konverentsi „Piiblist kõik algas – piiblitõlkest tehisaruni”. Esinesid Tiiu Reimo („Varaste trükikirjade nimetustest ja liikidest”), Annika Viht („Eesti teaduskeeke algus varastes piiblitõlgetes”), Rain Mikser („Haridusmõistestik kui keele- ja kultuuritraditsioonide sulatus-ahi: „Haridusleksikoni” koostamise kogemus”), Toivo Maimets („Teadusest eesti keeles”), Silver Vapper („Tehisaru, tehinitellekt ja AI – terminoloogia Metsik Lääs”) ja Sandra Eiche („Tehisaru rakendamine terminitöös riigikaitse ja siseturvalisuse terminite näitel”).

15.–17. oktoobril toimus Wittenbergis konverents „Tsensuur ja tuhk. Keelatud raamatud ja reformatsioon Liivimaal 1525”. Läti, Eesti, Saksamaa ja Taani ajaloolased käsitlesid sündmust, mida peetakse läti ja eesti raamatu- ning keeleajaloo alguspunktiks. Eestist osalesid Jüri Kivimäe („Trükitud mittesaksa missad Lübeckis 1525”), Juhan Kreem („1525 – pöördepunkt Liivimaa reformatsiooni ajaloos?”), Inna Jürjo („Reformatsioon ja Liivimaa rahvakeeled”) ning Tiina Kala („Reformatsiooni varajased edendajad Tallinnas: ametnikud ja jutlustajad”).

16. oktoobril peeti Palmse mõisas raamatuaasta konverents „Baltisaksa kirjasõna”. Esinesid Tiiu Reimo („Ajaloolised raamatukollektsioonid TLÜ Akadeemilise Raamatukogu Baltika osakonnas”), Meele Friedenthal (TÜ, „Jutluskirjandusest ja rahvaharidusest Viljandi koguduse pastori Rötger Beckeri 1644. aastal ilmunud jutlusekogumiku „Linteum Exorcisticum, oder der Bantuch” näitel”), Susanna Murel (Virumaa Muuseumid, „Hans von der Pahleni mereretk. Päevik”), Tiina-Mall

Kreem (Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis, „Baltisaksa eksliibris: omanikumärgist mälestusmärgini”) ja Viljar Vissel (Virumaa Muuseumid, „Raamatukogutoad mõisates – kujunemine, mööbel, prillid”).

17. oktoobril korraldas Tartu Ülikooli Narva kolledž hõimunädala kirjanduskonverentsi „Vabaduse kontsept Ida-Euroopa kirjandustes VIII”. Konverents oli pühendatud ungari kirjaniku Mór Jókai 200. sünniaastapäevale. Ettekanne-tega esinesid Szilárd Tibor Tóth, Stephan Johannes Dudeck, Jaan Õispuu, Piret Norvik, Sergey Dyukin, Jaan Bärenson, Anna Makeev ning Madis Arukask.

20. oktoobril toimus Eesti Lastekirjanduse Keskuses (ELK) seminar „Laps kirjanduses 13. Vete lood: sinihumanitaarne pilk lastekultuurile”. Ettekan- ded pidasid Ene-Reet Soovik (TÜ, „Mida küsib sinihumanitaaria?”), Mare Kõiva (EKM, „Sinised merelehmad ja tähised hobused”), Jaanika Palm (ELK, „Merest eesti lastekirjanduses”), Krista Kumberg (Lääne Maakonna Keskraamatukogu, „Pervik ja meri”), Elle-Mari Talivee (UTKK, „Noorteromaanid ja teismeliste suhted veega”), Marko Mägi (TÜ, „Lapse- põlveni vesises lood(t)uses ehk vee-elu ja -ilu kajastamise keerukus”), Mark Antonius Puhkan („Kunstniku rollist loodus- teadusliku sõnumi vahendajana”) ja Kaspar Jancis („Vesi minu loomingus”).

20.–21. oktoobril peeti Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti raamatuteaduse XXX konverents ehk Oskar Kallase päev. Marju Lauristin tutvustas lugemisuuringu kokkuvõtteid ning Tiit Hennoste kõneles raamatust ja lugejast. Aavo Koka juhitud aruteluringis „Kes vastutab raamatute tuleviku eest?” osalesid Kaie Holm, Martin Öövel, Krista Kaer ja Janika Kronberg. Teisel päeval pidasid ettekandeid Aivar Põld-

vee („Masingu lugemismasin”), Ave Pill („Mihkel Jürgens ja Juhan Kangur – kaks XIX sajandi suurt eesti raamatusõpra”), Tiiu Reimo („Vana raamat ja lugeja”), Ave Mattheus („Lugev talupoeg XIX sajandi teise poole Eestis – raamatuhuvist, lugemisharrastusest ja talurahva raamatu- kogust perekond Pruuli arhiivi näitel”), Kärri Toomeos-Orglaan, Liina Saarlo („Lugemise jälgi rahvaluuletekstides”), Katre Kikas („„Tuhat tänu saadetud raamatute eest”. Raamatud Matthias Johann Eiseni ja tema rahvaluule kaastöölise kirjavahetuses”), Ilmar Vaaro („Kirjas- tus Loodus lugejaid peibutamas”) ja Reet Bender („„Gutes Schrifttum für unsere Jugend”. Baltisaksa laste- ja noortekirjan- dusest pärast Teist maailmasõda”).

24. oktoobril korraldati Eesti Keele Ins- tituudis folklorist Pille Kippari 90 aasta juubelile pühendatud pidulik seminar. Ettekanne-tega astusid üles Tiiu Jaago, Katre Kikas, Risto Järv, Marju Kõivupuu, Mare Kõiva ja Jaan Õispuu.

31. oktoobril toimus Võrus Võru Instituudi sügiskonverents „Põliskeeled ja -kultuu- rid muutuste ajal”. Osalesid Piia Post („Kliima muutuminõ: miä om täämbä ja miä tulõ hummõn”), Enn Ernits („Vad- jalaste hääbumisest ajaloo lainemõllus”), Tobias Weber („Kraasna maarahvas ni näide kujotaminõ läbi ao”), Karl Pajusalu ja Uldis Balodis („Loodusnimed lääne- meresooime kohanimesedes Lätis”), Vla- dislavs Malahovskis („Issues of Latgalian identity in emigration after World War II”), Hipp Saar („Võro kiil nõvvokogodõ ao koolin ja ütiskunnan”), Kadri Ugur („Koolilatsi ja oppajidõ arvamiso võro keele pruukmisõ kottalõ projekti „Uma- kultuur mi ümbre” piluutkuulõn”), Helen Plado ja Mariko Faster („Võro ja seto kee- len lugõminõ – ku hulga ja midä?”).

NOVEMBER

1. **Arno Oja**, kirjanduskriitik, ajakirjanik – 75
- Aivar Kull**, kultuuriloolane, kriitik – 70
3. **Ingrid Rüütel**, folklorist – 90
11. **Valve-Liivi Kingisepp**, keeleteadlane – 90
15. **Õie Sarv**, folklorist – 70
- Kristel Kivari**, folklorist – 50
21. **Tõnu Tender**, keeleteadlane – 60
22. **Krista Ojasaar**, luuletaja – 50
27. **Anu Korb**, folklorist – 75
28. **Peeter Torop**, kirjandusteadlane, semiootik – 75

JÄRGMISTES NUMBRITES:

- August von Kotzebue teoste inglise adaptatsioonidest Eesti raamatukogudes
- Ortograafilisi kõrvalekaldeid luulekeeles
- *obadus* ja *plinder*

ISSN 0131-1441

e-ISSN 2346-6014

TELLIMISE
INDEKS

78167

Hind 3.80 €